

REVISTA ARHIVELOR

IULIE • AUGUST • SEPTembrie 3/1991

**REVISTĂ TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor șef:

TUDOR MATEESCU

Redactor:

MILIANA ȘERBU

Secretar de redacție:

IRINA HRIȚCU

**Redacția: București, B-dul Mihail Kogălniceanu, nr. 29, sector 5
Telefon: 15.41.60.**

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA

REVISTA ARHIVELOR
Nr. 3/1991

S U M A R

EDITORIAL

ION ALEXANDRU MUNTEANU — Arhivistica și cercetarea științifică 287

390 DE ANI DE LA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL

VASILE MATEI — Noi mărturii documentare din arhivele poloneze referitoare la relațiile lui Mihai Viteazul cu Polonia 291

IOAN PLEȘA — Personalitatea și acțiunile lui Mihai Viteazul comentate într-un studiu din anul 1861 al mitropolitului Alexandru Sterca Țuluțiu din Blaj . . 300

STUDII ȘI COMUNICĂRI

CONSTANTIN BĂLAN — Considerații privind activitatea „slujitorilor condeifului” și semnificația prezenței lor în arealul Țării Românești în evul de mijloc și la începutul epocii moderne 311

LOUIS ROMAN — Epoca lui Constantin Brîncoveanu: cuantumul birnicilor și tendințele demografice 318

TUDOR MATEESCU — Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane 332

ELENA CIUCĂ — Începuturile învățămîntului public sătesc în județul Vlașca (1838—1848) 352

VECHI INSTITUȚII ROMÂNEȘTI

MARCEL DUMITRU CIUCĂ — Logofeția pricinilor străine din Țara Românească . . . 367

DOCUMENTE

LIVIU URSUȚIU — Norme din anul 1803 privind ordonarea și păstrarea arhivelor familiale 381

TRAIAN RUS — Noi documente privind activitatea tipografică a lui Gheorghe Asachi 398

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

MILIANA ȘERBU — Diplomați români: GRIGORE GAFENCU (VII) 407

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE 426

RECENZII ȘI PREZENTĂRI 431

SOMMAIRE

ÉDITORIAL

ION ALEXANDRU MUNTEANU — Les archives et la recherche scientifique 287

390 ANNÉES DE LA MORT DE MICHEL LE BRAVE

- VASILE MATEI — Des nouveaux documents des archives polonaises concernant les relations du Michel le Brave avec la Pologne 291
IOAN PLEȘA — La personnalité et les actions du Michel le Brave interprétées dans un étude de 1861 par le Métropolitain Alexandru Sterca Țuluțiu de Blaj 300

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

- CONSTANTIN BĂLAN — Considérations sur l'activité des „écrivains des actes” et leur signification en Valachie dans le Moyen Age et au début de l'époque moderne 311
LOUIS ROMAN — L'époque du Constantin Brîncoveanu: niveau des impôts et les tendances démographiques 318
TUDOR MATEESCU — Les relations agraires en Dobroujda dans le dernier siècle du gouvernement ottoman 332
ELENA CIUCĂ — Le début de l'enseignement public rural dans le district de Vlașca (1838—1848) 352

ANCIENNES INSTITUTIONS ROUMAINES

MARCEL DUMITRU CIUCĂ — La Chancellerie des Affaires Étrangères en Valachie 367

DOCUMENTS

- LIVIU URSUȚIU — Des règlements de 1803 concernant la systématization et la conservation des archives familiales 381
TRAIAN RUS — Nouveaux documents sur l'activité de Gheorghe Asachi comme typographe 398

PRÉSENTATIONS DES FONDS ET DES COLLECTIONS

MILIANA ȘERBU — Diplomats roumains: GRIGORE GAFENCU (VII) 407

CHRONIQUE 426

PRÉSENTATIONS ET COMPTE-RENDUS 431

CONTENTS

EDITORIAL

ION ALEXANDRU MUNTEANU — Archivistics and research	287
--	-----

390 YEARS SINCE MICHEL THE BRAVE'S DEATH

VASILE MATEI — New documents from Polish archives concerning Michael the Brave's relationships with Poland	291
IOAN PLEȘA — Michael the Brave's acts and personality as commented in a study written in 1861 by the Metropolitan Alexandru Sterca Țuțu of Blaj	300

STUDIES AND PAPERS

CONSTANTIN BĂLAN — Considerations on the "act-writers"'s activity and the significance of their presence in Wallachia in the Middle Ages and at the beginning of the modern era	311
LOUIS ROMAN — Constantin Brincoveanu's time: level of taxes and demographic tendencies	318
TUDOR MATEESCU — Agrarian relationships in Dobruđja in the last century of the Ottoman rule	332
ELENA CIUCĂ — The beginnings of the rural public education in Vlașca county (1838 — 1848)	352

ANCIENT ROMANIAN INSTITUTIONS

MARCEL DUMITRU CIUCĂ — The Chancellery of Foreign Affairs in Wallachia	367
--	-----

DOCUMENTS

LIVIU URSUȚIU — Rules from 1831 concerning the systematization and preservation of familial archives	381
TRAIAN RUS — New documents on Gheorghe Asachi's activity as a printer	398

PRESENTATIONS OF FUNDS AND COLLECTIONS

MILIANA ȘERBU — Romanian diplomats: GRIGORE GAFENCU (VII)	407
---	-----

CHRONICLE	426
-----------	-----

PRESENTATIONS AND REVIEWS	431
---------------------------	-----

INHALT

LEITARTIKEL

ION ALEXANDRU MUNTEANU — Die Archivwissenschaft und die wissenschaftliche Forschung	287
--	-----

390 JAHRE SEIT DEM TODE MICHAEL DES TAPFEREN

VASILE MATEI — Neue urkundliche Auskünfte aus polnischen Archiven über die Beziehungen Michael des Tapferen zu Polen	291
IOAN PLEȘA — Eine Studie des Blasendorfer Metropolitens Alexandru Sterca Șuluțiu über die Persönlichkeit und das Wirken Michael des Tapferen	300

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

CONSTANTIN BĂLAN — Bemerkungen über das Wirken des „slujitorii condeiului“ (Federführer) und die Bedeutung ihrer Tätigkeit auf dem Gebiete der Wa- lachei während des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit	311
LOUIS ROMAN — Die Anzahl der Steuerpflichtigen und die demographischen Ten- denzen zur Zeit des walachischen Fürsten Constantin Brîncoveanu	318
TUDOR MATEESCU — Die Agrarbeziehungen in der Dobrudscha während des letzten Jahrhunderts osmanischer Herrschaft	332
ELENA CIUCĂ — Die Anfänge des öffentlichen Unterrichtes in den Dörfern des Kreises Vlașca (1838—1848)	352

ALTE RUMÄNISCHE INSTITUTIONEN

MARCEL DUMITRU CIUCĂ — Das Amt (Logothetie) für auswärtige Fragen der Walachei	367
---	-----

DOKUMENTE

LIVIU URȘUȚIU — Regelungen aus dem Jahre 1803 zum Orden und Aufbewahren der Familienarchive	381
TRAIAN RUS — Neue Dokumente über die Tätigkeit des Gheorghe Asachi als Buchdrucker	398

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

MILIANA ȘERBU — Rumänische Diplomaten: GRIGORE GAFENCU (VII)	407
--	-----

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS	426
---	-----

BUCHBESPRÉCHUNGEN UND -VORFÜHRUNGEN	431
---	-----

Arhivistica și cercetarea științifică

ION ALEXANDRU MUNTEANU

Sfârșitul secolului al XX-lea coincide cu începuturile unei noi ere, eră menită să aducă cu sine numeroase înnoiri în viața societății moderne. De data aceasta, noua eră, numită a „informației”, supune unor schimbări rapide toate sectoarele societății noastre. În toate domeniile, specialiștii sînt confrunțați cu problema schimbării și cu atît mai mult în domeniul arhivistic, unde responsabilitățile și sarcinile Arhivelor sînt în creștere constantă și ele ating și, deseori, depășesc limitele capacităților personalului depozitelor și dotărilor disponibile.

Acest fenomen este rezultatul direct al unor mutații socio-economice, tehnice, culturale, politice, care au ca efect creșterea responsabilităților statului. Acest factor dublu — explozia de informații și extinderea cercetării — provoacă nu numai o amplificare a responsabilităților și sarcinilor Arhivelor, dar pune, de asemenea, în discuție metodele obișnuite de lucru, sistemele de prelucrare, conservare și folosire a documentelor.

În afară de volumul documentelor, arhivistul modern se găsește confruntat nu numai cu domeniile clasice ale administrației guvernamentale, ci cu domenii noi și variate, cum sînt cel al documentelor tehnice, al celor informatice și al altor sectoare în care arhivistul are mai puțină experiență. În plus, arhiviștii sînt tot mai des confrunțați cu numeroase forme noi de documente, filme, dosare arhitecturale și cartografice și o mulțime de alte forme de prezentare care necesită cunoștințe, competență, metode și capacități de conservare speciale.

Toate aceste situații reclamă găsirea de soluții, abordarea de teme de cercetare care să contribuie la stabilirea clară a obiectivelor prioritare ale activității, la elaborarea de enunțuri ale normelor fundamentale, care vor servi drept îndreptar în muncă. Adăugăm la acestea introducerea în munca arhivistică a tehnologiei moderne, menite a sprijini experiențe și încercări în domeniul conservării și restaurării documentelor. Iată pe scurt care este rolul și care sînt principalele sarcini ale cercetării științifice într-un domeniu atît de deosebit cum este al arhivisticii.

În prezent, în sistemul Arhivelor Statului modernizarea și perfecționarea activității arhivistice se corelează cu activitatea de cercetare științifică. Această activitate a însumat în ultimul deceniu teme de studii și cercetare structurate în două mari capitole, și anume:

1. În domeniul științelor social-politice temele abordează problema de actualitate pentru istoriografia națională privind procese istorice, personalități și evenimente cardinale ale trecutului poporului nostru, pe baza unei documentații arhivistice, în mare parte inedite. Amintim în acest sens temele privind continuitatea și permanența românilor în Dobrogea, lupta

poporului român pentru neatîrnare și apărarea ființei naționale, legăturile permanente între teritoriile locuite de români, relațiile poporului român cu popoarele din Balcani, probleme de demografie istorică. Alte teme privesc evenimente istorice de importanță deosebită, cum sînt revoluția română de la 1848, dobîndirea independenței României, marca Unire de la 1918, precum și istoria unor localități.

2. În ceea ce privește a doua direcție de cercetare, aceasta este concretizată în teme de interes imediat pentru perfecționarea activității de conservare și restaurare a documentelor. Exemplificăm în acest sens studiile efectuate privind noi tipuri de mijloace de păstrare și protecție a documentelor, modernizarea mijloacelor de protecție și evacuarea arhivelor, elaborarea de standarde de stat care reglementează activitățile tehnice în arhive, metode și tehnici de citire a documentelor devenite ilizibile ca urmare a degradării pigmentilor. Subliniem, de asemenea, preocupările Serviciului informatică arhivistică pentru perfecționarea sistemului informatic și re-proiectarea fluxurilor de prelucrare automată din cadrul subsistemelor.

Desigur, finalizarea acestor teme, în special a celor cu profil istoric, s-a făcut prin editarea unor serii de instrumente de informare științifică: ediții de documente, inventare și îndrumătoare arhivistice, cataloage de documente, considerate astăzi în munca de cercetare materiale auxiliare însemnate „ce sporesc eficiența investigației”. Publicarea de către Arhivele Statului a 51 de volume de documente într-o perioadă relativ scurtă de timp — doar 10 ani — este urmarea firească a preocupărilor deosebite pe această linie a arhiviștilor.

Punerea în valoare a documentelor necunoscute din patrimoniul arhivistic național a devenit pentru activitatea Arhivelor Statului o coordonată de bază consecvent urmărită și îndeplinită. Stau mărturie edițiile monumentale elaborate în colaborare cu prestigioase instituții științifice, consacrate personalității și epocii lui Mihai Viteazul, răscoalei lui Horea, Revoluției de la 1848, Unirii Principatelor, făuririi statului național unitar român din 1918.

Semnificativ este faptul că aceste lucrări evocă fiecare eveniment în mod evolutiv, în ambianța istorică generală, cu ansambluri unitare de procese și fenomene, documentele interne completîndu-se în mod organic cu cele externe. Varietatea lor, atît ca gen, cît și ca proveniență, deschide cercetătorului o perspectivă largă ce relevă dimensiunea universală, permanentă a existenței neamului românesc, înlesnind cercetarea curistică a proceselor și momentelor istorice de seamă ale trecutului nostru.

Cealaltă direcție principală a activității editoriale desfășurate de Direcția Generală a Arhivelor Statului constă în elaborarea și publicarea instrumentelor de informare, lucrări ce răspund unor nevoi științifice crescînde pentru cei care vor să cunoască conținutul fondurilor și colecțiilor conservate în depozitele de arhivă. Pe lîngă funcția auxiliară de instrumente de lucru, fiecare din acestea — cataloage, inventare, repertorii, îndrumătoare, albume — constituie totodată și o evidențiere masivă a unor informații tematice de ordin economic, politic, social, cultural ș.a.

Una din cele mai importante serii editate de Arhivele Statului este cea a cataloagelor de documente. Prin natura lor, ele reprezintă o substanțială contribuție, ce legitimează prezența Arhivelor Statului în fruntea păs-

trătorilor de documente care elaborează instrumente de lucru în sfera disciplinelor speciale ale istoriei.

Acestora li se adaugă și cataloagele tematice ce abordează probleme diverse, dar de interes pentru cercetarea istorică, introducând astfel în circuitul științific circa 12.000 de documente ce răspund unei tematici variate: relațiile agrare și viața socială în județul Mehedinți în secolul al XIX-lea, personalitatea și activitatea învățatului transilvan Timotei Cipariu, activitatea Casei economice Ioan St. Stamu, viața teatrală la Focșani (1851—1980). Mai menționăm, de asemenea, cataloagele de documente medicvale, păstrate la Filialele Arhivelor Statului județele Suceava și Vilcea.

Alte serii de instrumente de informare științifică sînt inventarele și îndrumătoarele arhivistice. Au fost astfel publicate inventarele unor fonduri arhivistice, valoroase prin masivitatea și sugestivitatea informației însumate.

În ceea ce privește seria de îndrumătoare arhivistice, aceasta cuprinde 24 de volume prezentînd în mod sistematic problematica principală însumată de documentele unui fond sau colecții. Aceste îndrumătoare contribuie la informarea cercetătorilor științifici cu date despre circa 2.000 de fonduri și colecții păstrate în unitățile sus-menționate. Cercetătorul interesat poate desprinde date privind natura documentelor, calitatea informațiilor pe care acestea le însumează, perioada istorică pe care o reflectă, teritoriul geografic pe care l-a cuprins un anumit proces sau pe care s-a constatat o anumită situație.

În aceeași sferă de informare se înscriu, ce-i drept într-o formă mai succintă, și alte lucrări de prezentare ale filialelor D.G.A.S., interesante prin datele de ordin istoric pe care le furnizează cu privire la activitatea filialelor și la principalele fonduri și colecții conservate în depozitele acestora, micro-monografiile filialelor județene ale Arhivelor Statului.

În această perioadă au mai fost elaborate și publicate și alte lucrări de specialitate ca: albume de documente, repertorii, bibliografii și dicționare.

Menționăm, în sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, lucrările de istorie și științe speciale ale acesteia, dovadă a preocupărilor științifice crescînde ale lucrătorilor instituției Arhivelor Statului și, în special, a progreselor înregistrate în domeniul paleografiei, heraldicii și sigilografiei.

Ca o concluzie la cele arătate se poate vedea că modul de elaborare a acestor lucrări a avut la bază o metodologie de lucru unitară, fiecare lucrare în parte reprezentînd un progres față de cele anterioare prin elementele noi abordate, prin discernămint și maturitatea științifică cu care au fost lucrate, ele constituind o solidă contribuție a Arhivelor Statului la dezvoltarea istoriografiei naționale.

Privind în corelare sarcinile cercetării științifice în domeniul teoriei și practicii arhivistice și programul de cercetare al D.G.A.S. pe ultimii ani, trebuie să recunoaștem că acesta din urmă răspunde doar parțial nevoilor activității noastre. Cercetarea în instituția noastră a fost îndreptată prioritar spre sprijinirea activităților de cercetare științifică în domeniul istoriografiei, prin elaborarea de ediții de documente și instrumente de informare științifică al căror principal caracter este cel documentar, de introducere în circuitul științific într-o formă sistematică a informațiilor înmagazinate în fondurile și colecțiile arhivistice. Doar prin natura unora dintre instrumentele de informare și, în mod deosebit, în cazul îndrumătoarelor

arhivistic se fac și cercetări în domeniul istoriei instituțiilor și al istoriei arhivelor românești.

Trebuie deci să recunoaștem că programul de cercetare al instituției noastre este deficitar sub aspectul abordării unor probleme fundamentale ale arhivisticii moderne. În această ordine de idei sugerăm câteva teme (sub titlu de exemplu), care, aprofundate, ar putea contribui la dezvoltarea teoriei și practicii arhivistică românești:

1. caracterul unic și valoarea documentului de arhivă;
2. conceptul de valoare arhivistică, rolul său în procesul de evaluare a documentelor;
3. principii de clasificare a fondurilor arhivistice;
4. arhive personale și familiale;
5. modalități de aplicare a programelor de gestiune a arhivelor;
6. locul Arhivelor Naționale în structura organică a statului;
7. modalități de elaborare între diferite profesii din domeniul informării;
8. forme și metode de difuzare a documentelor de arhivă și a informației pe care o conțin.

Desigur, activitatea de cercetare a acestor teme se va face în paralel cu continuarea elaborării instrumentelor de informare științifică specifică. Amintim în acest sens câteva ediții de documente în curs de elaborare: „Documente turcești privind istoria românilor (1538—1877)”, „Documente privind Unirea Principatelor, vol. VII—VIII”, „Documente consulare engleze”, „Lupta pentru eliberare socială și națională a românilor din Transilvania (1885—1895)”, „Documente privind dezvoltarea industriei în orașul București”, „Bogdan Petriceicu Hașdeu, director general al Arhivelor Statului”.

Lor li se vor adăuga noi volume în cadrul scriilor de inventare, îndrumătoare, cataloage și albume de documente. Căci, „pe lângă însemnătatea care o prezintă pentru cunoașterea inestimabilului tezaur al Arhivelor Statului și de utilitatea lor pentru cercetătorul trecutului românesc” — sublinia un recenzent autorizat — lucrările arhivistice „au dobândit în ultima vreme ... o importanță excepțională pentru istoriografia românească. Utile întotdeauna, acestea au devenit astfel lucrări indispensabile care ușurează într-o mare măsură munca editorilor corpusului de acte menționat, scutindu-i pe aceștia de investigații suplimentare, care însumează destul efort, risipă de timp și de fonduri bănești. Este vorba, așadar, nu numai de contribuția indirectă a arhiviștilor la editarea izvoarelor istorice, dar și de, să-i spunem, o anumită rentabilitate a cercetării istoriografice în genere, ce poate rezulta numai din conjugarea eforturilor ce le implică întotdeauna o lucrare de anvergură corpusului de acte medievale ce se editează în prezent”.

390 DE ANI DE LA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL

Noi mărturii documentare din arhivele poloneze referitoare la relațiile lui Mihai Viteazul cu Polonia

VASILE MATEI

Direcția Generală a Arhivelor Statului deține un număr destul de mare de documente referitoare la activitatea marelui domn român Mihai Viteazul, depistat în arhivele și bibliotecile din Polonia. Multe dintre acestea au fost descoperite, publicate și folosite în lucrările lor încă înainte de război de oameni de știință români ca : N. Iorga, P. P. Panaitescu, I. Corfus și alții¹.

O mare importanță pentru studierea relațiilor dintre România și Polonia, pe o perioadă lungă de timp, cât și pentru cercetarea relațiilor dintre Polonia și țările române la cumpăna veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea prezintă fondul numit „Libri Legationum”, deținut de Arhivum akt dawnych (Arhiva actelor vechi) din Varșovia. Aceasta este denumirea dată registrelor cancelariei regale, în care se copiau documente referitoare la activitatea diplomatică a statului polon, în special copii după tratatele și înțelegerile dintre Polonia și statele cu care aceasta avea relații, diverse instrucțiuni date solilor polonezi care urmau să ducă tratative cu reprezentanții puterilor străine, scrisori primite și emise de rege și alte personalități politice ale țării etc. Trebuie subliniat faptul că „Libri Legationum” cuprindeau în principal copii după documentele arătate mai sus, însă conform opiniilor unor cercetători de prestigiu, este vorba de copii fidele, care dau un mare coeficient de siguranță lucrărilor de cercetare bazate pe aceste documente². Datorită acestui fapt, ele suplinesc într-o măsură destul de mare lipsa originalilor, unele răspândite prin diverse alte fonduri, altele care, probabil, nu vor mai fi depistate niciodată.

Multe dintre documentele cuprinse în „Libri Legationum” sînt scrisori, tratate sau instrucțiuni date solilor poloni care urmau să meargă în Moldova, Țara Românească sau Transilvania, apoi în Imperiul otoman, la tătarii din Crimeea și cazaci. Ele constituie deci documente importante pentru cercetarea istorică din țara noastră, fiind o sursă însemnată de informații, care ne interesează în mod nemijlocit. Documente referitoare la activitatea lui Mihai Viteazul există și în alte fonduri ale arhivelor poloneze ca de exemplu: „Corespondența lui J. Zamoyski”, însă „Libri Legationum” prezintă

¹ Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII, ed. N. Iorga („Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai vodă Viteazul”), București, 1903; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I—II, București, 1935; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936; Ilic Corfus, *Mihai Viteazul și polonii. Cu documente inedite în anexă*, București, 1936; Ion I. Nistor, *Tratatul lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom. XVI (1934—1935), p. 59—69; Idem, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția*, ibidem, tom. XXVI (1943—1944), p. 29—57.

² Ion I. Nistor, *Tratatul lui Mihai Viteazul...*, p. 59—60.

avantajul de a le cuprinde mai grupat și într-un număr mai mare, sporind astfel eficiența muncii de cercetare.

Pentru a înțelege motivația deciziilor politice ale lui Mihai Viteazul este necesar să facem o scurtă prezentare a situației politice europene la sfârșitul secolului al XVI-lea, perioadă plină de frământări și rivalități între marile puteri ale timpului, în care erau angrenate — cu sau fără voia lor — și statele mai mici care erau nevoite să oscileze neconținut între diversele influențe și presiuni ce se exercitau asupra lor.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, Imperiul otoman, principala putere europeană a timpului, se afla din nou în ofensivă, amenințând, în primul rând, statele din imediata lui apropiere: Principatele Române, Ungaria, Imperiul Roman de națiune germană și Polonia. Tot acestea erau statele care trebuiau deci să împiedice, prin acțiunile lor politice și armate, planurile de expansiune ale sultanului. Din păcate însă, aceste țări n-au făcut front comun împotriva dușmanului lor principal, datorită contradicțiilor și intereselor divergente de care erau animate și care împietau asupra înțelegerii dintre ele.

Una dintre cauzele principale ale lipsei de coeziune dintre statele europene o constituiau divergențele dintre Imperiul Roman de națiune germană și Polonă, care nu numai că erau direct interesate în lupta împotriva expansiunii otomane, dar ar fi avut forța și mijloacele necesare pentru a duce această luptă. Animizitatea reciprocă dintre cele două state se accentuase vizibil în timpul domniei regelui polon Stefan Báthory, și luase o și mai mare amploare după moartea acestuia, când printre candidații la tronul Poloniei figura și arhiducele Maximilian, fratele împăratului. Acesta a fost ales rege de către partida Zborowscy-lor, dușmanii înverșunați ai cancelarului și mareșelului hatman polon Jan Zamoyski. Maximilian intră chiar în Polonia pentru a-și ocupa tronul, însă Zamoyski s-a opus, reușind în cele din urmă să-l respingă, impunându-și candidatul său, Sigismund III Wasa, fiul și moștenitorul regelui Ioan III al Suediei. Nu trebuie uitat faptul că Jan Zamoyski, cel mai important om politic al statului polon, primul sfetnic al regelui, investit cu puteri cvasidepline și avînd o influență care o întrecea chiar pe cea a regelui, a avut o atitudine constant antihabsburgică.

Nici relațiile Poloniei cu Rusia nu erau mai bune. Între cele două țări exista o veche rivalitate datorată dorinței reciproce de lărgire a teritoriului propriu în defavoarea statului vecin. Această conjunctură nu prea favorabilă Poloniei a determinat o strîngere a legăturilor dintre Moscova și Praga, legături cu un vădit caracter antipolon.

În acest timp Țara Românească, Moldova și Transilvania se aflau sub suzeranitate otomană. Era însă o formă de vasalitate destul de largă, mergînd, în unele domenii, pînă la autonomie. Există chiar și un avantaj al acestei situații de atîrnare față de Poartă, constînd în faptul că țările respective erau apărate de tendințele agresive ale marilor state creștine vecine.

Anul 1593 constituie începutul unui nou șir de războaie dintre Imperiul otoman și Habsburgi. Odată cu izbucnirea ostilităților au loc încercări de înjghebare ale unei alianțe între statele creștine, în scopul creării unei cruciade antiotomane. Polonia n-a putut fi atrasă la această acțiune din mai multe cauze. În afara rivalității cu habsburgii, ceea ce s-a arătat mai sus, Polonia avea și mari dificultăți cu cazacii de la Praguri, elemente foarte greu de stăpînit. Nobilimea nu era nici ea dispusă să plătească impozitele necesare

războiului, din moment ce țara nu era direct amenințată. În sfârșit, o ultimă (dar nu și cea mai importantă) cauză o constituiau divergențele dintre Polonia și Imperiul Romano-German, rezultate din tendințele lor de dominație asupra țărilor române, teritorii pe care ambele puteri le considerau drept zone proprii de influență și unde se socoteau îndrituite să intervină cu toate mijloacele pentru a-și apăra supremația.

Mihai Viteazul, care de la începutul domniei a ales calea luptei antiotomane, remarcându-se în toată Europa ca cel mai eminent luptător al creștinătății împotriva semilunii, prin însăși această orientare a venit în contradicție cu tendințele politice poloneze. Devenind vasal al lui Rudolf al II-lea, a devenit și mai puțin agresat de către polonezi. Aceste divergențe au atins un punct culminant când Mihai, intrând în Moldova și alungind pe Ieremia Movilă, omul credincios al polonezilor, a devenit dușman pe față al acestora. Intenția lui Mihai de a cuceri Polonia, poate supralicitată de unii istorici, nu mai puțin însă reală, a creat situația în care polonezii vedeau în Mihai Vodă pe inamicul lor cel mai redutabil, pentru înfrângerea căruia nu trebuia preocupat nici un efort. Iată deci câteva momente ale relațiilor dintre Mihai, reprezentatul cel mai de seamă al neamului românesc din acea epocă, și Polonia, care era faptic condusă de Jan Zamoyski, om politic și luptător, el însuși personalitate remarcabilă a epocii³.

Dobindirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul îl neliniștește foarte mult pe Ieremia Movilă. Acesta trimite scrisori succesive atât regelui Poloniei cât și cancelarului Zamoyski, anunțându-i despre intrarea lui Mihai în Transilvania și pericolul care-l pîndește din partea acestuia, cerind ajutoare pentru a se putea opune unui eventual atac. Astfel, în scrisoarea din 5 noiembrie 1599 scrisă în tabăra de lângă Roman, el îl anunță pe Zamoyski despre lupta dată lângă Sibiu, care s-a soldat cu înfrângerea armatei transilvănene⁴. Într-o altă scrisoare emisă în Suceava, la 19 februarie 1600, anunță că este foarte vigilent și că își ține oastea pregătită de luptă⁵. Apoi, la 6 mai 1600, scrie din nou cancelarului, anunțându-l că oamenii lui Mihai au început să treacă granița Moldovei, rugînd să i se trimită ajutor grabnic⁶. Cu trei zile înainte, adică la 3 mai, anunțase că o parte din oastea lui Mihai s-a strîns la Brașov. Acesta va sosi și el în curînd acolo cu cîteva zeci de tunuri, intenționînd să-și împartă armata în trei părți pentru a ataca Moldova. Prima oaste urma să înainteze în direcția Iașului, a doua, care avea în frunte pe însuși domnul, urma să țină cursul Trotușului, iar a treia, cursul Ceremușului. Ieremia Movilă roagă pe Zamoyski ca, în cazul în care nu va putea să-i vină personal în ajutor, să-l trimită pe hatmanul de cîmp, care să se apropie de granița țării pentru a

³ Jan Zamoyski (1542—1605), vicecancelar al Coroanei din 1576, cancelar al coroanei din 1581, rector al Universității din Padua. După întoarcerea în țară, secretar al regelui. Și-a adus contribuția la alegerea ca rege a lui Henryk Walezy (Henri de Valois) și apoi a lui Ștefan Báthory. A fost consilier principal al lui Báthory. În anii 1580—1581 s-a remarcat în războiul cu Moscova. A avut, de asemenea, o importantă contribuție la alegerea ca rege a lui Sigismund III Wasa, cu care în cele din urmă, a intrat în conflict, din cauza, politicii prohabsburgice a acestuia. A impus supremația Poloniei asupra Moldovei și Țării Românești. În 1602 a cucerit întreaga Livonie. Protector al umanismului, a înființat Academia din Zamość.

⁴ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 2, c. 122—123.

⁵ Ibidem, c. 124—125.

⁶ Ibidem, c. 126—129.

putea interveni cât mai rapid ⁷. La 22 mai, Ieremia Movilă se afla la Hotin de unde îl informează pe cancelar asupra faptului că Mihai se îndreaptă spre Suceava, lăsînd la Hotin 2.000 de pedestrași și 200 de călăreți ⁸.

O caracteristică a scrisorilor trimise Ieremia Movilă lui Zamoyski în această perioadă o constituie faptul că ele sînt foarte scurte, aproape telegrafice, în toate repetînd cereri de ajutor. Aceste amănunte sînt semnificative pentru panica de care era cuprins domnul moldovean în fața faimei războinică a domnului muntean. Rezultă de asemenea, destul de clar și țereza lui permanentă că, fără un substanțial ajutor polonez, el nu va fi în stare să-î țină piept lui Mihai, ceea ce mai tîrziu s-a și confirmat pe cîmpul de luptă, unde oastea moldoveană a avut o comportare pasivă, lăsînd inițiativa pe seama muntenilor.

După cum am arătat, regele Poloniei este sesizat în numeroase rînduri de intenția voievodului muntean de a cuprinde Moldova. În scopul îndepărtării lui Mihai de la această intenție are loc un schimb de scrisori între rege și domn. Astfel, într-una din scrisorile lui Sigismund III Wasa către Mihai, acesta îi amintește că Moldova și Ieremia Movilă se află sub apărarea și protecția sa. Ține mult ca acest pămînt să nu fie tulburat. I se aduc vești că Mihai, după dobîndirea Transilvaniei, intenționează să ia în stăpînire și Moldova. În încheiere, îi atrage atenția să renunțe la acest gînd, întrucît nu întotdeauna lucrările se termină la fel de bine ⁹.

Mihai răspunde acestei scrisori, arătînd că a primit pe Krzyniecki și Taranowski, cei doi trimiși ai regelui, care au transmis dorința suveranului lor de a nu intra în Moldova. El însă nu intenționează de fel să înfăptuiască acest lucru, regele fiind informat greșit de către Ieremia Movilă, care însă nu va putea aduce dovezi în sprijinul afirmațiilor sale. Tot din cauza pîrilor lui Ieremia, a fost nevoit să ocupe și Transilvania... Ieremia Movilă, avînd cu noi pricina mai sus amintită, a ridicat împotriva noastră mai întîi turcul, apoi pe defunctul Andrei Báthory (cu care am avut legămînt să luptăm totdeauna împreună împotriva dușmanului sfîntei cruci), de asemenea și pe domnul hatman al Coroanei Maieștății Voastre Regale. Aceștia toți împreună s-au străduit din răspuțeri ca să mă dea viu în mîinile turcului. Astfel, că noi, fiind înconjurați din toate părțile, de acei care s-au așezat pe gitul nostru, ne-am dus încotro am jurat cu soția, copiii și cu ceilalți, crezînd în dreptatea Domnului. Îl rog pe Dumnezeu să-l pedepsească pe acela care a fost cauza lucrurilor acestea. ¹⁰

Din această scrisoare, se poate deja citi printre rînduri, dorința lui Mihai de a intra în Moldova pentru a-l pedepsi pe acel care i-a pricinuit atîtea necazuri. Mihai deși jură că nu s-a atins și nici nu se va atinge de Moldova, o va face, renunțînd la ajutorul puterii divine pe care a invocat-o.

După ocuparea Moldovei, Mihai încearcă să se scuze, prezentîndu-și în continuare acțiunea ca pe o măsură de autoapărare, adăugînd la argumentele aduse în scrisoarea precedentă și altele, printre care faptul că Ieremia Movilă l-a primit și adăpostit în Moldova pe Sigismund Báthory, dușmanul comun al

⁷ Ibidem, c. 130—131.

⁸ Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii...*, p. 288—289.

⁹ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 6, c. 561—562. Vezi și Ilie Corfus, *Correspondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia*, în „Codrii Cosminului”, IX, Cernăuți, 1935, p. 32—33.

¹⁰ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 6, c. 561—562.

domnului Țării Românești și al regelui Poloniei. De asemenea, Ieremia a uneltit cu turcii și tătarii pentru a-și pune fratele, pe Simion, în scaunul Țării Românești. În continuare el spune: „Am intrat pe pământul Moldovei nu pentru altceva, ci numai pentru a fi sluga Măiestății Voastre”¹¹. El roagă apoi să i se permită să trimită doi soli la Seimul polonez ce va avea loc în curînd pentru a-și apăra cauza.

Sigismund III Wasa, în scrisorile sale către domn, arată că nu este de acord cu argumentele acestuia, căutînd să le demonstreze netemeinicia. El i-a atras în repetate rînduri atenția lui Ieremia Movilă să nu facă nimic din ceea ce ar putea să prejudicieze relațiile sale cu Mihai, iar acesta din urmă, chiar dacă ar fi avut nemulțumiri trebuia să apeleze la arbitrajul regelui. Sigismund îi cere lui Mihai să părăsească Moldova, stat aflat sub protecția sa, și să predea cetățile oamenilor săi¹².

Tot în anul 1600, Sigismund III Wasa, trimite pe solul său Andrei Taranowski, care vine la Brașov, unde duce tratative cu Mihai în vederea încheierii unui tratat de alianță între rege și domn. S-a păstrat un proiect de tratat, care evidențiază multe din intențiile domnului român. Între altele, în cadrul obligațiilor pe care și le ia Mihai, citim următoarele:

„Împotriva oricărui dușman al Coroanei Poloniei și al Marelui Ducat Lituanian va pune 3500 oameni călări și pedestri tot atîția, și va întreține pe acești oameni pe socoteala sa atîta timp, pînă se va sfîrși războiul. Fără voia și sfatul Măiestății Sale regelui nu va intra în legături cu nici un domn fie el creștin sau păgîn. Voievodatele Transilvaniei, Țara Românească, Țara Moldovenească alias Moldova și toate celelalte țări ce le-a luat cu putere și sabia sa va trebui să le unească cu voievodatele de mai sus și să le dea Coroanei Poloniei. Tot astfel Chilia, Cetatea Albă, Oeacovul, și Ismailul, îndată ce le va fi cucerit de la turci, pe cheltuiala sa, va trebui să le dea deopotrivă Coroanei Polone”¹³.

Din acest pasaj rezultă clar ideea domnului de a uni sub sceptrul său cele trei țări române: Muntenia, Transilvania și Moldova. Este, de asemenea, evident faptul că acțiunea lui Mihai poate fi socotită ca un act deliberat, gîndit din vreme. Acest document infirmă în mare parte concepția conform căreia unirea celor trei țări s-ar fi făcut numai sub presiunea evenimentelor, fără un plan conceput anterior. În această lumină, actul unirii celor trei provincii românești ne apare ca un rezultat al gîndirii politice a domnului român.

Pretențiile Poloniei la supremația asupra Moldovei erau contracarate constant de către Poartă. În anii premergători cuprinderii Moldovei de către Mihai Viteazul cît și după aceea, a avut loc un viu dialog diplomatic între Imperiul otoman și Polonia, prin care fiecare dintre părți încerca să obțină o recunoaștere a drepturilor sale asupra Moldovei. Astfel, în instrucțiunile date solului Halicki, care urma să meargă la Poarta pentru tratative, citim următoarele: „Poporul turc este lacom de state și nesățul, aruncîndu-și ochii și asupra pământului moldovean, care a fost sub puterea și suseranitatea regilor polonezi, iar cînd regele Poloniei a avut război într-o parte cu nemții în Prusia, iar în cealaltă cu Moscova, antecesorul sultanului a intrat în el (în

¹¹ Ibidem, c. 562—563.

¹² Ibidem, c. 565—567.

¹³ Ibidem, c. 569—571. Vezi și Ion I. Nistor, *Tratatulele lui Mihai Viteazul...*, p. 63—64.

Moldova). Noi avem lăzi pline cu privilegiile vechi și dovezi de vasalitate ale Moldovei. Dar apoi regele Cazimir, fiind ocupat cu războaiele, a permis voievodului moldovean să dea tribut sultanului Turciei 2.000 de zloți roșii pentru ca să aibă pace. După aceea însă domniile au fost numiți de poloni, însă la urmă au început s-o cumpere tilharii dușmani, după care acest pământ a ajuns în paragină și din această decădere, când a fost ocupată de tilharul acela de țigan, l-am salvat noi și l-am liniștit după cearta care a durat un an întreg, după ce dușmanii Aron și Răzvan la urmă au îndrăznit să cucerească Tighina și Cetatea Albă, supărând alți vecini. Casa osmană este foarte înțeleaptă și nu este o noutate pentru ea că statele marilor monarhi ca Alexandru și românii, nu numai că inapoiu pământul prietenilor lor, care aveau dreptate, dar chiar îl dăruiau de-a dreptul. Să arate deci împăratul lumii că prietenii săi se află la astfel de preț și să ne lase nouă acest pământ, după această slavă și pildă tot vor recunoaște că este un domn sincer, prieten scump, iar fiecare va căuta prietenia sa, iar prin aceasta va fi și mai puternic și mai slăvit. . . . ”.

În continuare se dau instrucțiuni, ca, în cazul în care turcii nu vor fi de acord cu aceste cerințe maxime, să se obțină totuși de la ei ca Moldova să nu fie transformată în pašalic, iar în ea să domnească un creștin numit de Polonia, care să plătească atât haraci cât a plătit Alexandru lui Soliman, deoarece pământul este stors și pustiit de atâtea dări și războaie. Moldova să se afle sub protecția ambelor state, pentru a nu mai permite ungarilor și cazacilor să o jefuiască.¹⁴

Unui alt sol, lui Jan Szczesny Herbut, care urma să continue tratativele începute de Halicki, i se specifică din nou, în instrucțiunile primite, dorința regelui Sigismund III Wasa ca domnul Moldovei să fie numit de Polonia, așa cum au procedat și ceilalți regi poloni, și ca haraciul plătit Porții să nu fie mai mare decât cel din vremea lui Soliman.

În anul 1601, creîndu-se o nouă situație a celor două țări românești, în urma morții lui Mihai și a expediției victorioase a cancelarului Zamoyski în Moldova și Țara Românească, pretențiile poloneze asupra acestor țări sînt mai mari și mai hotărîte. Regele Sigismund III Wasa trimite la Poartă pe Cristofor Kochanowski, căruia îi dă a ple instrucțiuni dintre care o mare parte se referă la țările dunărene. În afara argumentelor mai vechi legate de tradiția suzeranității poloneze asupra Moldovei, cit și a acelora referitoare la contribuția polonezilor la înlăturarea domnitorilor Aron și Răzvan, apar altele noi în care se subliniază ajutorul pe care Polonia l-a dat Imperiului otoman prin înlăturarea lui Mihai, care timp de cîțiva ani a pricinuit mari dificultăți Porții: „... Va arăta și faptul că Mihai și Aron împotriva tatălui împăratului turcesc au făcut război, producînd multă încurcătură, au fost cucerite cetăți turcești și capturați oameni; s-au întimplat tilhării, în timpul vieții defunctului, asupra neguțătorilor atât din statele Împăratului cât și din cele ale noastre, luîndu-li-se averea și fiind omorîți. Nu am suportat aceasta și cînd Împăratul era ocupat cu alte războaie, am trimis armata noastră în Moldova. . . . ”¹⁵

„A venit apoi Mihai și a chinuit și mai tare acest pământ. Pe Ieremia l-a gonit pînă la Hotin, ultima cetate moldovenească. În Podolia și Pocuția a jefuit cîteva moșii ale noastre și ale supușilor noștri, oameni nobili. Noi, deși aveam și în altă parte dușmani, am trimis totuși imediat oaste puternică, care

¹⁴ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 6, c. 485—490.

¹⁵ Ibidem, c. 498—499.

nu numai că a eliberat Moldova de sub tirania lui Mihai, a acestui dușman care timp de opt ani a supărat țările Împăratului turcesc și omorându-l pe voievodul Transilvaniei a ocupat-o și pe aceasta, și nu numai atât, dar a luat și <sculpturile> celorlalți monarhi cu el în Țara Românească. Armata noastră urmărindu-l pînă într-un loc bine întărit, între munți, ape și păduri l-a lovit cuprinzîndu-i tabăra și tunurile. . . .”

În continuare, plecînd de la această argumentație, se cere ca Moldova să fie cedată Poloniei, invocîndu-se marile pilde ale antichității. Tot acest document mai cuprinde și o indicație suplimentară, în care se spune: „solul nostru va face toate diligențele necesare în tratative pentru ca să ni se cedeze cu totul pămîntul Moldovei. Dacă lucrurile n-ar putea fi aduse pînă acolo, atunci haraciul sau darea, care o dau Împăratului turcesc să ne fie cedat nouă pe vecie, ca să fie al Coroanei. Dacă și la aceasta se vor opune, să se ajungă ca pentru 30 sau 40 de ani să se obțină. În cele din urmă să se oprească tirgiala la aceasta”¹⁶.

După cuprinderea Moldovei, care fu alipită celorlalte două provincii aflate sub stăpînirea sa, Mihai încearcă să înjghebeze un sistem de alianțe, care să asigure durabilitatea acestor realizări. Trebuie subliniat faptul că, în noua situație creată, dușmanul cel mai de temut al lui Mihai era Polonia, care nu putea să-i ierte domnului român faptul că a deposedat-o de un teritoriu foarte important din punct de vedere economic — căci dările Moldovei către Coroană erau destul de apreciable; comercial — căci prin Moldova treceau drumurile de tranzit ale neguțătorilor polonezi care mergeau în Orient; și mai ales politic — deoarece Moldova constituia un stat tampon între cele două puteri și de aici se puteau contracara mai ușor eventualele intenții agresive ale Imperiului otoman față de Polonia.

Mihai încearcă să atragă de partea sa pe cazaci, tătari și ruși, ale căror relații cu Polonia se caracterizau printr-o mare instabilitate. El avea mulți partizani chiar în Polonia, mai ales în rîndurile nobilimii tutene ortodoxe, nemulțumite de actul unirii bisericii ortodoxe poloneze cu Roma, proclamate în sinodul de la Brzesc (1596). Din documentele avute la dispoziție rezultă că conducătorii Poloniei cunoșteau intențiile lui Mihai și încercau, prin măsurile luate, să se opună alianțelor preconizate de Mihai. Trebuie însă avut în vedere că în această perioadă au circulat și destule documente falsificate, emise, în special, din cancelaria lui Zamoyski, care în acest fel se străduia să mărească panica existentă în Polonia, exagerînd pericolele ce amenințau Coroana din partea lui Mihai, pentru a-l determina pe rege și șleahța să ia măsuri mai energice în vederea pregătirii expediției în Moldova și Țara Românească proiectate de el. Un astfel de document, probabil falsificat, este și scrisoarea lui Mihai către sangeac-beiul Tighinei, în care acesta spune direct că voința lui nu este numai de a cuceri Moldova, dar și pămîntul leșesc. În acest scop a cerut o parte din oastea sultanului și speră că va sosi ajutor și din partea marelui ban. Ibrahim Pașa i-a promis că va obține pentru el de la sultan coroana Poloniei, iar Transilvania va fi acordată fiului său. Moldova și Țara Românească vor fi transformate în pașalîcuri¹⁷.

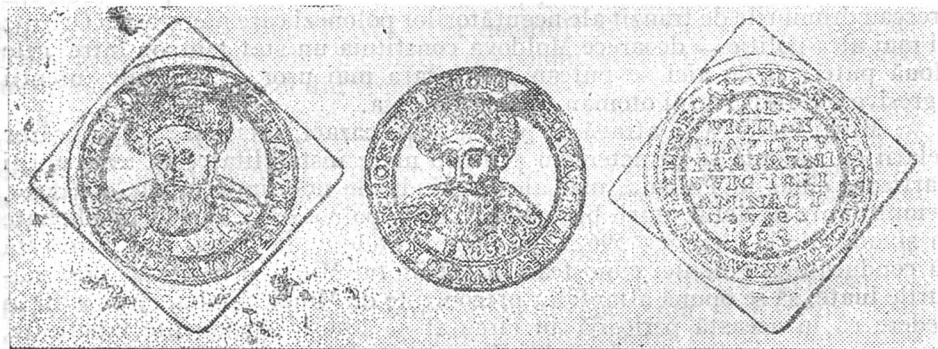
¹⁶ Ibidem, c. 501—506. Vezi și Ilie Corfus, *Correspondență incendiată*..., p. 56—64.

¹⁷ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 6, c. 596—597.

În scopul de a tatona pe tătari asupra relațiilor acestora cu Mihai, Sigismund III Wasa scrie diferiților fruntași tătari. Astfel, în scrisoarea către han se spune: „... Am avut dorința ca să trimitem la tine solul nostru mare, dar acum, de cînd cu tulburarea pămîntului Moldovei de către Mihai, drumurile sînt grele și periculoase. Cu toată această ceartă, am avut să trimitem prin acest curier scrisoarea noastră împotriva lui Mihai, care se laudă cu faptul că i-ai promis ajutor împotriva noastră. Ceea ce noi nu credem, fiind siguri că ești constant în credință și îți ții cu adevărat promisiunile și jurămintele, dar cum fiecare domn trebuie să știe totul și nu să presupună, trimitem la tine cu această scrisoare, ca prin acest curier să ne dezvălui gîndul tău¹⁸...”.

Un document edificator asupra încercărilor lui Mihai de a-și crea alianțe împotriva polonezilor, cit și asupra încercărilor acestora de a le destrăma, îl constituie instrucțiunile date de rege solului său Adrian Rembowski, care urma să meargă la Poartă pentru tratative cu sultanul.

Sigismund III consideră că aprobarea dată de sultan cuceririi Transilvaniei și mai ales a Moldovei, vine în contradicție cu tratatele de pace de curînd încheiate între Polonia și Imperiul otoman... Va adăuga (solul) că acest Mihai se laudă cu niște scrisori precum că și însăși Coroana Poloniei i-ar fi promis-o Împăratul turcesc. Ceea ce ar fi foarte ciudat, dacă așa ar sta lucrurile. Coroana aceasta niciodată nu recunoaște pe nimeni și nici nu vrea să recunoască alt domn decît pe Maiestatea Sa Regele, liber ales, iar acesta nu are deasupra sa decît pe Dumnezeu”. Pentru a răzbuna ocuparea Moldovei regele a poruncit hatmanului să intre cu oaste puternică în Moldova și să-l caute pe Mihai oriunde s-ar duce acesta.

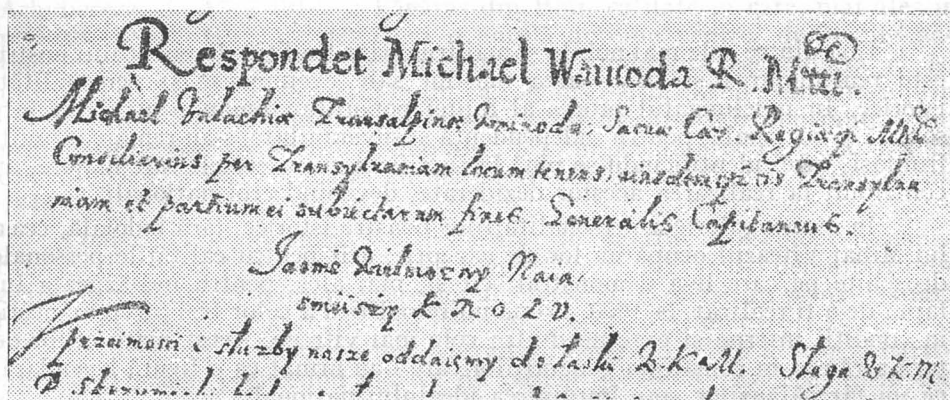

În ceea ce îi privește pe cazaci, între altele, aflăm despre ei următoarele: „... Acum îl înștiințăm sincer pe Împărat că unii dintre ei au trimis la hatmanul nostru, dîndu-i de știre că Mihai le-a trimis daruri, chemîndu-i în slujba sa, dar ei mai curînd se oferă să ne slujească nouă împotriva lui Mihai. Astfel că atunci cînd hatmanul ne-a înștiințat despre aceasta, i-am poruncit ca imediat să-i folosească pentru această necesitate. Căci am socotit că ar fi putut să se ducă la Mihai, sau cînd armata noastră ar fi ieșit din țările Coroanei, ar fi putut face pagube în teritoriile noastre, ale Împăratului turcesc sau ale hanului tătarilor. De aceea am preferat ca ei să se bată cu acest dușman al nostru și al Împăratului turcesc...”¹⁹.

¹⁸ Ibidem, c. 584—585.

¹⁹ Ibidem, c. 579—584.

Microfilmele conținând documente aflate în Arhivele poloneze oglindesc și alte aspecte ale vieții și operei lui Mihai Viteazul. Lucrarea de față și-a propus însă să arate numai unele aspecte ale relațiilor dintre voievodul român și Polonia, relații intense care au avut o mare importanță, influențând opera primului nostru unificator de țară. Mărturie a unei perioade glorioase a patriei

noastre, documentele la care m-am referit îmbogățesc cunoștințele noastre despre una din filele cele mai de seamă ale istoriei României.

Personalitatea și acțiunile lui Mihai Viteazul comentate într-un studiu din anul 1861 al mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu din Blaj

IOAN PLEȘA

Una dintre cele mai nobile și mai frumoase tradiții ale poporului nostru este rememorarea și aniversarea marilor sale evenimente și personalități istorice. În îndelungatul proces al luptei poporului român pentru libertate socială și națională, pentru independență și suveranitate, s-au remarcat mulți fruntași, care, identificându-se pînă la sacrificiu cu interesele sale majore, au contribuit la realizarea acestor deziderate, devenind eroi naționali.

În marea galerie a personalităților noastre istorice, fără îndoială, cea a lui Mihai Viteazul ocupă un loc de excepție, atît pentru calitățile personale deosebite pe care le-a demonstrat, cît și, mai ales, pentru îndrăzneța lui faptă de a fi realizat, la 1600, prima unire politică a celor trei țări românești, în condiții interne și externe dintre cele mai vitrege. Acest mare ctitor de țară a rămas în conștiința generațiilor care i-au urmat ca o figură legendară, ca un far călăuzitor spre împlinirea idealului național.

Foarte interesantă și veridică ni s-a părut viziunea asupra marelui erou a generației pașoptiste din Transilvania, exprimată într-un document din anul 1861, deci la abia 12—13 ani de la marea înclăștare socială și națională, cînd această generație mai era încă activă. Să vedem cum a apărut acest document. Se cunoștea faptul că, la 20 octombrie 1860, împăratul Frantz Josef a emis diploma prin care a fost abrogată administrația militaro-civilă instituită în Transilvania imediat după înăbușirea revoluției și după 11 ani de politică de forță, suspiciuni și birocrație, a proclamat sistemul liberal de guvernare.

Punîndu-și mari speranțe în această diplomă, fruntașii români intră în acțiune imediat și înaintează curții imperiale mai multe memorii prin care cer egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni din principat, reprezentarea românilor în toate organele legislative și executive de stat, proporțional cu numărul lor și cu suportarea sarcinilor statului,

Între 1 și 4 ianuarie 1861, Conferința Națională de la Sibiu va fixa poziția politică a românilor față de noul sistem de guvernare, de principiile sale și de normele sale de reprezentare¹. Cu aceasta se declanșează o uriașă activitate politică a întregii națiuni române din principat, de la organele locale la cele centrale, pentru obținerea de drepturi și preluarea funcțiilor din administrația de stat. Din aceste motive, anul 1861 a fost caracterizat ca fiind punctul culminant al acțiunilor politice românești din perioada de după revoluția pașoptistă, pînă la Memorand².

În aceste condiții are loc la Alba Iulia, între 11—12 februarie 1861, Conferința regnicolară, care, conform ordinilor imperiale, urma să stabilească normele de reprezentare ale naționalităților în viitoarea Dietă. Deși repre-

¹ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 55—84.

² Simion Retegan, *Eforturi și realizări politice ale românilor din Transilvania în anii permergători dualismului*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 47.

zentanți numai prin 8 deputați, față de 24 ai nobilimii maghiare și 8 ai patri-ciatului săsesc, românii își expun punctele de vedere stabilite în Conferința Națională de la Sibiu, prin magistralul discurs al mitropolitului Alexandru Sterca Țuluțiu din Blaj.

Născut în anul 1794 la Abrud, din părinți nobili români, Alexandru Sterca Țuluțiu ajunge în 1850 episcop și, mai apoi, în 1855, mitropolit al Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș din Blaj, calitate în care, mai ales în perioada 1860—1867, va desfășura o amplă acțiune pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania³. În conferința regnicolară el își pronunță cu fermitate discursul în limba română, surprinzând nemeșimea prin gestul său de un rar curaj și patriotism. Acest discurs, prin conținutul său, prin ecoul pe care l-a stîrnit și, mai ales, prin importanța pe care a avut-o în cadrul epocii, a fost comparat cu marele discurs al lui Simion Bărnuțiu din 1848⁴.

Conferința regnicolară s-a desfășurat în palatul Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia, unde au fost găzduiți și cei mai înalți demnitari prezenți. În ziua de 11 februarie, episcopul Haynald, a oferit un prînz fastuos la care au participat aproape toți deputații, precum și numeroși ziaristi de toate naționalitățile. Mitropolitul Alexandru Sterca Țuluțiu a refuzat participarea la masă, pretextînd motive de sănătate. Dintre români, între cei 60—70 de invitați, au fost 6 deputați, în frunte cu episcopul Șaguna, și vreo 3—4 ziaristi de la „Gazeta Transilvaniei” și „Telegraful român”.

Printre cei care au tostat la masă, în cele mai multe rînduri, a fost și episcopul Haynald, care, într-un moment în care își făcuse loc buna dispoziție și amicitie între participanți, a amintit că în palatul său a locuit pe timpuri și Mihai Vodă, aici primind capul însingerat al principelui Andrei Bathori. Marele voievod a fost prezentat ca un fioros tiran și pustiitor de țară. Această remarcă a fost publicată în ziarele vremii, între care „Erdélyi közlöny” (nr. 27 și 29 din februarie 1861) și „Gazeta Transilvaniei”⁵, ceea ce nu a avut darul de a crea o atmosferă favorabilă înțelegerii între naționalitățile din Transilvania.

Fiind informat de către participanții la prînz din palatul episcopal și din presă despre cele întimplate, Alexandru Sterca Țuluțiu se hotărăște să formuleze o replică, prin care să arate adevărul istoric despre Mihai Viteazul și epoca sa. El redactează astfel un studiu, cu note de trimitere la sursele de documentare, pe care îl intitulează „Mihai Vodă Viteazul într-un toast de la conferințele regnicolare din Bălgrad”, destinat, probabil, publicității. În afară de propriile-i cunoștințe și păreri, și de ceea ce s-a transmis din generație în generație pe cale orală, Țuluțiu face o amplă documentare, studiind, pe lîngă operele istorice ale lui Șincai, mai mulți autori maghiari și sași, pentru a

³ *Semantismul veneratului cler al Arhidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900— de la Sânta Unire 200*, Blaj, 1900, p. 43—45.

⁴ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)* Cluj-Napoca, 1979, p. 43.

⁵ Arh. St. Alba Iulia, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, Cabinetul mitropolitanului, dosar 1867/1860—1863, p. 122. Vezi și „Gazeta Transilvaniei”, supliment la nr. 12 din 11 februarie 1861, p. 52.

utiliza informațiile și aprecierile, pe care le-a considerat juste, ale acestora ⁶. (Vezi anexa).

Date fiind împrejurările în care a fost conceput documentul și poziția socială și politică a autorului său, considerăm că el reflectă viziunea generației pașoptiste, aflate încă în acțiune la 1861, asupra marelui nostru erou național. Se pare că studiul nu a mai fost publicat, pentru a nu se mai agita lucrurile în acea frământată perioadă, în care se dădea o luptă acerbă pentru afirmarea în fapt a națiunii române din Transilvania. Noi, cel puțin, nu am putut să-l depistăm în presa românească a timpului, iar presa scrisă în limbile germană și maghiară, ce apărea în Imperiul habsburgic, nu ne-a fost accesibilă.

De la bun început, Șulțiu evidențiază în studiul său inoportunitatea „toastului” episcopului Haynald, la numai o oră după ce românii și-au exprimat, în prima ședință a conferinței regnicolare, intențiile generoase de a lega o trainică frățietate cu națiunea maghiară ⁷ și în condițiile în care la masă era o caldă atmosferă de destindere și înțelegere. Remarca lui Haynald a avut darul să rețrezească vechile dușmăni, deputații români și întreaga națiune română simțindu-se rușinați și indignați, iar cei maghiari răscoliți în durerea și vechea lor ură. Ei consideră că prin această manevră au fost subminate rezultatele conferinței regnicolare, care, mai apoi, a și adoptat punctul de vedere al nemeșimii maghiare ⁸.

Revoltat, Șulțiu sesizează că de câte ori nobilii de altă naționalitate vor să-și verse focul asupra românilor le arunca în obraz pe „Mihai Vodă tiranul și pe Horia și Cloșca, deși românul are de a fi trufaș cu Mihai Vodă, eroul cel vestit și mare, ce asemenea nu a multor națiuni istoria poate arăta. Și încercarea Horii, printr-o rășcoală, de a mîntui națiunea sa de un jug tiran, al nemilostivilor săi apărători, încă nu a fost alta decît o consecință și o reacție prea firească... la tiranismul și călcarea în picioare a dreptului omnesc și civil” ⁹.

În ceea ce privește legitimitatea domniei lui Mihai Viteazul în Transilvania, autorul studiului arată că nu poate exista nici o îndoială, întrucît el avea nu numai „jure armorum”, cuprinzînd principatul cu puterea armelor, dar și asentimentul Dietei din 20 noiembrie 1599 de la Alba Iulia, în cadrul căreia nobilimea l-a recunoscut ca domnitor al Ardealului, depunîndu-i, după vechiul obicei, jurămîntul omagial de credință ¹⁰.

Șulțiu remarcă greșeala lui Mihai Viteazul de a se fi încrezut în jurămintele nobilimii și consideră că marile nenorociri care au urmat s-au datorat, necredinței și perfidiei acesteia. Nobilimea transilvăneană îl ura pe marele viteaz din cauză că își vedea amenințate privilegiile, fiind obligată la impozite subminată economic prin daniile făcute de domn boierilor români, egalată în funcții de către aceștia și, mai ales, alarmată de restituirea privilegiilor secuilor și de unele ușurări acordate poporului român. De asemenea, ea se simțea

⁶ Sint citate: *Cronica* lui Șincai, tom. II, în care acesta a utilizat publicațiile istoricilor maghiari Enyedi Pál, Gronski, Hevenesi, Borsai Pál și așa numitul „istoric anonim latin de la Bălgrad; Franciscus Fasching, *Nova Dacia*, partea III-a, Cluj, 1744 și *Erdelyi Egyhazi Történelmi adatok szerezete és ki adta Vesely Karoly*, vol. I, Cluj, 1860.

⁷ Arh. St. Alba Iulia, fond cit., dosar cit., discursul la Conferința regnicolară (p. 85–109) și în mod deosebit, cele afirmate la p. 86.

⁸ *Ibidem*, p. 123–124. Vezi și conceptul articolului trimis de către Alexandru Sterca Șulțiu spre publicare la „Gazeta Transilvaniei”, cu titlul „Conferințele din Bălgrad și rezultatul lor”, (*Ibidem*, p. 78–80).

⁹ *Ibidem*, p. 124.

¹⁰ *Ibidem*, p. 125.

apăsată de regimul militar de ocupație, de presiunile ce se făceau asupra ei ¹¹. Din aceste motive, nobilimea și unii istorici influențați de ea, l-au calificat pe Mihai Vodă ca tiran ¹².

Șuluțiu, preocupat de stabilirea adevărului istoric, recunoaște că Mihai, ca și regii Ungariei și unii principi ai Transilvaniei, a trebuit să fie, în unele ocazii, aspru cu nobilimea, din cauza necredinței sale. Nu i se pot imputa lui însă răzburările iobagilor, ale secuilor, care sub Bathorești și-au pierdut vechile privilegii, fiind aduși în stare de iobăgie și pedepsiți fără milă, prin atrocități, la 1596, pentru că s-au răzvrătit pentru recuștigarea acestor privilegii, și abuzurile ostașilor, inclusiv ale celor de sub comanda lui Basta ¹³.

Mihai Viteazul a trebuit să acționeze drastic împotriva nobililor de la Huedin, care i-au ucis aproape întreaga garnizoană de dorobanți lăsată acolo, dând semnalul de declanșare a răscoalei nobilimii ¹⁴. Îngroziiți și greșit informați că Mihai vrea să-i taie pe toți la proxima Dietă, nobilii refuză să se prezinte la Dietă de la Sebeș și, adunându-se la Turda, hotărăsc alungarea sa din țară ¹⁵.

Îată cum descrie Șuluțiu evenimentul și consecințele lui: „... în adunarea lor de la Turda, cu Csaki în frunte, au făcut rebeliune și s-au sculat cu arme asupra lui Mihai Vodă și, însoțindu-se și cu Basta, cel mai înverșunat dușman al lui Mihai Vodă și cel mai blestemat om, în 18 septembrie 1600, la Mirăslău, l-au și biruit și l-au scos afară din Ardeal. Și perfidia aceasta o au încoronat, nu numai cu aceea că pe Doamna lui Mihai Vodă și pe fiul lui, Petrașcu, i-au aruncat în temniță la Făgăraș, dar și cu acea nemaiauzită tiranie care au făcut cu Baba Novac, cel mai vestit general a lui Mihai Vodă și cu un preot sîrbesc răsăritean, aume Saski, pe care fără vină i-au fript de viu în mijlocul piațului din Cluj”, apoi... „au împlintat frigările cu trupurile cele fripte lângă Bastionul Săbăilor de către Feleac. Cine dară se va putea mira dacă Mihai Vodă, în locul unde au fost împlintate frigările, ... a lăsat să se împlinte steagul său?” ¹⁶. Cu toate acestea, arată Șuluțiu, Mihai Vodă s-a arătat uman și nerăzbunător, cu un adevărat suflet nobil. El nu putea fi comparat, spre exemplu, cu Ioan Zapolia, care, pentru a se răzbuna pe țărani răzvrățiți sub Gheorghe Doja și ortacii săi, l-a ucis pe acesta în chinuri groaznice, la fel ca și pe ceilalți prizonieri ¹⁷.

În ceea ce privește uciderea lui Baba Novac, ca urmare a hotărîrii Dietei nobiliare din Cluj, din 25 ianuarie 1601, Șuluțiu o considera „în contra dreptului gintelor”, adică a umanității ¹⁸. Iar în ceea ce privește uciderea lui Andrei Bathori, prin tăierea capului de către secuii din Ciuc, amintită în „toastul” episcopului Haynald, Șuluțiu arată că ea s-a petrecut fără știrea și aprobarea lui Mihai Viteazul, care a dispus apoi să fie pedepsiți făptașii. Dovadă este faptul că el, compătîmîndu-l pe Bathory, i-a organizat funeralii

¹¹ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 986.

¹² Arh. St. Alba Iulia, fond. cit., dosar cit., p. 124.

¹³ *Ibidem*, p. 124—125.

¹⁴ *Ibidem*, p. 126. Vezi și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, București, 1935, p. 91—92; Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 28..

¹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 93; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁶ Arh. St. Alba Iulia, fond. cit., dosar cit., p. 125—126; N. Iorga, *op. cit.*, p. 123, 125, 137.

¹⁷ Arh. St. Alba Iulia, fond. cit., dosar cit., p. 127.

¹⁸ *Ibidem*, p. 128, 130—131.

regești în Alba Iulia, la care a participat personal¹⁹. Caracterizându-l pe marele domn al tuturor românilor, Șuluțiu arată: „Mihai Vodă nici din natura lui, nici după educațiunea sa, n-a fost om sălbatic și tiran, ci un om uman și bine educat, faptele lui. . . destul de luminat îl dovedesc”²⁰.

La fel de uman s-a arătat el față de unii nobili făcuți prizonieri, printre care și Kornis, pe care i-a eliberat²¹. Este adevărat, arată Șuluțiu, că Mihai Vodă a fost îndemnat de către episcopul catolic Dimitrie Napragy, cel minat de ambiții confesionale, să-i ucidă pe nobili, mai ales pe cei reformați, dar domnitorul, bine sfătuit de către mitropolitul Bălgradului, nu a acceptat ideea²².

Cu totul altfel s-au comportat însă nobilii și generalul Basta. Parafrazând un citat din „Cronica” lui Șincai, Șuluțiu arată „. . . Basta cel fără Dumnezeu făcu să se omoare Mihai Vodă fără leac de vină, numai din pismă și să piardă pe prințul cel viteaz de care se temea și împăratul turcesc”²³.

Exprimându-și oprobriul pentru batjocura ce s-a făcut cu capul și trupul marelui domn după asasinat, Șuluțiu s-a pronunțat și împotriva epitafului pus pe mormintul său de lângă Turda, în care a fost calificat „dac fioros” și „adevărat Nero”²⁴. Asasinii lui Mihai Viteazul și autorii epitafului nu și-au dat seama că, prin conținutul acestuia, recunosc, fără să vrea, atât originea daco-romană a poporului român, cât și continuitatea sa pe teritoriul său etnic. Mai târziu, urmașii lor vor contesta, cu vehemență, aceste caracteristici ale poporului nostru.

Ca un corolar al caracterizării lui Mihai Viteazul, Șuluțiu arată apoi faima sa internațională: „Mihai Vodă, pe lângă virtuțile acestea înalte omenesti și creștinești, are meritul cel mai strălucit și pentru toată creștinătatea și pentru toate națiunile, că el, fiind pe timpurile acelea unul dintre cei mai viteji duci și apărători ai creștinătății, învingând cu multe strălucite învingeri reputate asupra puterii și semeției turcilor, care amenințau Europa întregă și creștinismul cu totală cotopire, a contribuit cu totul mult și la dezrobirea și emanciparea Ungariei și a Transilvaniei de sub tiranul jug turcesc și la consolidarea și lățirea regimului austriac și peste aceste provincii”²⁵. Aici Șuluțiu i-a măgulit pe imperiali, dată fiind conjunctura din anul 1861, ascunzând adevăratele intenții ale lui Mihai în Transilvania.

Studiul mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu se încheie cu un energetic protest față de toți aceia care îndrăznesc să calomnieze memoria marelui nostru erou național. Se pare că studiul nu a văzut lumina tiparului. Aceasta însă nu a împiedicat pe românii din comitatul Alba Interioară, cel mai întins și mai populat din Transilvania acelor timpuri, să declanșeze acțiuni, dintre cele mai hotărâte, pentru recunoașterea națiunii române prin lege.

Acest comitat, cheia strategică a Transilvaniei, care, înainte de 1848, dădea tonul vieții publice a principatului, se va impune la 1861 ca principalul focar politic românesc. Acest lucru era firesc dacă ne gândim la faptul că populația sa era în cea mai mare parte românească, că pe teritoriul său se

¹⁹ Ibidem, p. 128—133.

²⁰ Ibidem, p. 132—133.

²¹ Ibidem, p. 133.

²² Ibidem, p. 129—133.

²³ Ibidem, p. 134.

²⁴ Ibidem, p. 132—133.

²⁵ Ibidem, p. 133—134.

afila zona principală a Munților Apuseni, orașul Alba Iulia, simbolul unității naționale și Blajul cu școlile și cărturarii lui. În acest comitat intelectualitatea românească era mai numeroasă, mai pregătită și mai combativă, mai aptă deci de a conduce lupta pentru afirmarea națională. Și acțiunile au fost pe măsura acestor condiții. Nu degeaba comitele de Alba a cerut, în repetate rânduri, ajutorul armatei pentru a putea stăpîni situația ²⁶.

Pe fondul acestor eforturi și sacrificii ale generației pașoptiste pentru afirmarea națională, rememorarea epocii glorioase și a personalității marelui ctitor de țară care a fost Mihai Viteazul a căpătat semnificația unui adevărat apel la lupta pentru realizarea idealului străbun ²⁷.

ANEXĂ

<1861, Blaj>. Studiu destinat publicării, elaborat de mitropolitul greco-catolic Alexandru Sterca Șuluțiu, despre personalitatea și faptele lui Mihai Viteazul.

MIHAIU VODA VITEAZUL ÎNTR-ON TOAST DE LA CONFERINȚILE REGNICOLARE DIN BĂLGARAD

Pre(a) cunoscut lucru este acum publicului că excellenția Sa, ep(isco)pul catholicu latinu al Transilvaniei, Haynald, ca un bărbat pre(a) galanth, nu numai palata sa o au dat-o pentru ținerea Conferinților regnicolare și nu numai au offerat în residenția sa, în strălucitele sale și numeroase odăi, celor mai înalți oaspeți și căpetenii a(le) Patriei n oastre ospîțiu, da(r) încă, în cele d(o)uă zile, 11-a și 12-a febr(uarie) a(nul) c(urent), în care <s>-au ținut Conferințele regnicolare, au datu și d(o)uă prânzuri, di(n) cele mai elegante și mai strălucite, la care au fost invitați, pe lângă cei mai de frunte officia(ri) mili tari și civili; toate deputăți(ile) și reprezentanți(i) și notabilitățile a(le) tuturor națiunilor, ba și journaliști și correspondenți a(i) gazetelor transilvane, de toate limbile, fără deschilinire, cam la vreo 60—70 pe(r)so(a)ne.

Între aceștia, avură ono(a)re a fi invitați și a șede la aceia strălucită masă și vreo 6 deputați și reprezentanți a(i) națiunii române că(c) doi erau bolnavi și nu putu(ră) avea aceia oșebită ono(a)re, cu domnul redactore <al> Telegraphului român și încă cu vreo doi-trei înștiințietori sau correspondinți și de a(i) Gazetei Transilvaniei române din Brașov.

După sesiunile Conferinților, mesele, cu elega(n)ția ce(a) mai mare, se așternură și se încărcară cu cele mai alese bucate, <pe> care le poate produce numai arta și știința bucătăriei din Transilvania și cu diverse cele mai bune exotice și patriotice vinuri, <din> care produce și vestitul promontoriu „a(1) Rosomalului” de la Bălgrad.

Pe lângă bucate gustoase și vinuri bune, firește, la toate mesele, oaspeți(i) s-au obișnuit a se slobozi și la cuvinte și toaste veselitoare, care aromatizează și face ospățiul plăcut și desfătătoriu.

La masa aceasta strălucită a pre(a) galanthului și bine primitoriului gazdă ospătătoriu de ațiți străluciți și numeroși oaspeți de diverse r(a)nguri și naționalități, firește că obiceiul toastelor de a be(a) împrumutat pe sănătatea unul altuia nu au putut să lips(c)ască.

Așa dară, s-au ridicatu de diverși, pentru diverse personalități, diverse toaste, <pe> care jurnale(le) mag(hi)are și românești) n-au lipsit, încă atunci, în proaspătu, a le face cunoscute, așa <in>cit mie mi se cruță acum osteneala de a le mai înșira toate pe rindu.

²⁶ Simion Retegan, *Eforturi și realizări politice...*, p. 47—48.

²⁷ Redăm, în anexă, textul integral al articolului. Pentru a înțelege mai ușor textul, și așa greoi datorită lunginii frazelor, numeroaselor paranteze, unor repetări inutile și, mai ales, lipsei de grijă pentru acorduri, fără a afecta sensul, modul de exprimare sau lexicul, am intervenit eliminând unele litere inutile sau duble (a, d, e, i, l, le, n, o, p, r, s, u), corectînd punctuația, atît cît s-a putut și înlocuind unele litere cu altele, după cum a fost necesar. Astfel: a cu e, o și u; ă cu e; c cu g, ș, t și ț; ch cu c; d cu j, t și z; e cu a, ă, â, î și i; i cu ă și e; j cu i; k cu c; n cu m; o cu a, ă, â, e, î și u; r cu u; ș cu j și z; t cu s; ț cu c; u cu ă și o, z cu j și s; qu cu c. Notăm că într-un loc numele lui Nápradi a fost schimbat din „Dimitrie” în „George”.

Eu mă voi restrânge numai la unu toast, în care veni în pomenire neplăcută și numele lui Mihai Vodă Viteazul, ca și numele lui Pilat în Credeu.

După cum am înțeles din cei ce au fost la masa aceia strălucită de la Conferințele din Bălgrad de față și au auzit și după cum și jurnalul magyar „Erdélyi Közlöny”-ul din 16 și 19 febr(uarie) a(nul) c(urent), n(umerere) 27 și 29 și Gazeta Transilvaniei și alte gazete au publicat, după ce excellența sa, ep(isco)pul r(omano) cath(olic) Haynald, au ridicat toaste pentru sănătatea și multa fericire a excelenților sale cancelariul I. baro(a)nele de Kémény și a gubernatoriului grofului Miko, (a toastat) și pentru capi(i) a tuturor confesiunilor. După acestu toast, au ridicat pocalul și excellenția sa ep(isco)pul orientale I. baronu de Șaguna și, adresându-se către galanthul ospățătoriu gazdă, excellenția sa Haynald, cu cuvinte dulci, așa au cuvintat că cunoaște și unu archi-păstoriu; mai de mulți ani, care, pe arena diregătoriei sale, neobosit se luptă, pe carele ilu asigurază precum nu-și poștefe de la ceriu șies(i) mai multu bine decât ilu poștefe din adâncul inim(i) sale acestuia archi-păstoriu Haynald, așa și către alți oaspeți adresându-se excellenția sa Șaguna în toastele sale, multe preaplăcute glume amestecându, excita la masă multă hilaritate.

Cându curgea(u) așa aceste toaste multu veselitoare, că se vedeau (a) îndulci și a mai apropia inimile una de alta, excellenția sa, ep(iscopul) Haynald, gazda casei, într-unul din toastele sale, făcu și o serioasă reflexiune, cam în chipul acesta cuvântându: „În casa aceasta, adeca în residenția Episcopi(e) i latine din Bălgrad, au locuit și Mhaiu Vodă, care au răsturnat această fr(u)moasă patrie și aic(i) aducându-i(-se) pe masă sângerosul capu a(l) principelui și cardinalului Bathori Andreas și văzând acela că ochi(i) îi sunt deschiși s-au spăimântat ca și cându i-ar fi zis cineva că magyaru nu doarne”.

Oare avutau locu reflexiunea aceasta și căziutu-sa excelenției sale H(aynald) a aduce aminte și a pomeni, în casa și la masa sa, la prânziul care curgea cu multă hilaritate, înaintea deputaților celorlalte naționalități și a tuturor străluciților și a mulțioaspeți, în momentul și ziua aceia memorabilă și în momentul acela cându deputați(i) români sub ședinția Conferinților, cu una oră mai (i)naainte ținută, în cele mai loyale cuvinte, dă(deau) de a pricepe cât de bucuros voește națiunea română a inch(e)ia o vec(i)-nică frăținătate cu Națiunea Magyară, căziutu-sa zicu excelenției sale H(aynald) a aduce, aminte și a pomeni de o tragedie așa sângeroasă și în care Mihaiu Vodă se prezentează ca sangrinaru tiran și pusti(i)toriu de patrie, la a căr(e)ia auzire în deputați(i) români, ba în toată națiunea română, au t(r)ebuit să se nască simțiul rușinări(i) și a indignațiunei, iară în deputați(i) magyari simțiul dureri(i) și a urei asupra românilor, lasu să judece altul, ori cine (?) Însă cum că cu deputați(i) români, zisa românească „cu găvanul linguri(i) îți dă să sorbi și cu coada îți scoate ochi(i)” (in)vederat s-au (im)plinit, pentru că, cum că intențiunea și scopul carele l-au avutu pomenire scenei acestei(a) sîngeroase pentru români n-au fostu onoratorie, ci batjocritoare, t(r)ebuie totu insul să priceapă, care știe că cei de altă naționalitate, când vo(i)escu a-și vârșa veninul mâniei asupra românilor și a-i batjocori, în chip de oprobriu, le aruncă în obraz de Mihai Vodă tyranul și pe Horea și Cloșca, deși românul are de a fi trufaș cu Mihai Vodă, heroul cel vestit și mare, cui asemenea nu a multor națiuni historia poate arăta. Și încercarea Hori(i), prin răscoală, (de) a mântui Națiunea sa de unu jugu tiran, a(l) nemilostivilor săi apărători, încă n-au fost alta, decât o consecinție și o reacțiune pre(a) firească, care, firește, totdeauna s-au obișnuit la toate popoarele, precum pildă vie avem și pe națiunea magyară, atrage după sine tiranismul, despotismul și călcarea în pic(i)oare a dreptului omenescu și civile.

Pe Mihai Vodă adevărat uni istorici magyari și sași, din odul naționale și pentru că perfidia lor au pedepsit-o, ilu descriu de cel mai tiran om, cărora, firește, apoi le-au urmat și alți străini scriitori și, după aceștia, poate că și excellenția sa H(aynald) cu mulți alți; ei în aceia rătăcită opiniune și convingere (trăiesc).

Ci, dreptăției ce(le) raționale și adevărului historic, suntem datori a-i lumina pe cei rătăciți iară cu alte date zis interesante historice, nu de la români, ci de la magyari și de la alți străini scriitori, nouă în scrisorile lor lăsate.

Nu tănuim că și Mihaiu Vodă, ca și mulți regi ai Ungari(e) și principi ai Transilvaniei, au fost aspru cu nobilimea și sășimea transilvană, însă, cel ce inbește dreptatea și adevărul, trebuie să nu uite și să nu piardă dinaintea ochilor săi nici odată inegabilul acela adevăru că, de o parte, cele mai multe crudelități și răsunări de ostași, șerbi și, mai virtos, de infuriată asupra nobilimi(i) și a Bathoreștilor secui, ba și de Basta cu gloatele lui, fără știrea, voia și demandarea lui Mihaiu Vodă patrate, nici cu o dreptate nu i se potu imputa lui Mihaiu Vodă, iară, de altă parte, la asprimea aceia care au arătat Mihaiu Vodă au fost provocat priu perfidia nobilimi(i) și a națiunei sășesti.

T(r)ebuie să nu uităm că Mihaiu Vodă au fost legitim Principe a(1) Transilvaniei și jure armorum (cuprinzindu-o cu puterea armelor sale) da(r) și ca de Staturile Ardealului ales în Dieta Ardealului <d>in 20-a november(a) anului 1599, în Bălgrad ținută, pe lege, prin depuner(e) a homagiului jurământu, după vechiul obicei s-au recunoscut de Domnitoriu Ardealului¹.

Și totuși, nobilimea și sași(i) au fostu aceia care, în adunarea lor de la Turda, cu Csaki în frunte, au făcut rebeliune și s-au sculat cu arme asupra lui Mihaiu Vodă și, însoțindu-și sie și pe Basta, cel mai înverșunat hoste a lui Mihaiu Vodă și cel blăstămat omu, în 13. septembrie 1600, la Mirislău, l-au și biruit și l-au scos afară din Ardeal.

Și perfidia aceasta o au încoronat, nu numai cu aceia că pe doamna lui Mihaiu Vodă și pe fiul lui, Petrașcu, i-au aruncat în temnițe în Făgăraș, da(r) și cu aceia nemai-auzită tiranie, cu o tiranie nemai-auzită, care au făcut cu Baba No(v)ak, cel mai vestit general a lui Mihaiu Vodă, și cu unu preotu sîrbescu răsăritean, anume Saski, pe care, fără vină, i-au friptu de vii în mijlocul piațului din Clujiu și, fripti cu frigările acele(a), i-au scos afară și au implântat frigările cu trupurile cele fripte lângă bastea Săbăilor de către Teleacul².

Cine, dară, se va putea mira dacă Mihaiu Vodă, în locul unde au fostu implântate frigările cu trupurile acele(a) fripte, au lăsat să se implante steagul său?

Sau dacă au poruncit să se aprindă Turda, cuiul acela unde perfidia lui Csaki și a nobilimei magyare au ridicat rebeliune asupra legiuitului său domnitoriu Mihaiu Vodă.

Cine se va mira dacă au lăsat să taie și pe huedani, care crudeliter i-au omorit pe toți dorobanți(i) lui Mihaiu Vodă, cei încartirați în orașul Huedin (Bansf Hunyadi), și, fără milă, pe unu i-au îngropat încă de vii³?

Cine se va mira și de ostași(i) lui Mihaiu Vodă, cei de națiune sârbă, dacă au lucrat crudel cu magyari ardeleni, ca să-și izbândească pentru înfiorătoar(e) a moarte a preotului său Saski, cel friptu de magyari în piațlau de la Clujiu, și pentru crudelitatea exerțiată după învingerea magyariilor la Goroszlău cu frați(i) și connilitoni(i) lor?

Ci, cu toate aceste(a), răzbunarea lui Mihaiu Vodă, pentru perfidia și vinzierea lui de magyari și crudelitatea exerțiată asupra ostașilor lui de aceștia, au fost cu mult mai blândă decit chiar și a unor regi a(1) Ungariei în asemene(a) cazuri și specifice, n-au fostu nici aminte așa tyrană și neomenoasă ca răzbunarea unoru principii a(i) Ardealului și anumit a lui Zapolya Ioan, care, prinzându pe Georgie Dozsa, ca <și> pe fratele său Getzi sau Lukáts, cu o mulțime de rebeli, cu groaznice și nemai-auzite chinuri, ca să-și răzbune pentru vătămata nobilitate, i-au ucisu. Pe Doja l-au pus, în pielea goală, într-on thron de fier pină la scintiere infierbîntat, i-au așeziat pe capu iară o coro(a)nă asemenea infierbîntată de fier și i-au apăsât unu sceptru infocat de feru în mână și așa l-au friptu și coptu.

Trupul lui Doja, pe jumătate friptu și încă viu, l-au datu fratelui său Getzi și soții lor sale, pe care trei zile i-au secătuit și i-au mai omorit mai <i>nainte cu foamea în temnițe, de (întru adevăru) viu și încă răsufându pină la oase l-au și mâncat, după aceia, măcelărindu-se în patru părți, întru to(a)tă furia, sau spinzurându-se, și-au luat pedecapsa aroganției. Și turburarea s-au <des>compus.

Soți lui Lukacsu (fratele Doji), care au purtat în armată deregătorii, după ce au mâncat bucatele (trupul lui Doja), cu tot felul de suplicii, sfâșiați cumplit (dire), s-au omoritu⁴.

Da(r) răzbunarea aceasta a lui Mihaiu Vodă au fost mai omenoasă și nici decăt așa tyrană, precum au fost a Diet(e)i din Clujiu din 1601 și a lui Csaki, care pe No(v)ak Baba, generalul cel mai vestit a lui Mihaiu Vodă, carele mersese să ia slujbă militărească la Basta, și pe unu preot sârbesc, anume Saski, fără nici o dreptate, în contra dreptulu(i) gin-

¹ Chronica lui Șinkai, Tom. II, pag. 276.

² Vezi pe istoric(i) magyari Enyedi Pál, Gronski și Istorical Anonimu Latinu din Bălgrad, la Chronica lui Șinkai, Tomo II-o, pag. 283.

³ Vezi manuscrisu(1) la Hevenesi ungurul, la Chron(ica) lui Șinkai, Tom II, pag. 281.

⁴ Georgio (Dosa) agre in Transilvaniam effugiente, subinde ad Claudiopolim ab insequente Ioanne (Zapolya)... una cum fratre Geczio aliis Lukacsio captus, Ejus et sociorum enormia et nunquam audita supplicia, ut laesam Nobilitatem expiant Istvan fuis (historicus Ungarus) prolixè recenset. Georgius (Dosa) ignito solio nudus impositus, candefactis coronâ et sceptro resplendens, ambustus ac coctus est; a sociis tridui inedia prius maceratis, dentium morsibus appetitus et emnino ad ossa, usque, vivus et spirans voratus est; demum quadrifariam laniatus, totidemque furcis appensus, suam arrogantiam luit et tumultum composuit. Socii ejus et Lukatsius qui in exercitu ordines duxerant, post voratos epulas, omnibus suppliciis dilacerati dire interfecti sunt. Iesuita Franciscus Fasching, Nova Dacia, Claudiopoli, typis Acad. S. I. Anno 1744, edita, parte 4-a, <cap> I, pag. 384.

telor, l-au friptu de vii și, scoțindu-i afară din Cetate, lingă bastia Szăbăilor de către Feleak, acolo au împlântat frigările cu trupurile cele fripte⁵.

Răsbunarea aceia a lui Mihaiu Vodă n-au fost așa tirană și varvară nici precum au fost, în asemenea cazu, togma răsbunarea lui Sigismundu Bathori, carele pe revoltanți(i) secui, după ce, în Dieta din Alba Iulia, toată națiunea secuiască s-ar fi despoiat de toată libertate(a) și s-ar fi tras în servitute și, după ce mulțimea prinsă în bătaie numai sluită și mutilată, cu nările și urechile tăiate, s-ar fi slobozit acasă, pe uni din(tre) revoltanți(i) secui, între groaznice cruciatur(i) i-au spânzurat prin coaste de cărlige și așa i-au lăsa(t) acățiați de cărlige (pe) jumătate vii, alți măcelăriți sub loviturile roatelor celor puse în mișcare repede, prin unu sfârșit groaznic (horribile) au plătit (expiat) spiritul rebeliunei⁶.

De au făcut ceva Mihaiu Vodă fără de lege în Transilvania, după ce fu provocat cu atâtea tirane și neomenoase crudelități asupra sa și asupra alor săi, precum mai sus s-au arătat, patrați acele fapte închă nu după firea sa ce(a) humană, precum mai josu se va dovedi, ci după sfaturile și îndemmurile magyariilor și a ep(isco)pului magyar latin din Bălgrad, Napradi, au făcut și au vrut să facă.

I se impută lui Mihaiu Vodă că au vrut să taie toată nobilimea magyara din Transilvania, însă fapta aceasta Mihaiu Vodă nu au făcut ci numai au vrut să o facă și voia aceasta n-au isvorit din îndemnul vreunei firi sau inimă sălbatică, ci au izvorit din necurmatul îndemnu a ep(isco)pului latin și magyar din Bălgrad, Napradi Dimitrie, că(ci) așa scrie anonimul scriitoriu latinu din Bălgrad.

Dimitrie Napradi, episcopul cel latinescu din Transilvania, la atâtea (l-)au fost aduse pe Mihaiu Vodă de au vrut, în Seimul de la Bălgrad, din 1600, din dou(ă) cauze, să taie pe toți nobili ardelenesti, întâi că nu și-au ținut credinția (pe) care o jurase(ră) împăratului Rudolph II, în anul trecut, a d(o)ua că sunt erctici (înțelegându pe calvini și, mai vartos, pe unitari(en)i).

Și după sfatul acesta a lui Napradi, ep(isco)pulu latin din Bălgrad, poate că Mihaiu Vodă, fiind într-on sțatu cu Nápradi și (cu) alți doi sfetnici ai lui, ar fi și făcut, dară mitropolitul românilor, Dimitrie, au mers cu Biblia la Mihaiu Vodă și i-au tudumăniț să nu facă unu lucru său ca acesta că-l va bate Dumnezeu. Și așa au încetat Mihaiu Vodă⁷.

Iată, și aic(i), mitropolitu(l) român au scos din primejdia aceia pe toată nobilimea, în care ep(isco)pul magyar latinu, Napradi, cu sfatul său vr(o)ia să o surupe. Pentru care faptă, pe Napradi, Sfaturile ardeleni, în Dieta țări(i) din Clusiu, în 25-a ian(uarie) 1601 ținută, pentru depurarea l-au surg(hi)unit (exilat) din Transilvania.

Că omu fanatic și blăstămat au fostu Georgie Nápradi, Ep(isco)pul latinu din Bălgrad, și cum se plîngu Staturile și ordinile Dietei din Clusiu, din 25-a Ian(uarie) 1601, asupra lui, se va vedea din articolul sau hotărîrea Diet(e)i aceia, în privința aceasta dată, care sună, după istoric(i) magyari Szamosközi și Wolfgang Bethlen, în a II-a charte a istoriei sale, în următorul chipu: „Fiindcă și prezenția episcopului Gilăului — numit așa că, de frică, s-au fost retras din Bălgrad în Gilău — a lui Dimitrie Nápradi, în această țară au fost țări(i) de mare surupare (ruină), după cum și mai-nainte, fiind Principele nostru And(r)ea Batori încă la noi, tot lucru care era în contra țări(i) l-au scris împăratului romanilor. După aceia, pe timpul lui Mihaiu Vodă, au făcut de donațiunile lui Sigismund, domnului, principelui nostru cel îndurat, s-au nimicit prin Mihaiu Vodă, cu toate puterile sale intru aceia au fost ca, cât se poate mai multe calamități să poată aduce asupra nobilimei și asupra locuitorilor țări(i) (et Regnicolas), pre cei alipiți de receptele religiunii, mai cu seamă pe Clujieni i-au conturbat, de unde și viața pentru sângerosul Mihaiu Vodă abia ne-au rămas nouă mișeilor, pentru aceste toate și mai multe cauze ce se țin de aic(i), ne-au plăcut (Diet(e)i) ca el de totului să lips(e)ască (să fie exilat) din țară și nici să poată aic(i) lucruri a poseda, fără toate bunurile lui să se confișceze, ba și de aci înainte nicio-

⁵ Vezi scriitoriu(i) magyari Eniedi Pál, Grontzki și Anonimul Latinu din Bălgrad, la Chron(ica) lui Șinkai, Tom. II, pag. 285.

⁶ Eam ob rem (rebellionem) in Conventu Alba Iulia habito abrogata (Nationi Siculo-licae) ab ordinibus libertate in pristinum servitutum redacti sunt: quidam ob patrata crimina male vitam finire adacti enormes inter cruciatum, per costas ex unco suspensi, ac semivivi relict, alii sub rotaram subsultantium inflictibus laniati horribili plane exitu spiritum rebellionis expiarunt; Fasching, Nova Dacia, Parte 4-a, (cap) VII-a, pag. 125.

⁷ Anonimul scriitoriu latin din Bălgrad, citat în Chronica lui Șinkai, Tom. II, pag. 276.

dată unu ac(e)stu feliu de episcop să nu se poată așeza aic(i) (in Ardeal), nici să se observe episcopatul lui”⁸.

Din aceste(a), din toate, se dovedește că toți scriitorii(i) magyari sau alți străini, care au urmat și urmează acelora, care din odii național și din invidie zicu, cu anonimul scriitoriu latinu din Bălgrad⁹, că Mihaiu Vodă au fost „ille ferus, latro merus et Nero verus – Canis atrox Dacud, scelerum lacus ille Valachus”, sunt toți niște mincinoși clevețitori deoarece și că au lucrat sau a vrut a face ceva mai aspru asupra magyarilor sau a sașilor din Ardeal, au fost provocat, parte prin perfidia acestora, parte amăgit cu relele sfaturi a(le) ep(isco)pului Latinu din Ardeal, Napradi, precum mai pe largu s-au dovedit cu documente historice, mai sus.

Da(r), cum că Mihaiu Vodă, nici din natura lui, nici după educațiunea sa, n-au fost omu sălbatic și tyran, ci unu omu umanu și bine educat, faptele lui, togma și în tragedia cu uciderea și tăierea și prezentarea capului principelui și cardinalului Andrea Bathori, destul de luminat ilu dovedescu.

Nu Mihaiu Vodă au datu privilegiu la scena aceasta, ci fratele cardinalului, Sigismundu Bathori, care, cu tirania sa, mai sus arătată, au întărit asupra sa și (a) fratelui său pe toată națiunea secuiască.

Mihaiu Vodă n-au poruncitu să omoare pe Andrea Bathori ci, peste voia lui, l-au omorit secui(i) din Csik¹⁰, voind a răsbuna asupra fratelui său Sigismundu răpita, de (căt)re acesta, de la națiunea secuiască, libertate și crudelitatea ce(a) neauzită făcută cu secui(i) de (căt)re acelaș(i) principe, precum mai sus dovedit. Ci, din contră, au arătat cea mai mare umanitate și compătimire, nu (din) spaimă, nici din făt)erie, precum clevețescu uni, către nefericirea cardinalei și principelui Andrea Bathori, cându, aducându-i capul înaintea lui Mihaiu Vodă, acesta, intristându-se, l-au văiet(at) îngăimându „săracul popă, săracul popă”.

Și neîndestulându-se cu atât, nobilitatea inimi(i) și a educațiunei sale o au dovedit Mihaiu Vodă și cu aceia pre(a) umană și creștinească faptă că, nu numai n-au batjocorit capul cardinalului Andrea Bathori, precum au batjocorit, spre mare desfătarea nobilimei magyare transilvane, Basta, ucigătoriu cel tyran și nedreptu a lui Mihaiu Vodă, capul acestuia, pu(n)indu-l și lăsându-l, mai mult timplu, pe o mortăciune de calu și tăindu sfăși de pe trupul lui și așa, dându-l la unu șerbu, ca pe o perso(a)nă din cele mai mișele, l-au îngropat și magyari i-au pus la mormântu batjocoritoriu, mai sus citatul, epitaphiu¹¹, n-a lucrat, zicu, așa barbarește ca Basta, ci, de locu, a poruncit ca trupul lui să-l caute și să i-l aducă, pe carele, aflându-l și pu(n)indu-i la trup și capul, l-au îngropat cu pompă regească în Bălgrad, mergându la prohodul lui, însuș(i) în perso(a)nă, și Mihaiu Vodă¹².

Pe magnați(i) magyari, cei prinși de secui în bătaia și în persecutarea lui Andreiu Bathori și care au avut necerire de a scăpa de crudelitatea secuilor, care, făcându-se că-i aduce la Mihaiu Vodă, la Bălgrad, pe toți îi omora(u) pe cale¹³, și ajungea(u) în viață înaintea lui Mihaiu Vodă, nu i-au ucis, nici (nu) i-au ars de viu, precum au ars vestitul Csaki cu Dieta nobilicler din Clujiu pe Ncak Baba, cel mai vestit general a lui Mihaiu Vodă și pe Sasli, preotul sîrbescu, după cum, mai sus, s-au arătat, ci, prea omenește i-au

⁸ „Quoniam autem Eppi etiam Gyaluiensis Demetria Napradi in hoc Regno praesentia magna regno sint ruinae utpote qui antea quoque Principe nostro Andrea Bathori hic existente, rem omnem quae contra Regnum erat Romanorum Caesari perscripsit, postmodum tempore Michaelis Vajvodae, Sigismundi Principis Denini nostri clementissimi Donationes per Michaelem Vojvodam annullari fecit, omni popobilitate sua in eo fuit, quales in nobilitatem et Regnicolas calamitates afferre posset, receptis Religionibus addictos, praesertim Claudiopolitanos turbavit; unde vita quoque propter sanquinarium Mihaelem Vajvodam vix reliqua miseris mansit. Ob has omnes pluresque huc spectantes rationes placuit, ut a regno penitus immunis sit neque hic bona possidere valeat, verum omnia ejus bona confiscentur imo nunquam in posterum ejusmodi Episcopus hic condescensionem facere possit, neque Episcopatus ejus observetur”. Erdélyi Egyházi Történelmi adatok szerezte és ki adta Vesely Karoly, I-o Kötet, Kolosvárt a Romai Kath; lyceum Nyomdájának Betüvel 1861.

⁹ Vezi Epitaphiul lui Mihaiu Vodă, de (căt)re anonimul acesta scriitoriu latin din Bălgrad, în versuri latine elegiace făcut, cu cuviinc(i)osul răspuns la elu, iară(și) în versuri latine elegiace, la Chronica lui Sinnai, Tom. II-o, pag. 288.

¹⁰ Ibidem, pag. 274, item Fasching, Nova Dacia, Parte 4-a, cap. VII pag. 135 et 136.

¹¹ Sinkai, Tom. II, pag. 288 și 289 – Fasching, Nova Dacia, Parte 4-a, cap. VII, pag. 142 et 143.

¹² Sinkai, ibidem, pag. 274 – Fasching, ibidem, pag. 136.

¹³ Ibidem, pag. 274 – Fasching, ibidem.

tractat și le-au dăruit libertatea, precum au făcut cu, în bătaie prinsul și viu înaintea lui Mihai Vodă adusul, generalul oștilor lui Andrea Bathori, Lupul Kornis¹⁴.

Mihaiu Vodă, pe lângă virtuțile aceste(a) înalte omenești și creștinești, are meritul cel mai strălucit și pentru toată creștinătatea și pentru toate națiunile, că el, fiind pe timpurile acele(a) unul dintre cei mai viteji duci și apărători a(i) creștinătăței și, înfrângându, cu multe strălucite învingeri repurtate, puterea și sumeția turcilor, care ameninția Europei întregi și creștinismului cu totala cotropire, au conferit, de totului mult, și la desrobirea și emanciparea Ungariei și a Transilvaniei de sub tyranul jugu turcescu și la consolidarea și lățirea regimului austriacu și preste aceste provincii.

Ergo etiam hoc nobili titulo, ar merita, cu tot dreptul, Mihai Vodă, ca, după ce Basta, cu nedreptul, au ucis trupul acestui immortale herou¹⁵ și, dimpreună cu magyari, și mort l-au batjocorit, încă lese memoria lui să nu se dehonorezie, au, barem, să nu se pomenească, aducându-se înainte în toaste și la o masă strălucită și care t(r)ebuia să fie mijlocitoare de înfrăținarea și împăciu(i)rea diverselor Națiuni, unde înfățișarea lui Mihaiu Vodă ca a unui tiran și pomenirea de tragedii sângeroase între națiuni întâmplare, loc cu atâta mai tare nu putea avea, că de strălucitul gazdă ospătătoriu era între o mulțime mare de bărbați străluciți din toate naționalitățile, invitați de oaspeți și deputați români, care n-au nutut, ca români, să nu se rușinezie și, în inima sa, să nu gindească și să nu zică: „Bunul postu ospătătoriu gazdă cu găvanul linguri(i) ne dete să sorbim, da(r) cu coada ne scoasă ochi(i). Carnea ni-o împărți pe tăiere, iară zama ei ceia f(i)erbinte ni-o aruncă în obraziu și ne opări”.

M(itropolitul) A(lexandru)

Arh. St. Alba Iulia, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, Cabinetul mitropolitului, dosar 672/1860—1863, p. 121—135. Orig.

¹⁴ Georgius Ravaszdius a Siculis in frusta dissectus, Lupus Kornisius Copiarum Dux in Conspectum Mihaelis Vojvodae adductus, humanitatem et libertatem invenit — Fasching, Nova Dacia, Parte 4-a, cap. VII, pag. 136 et 137.

¹⁵ Mihaiu Vodă și Georgie Basta, după biruința de la Goroslău (ce au fost în 3 zile a lui August 1601), au mersu să cuprindă Ardealul pe seama Împăratului Rudolf, ci Basta, cel fără Dumnezeu, făcu să se omoare Mihaiu Vodă, fără de leac de vină, numai din pizmă, și să piardă pe Prințul cel viteaz de carele se temea și Împăratul Turcescu, așa scrie Scriitorul magyar Borsai Pál, vezi la Șinkai, Tom. II, pag. 288 — vezi și pe Fasching, Nova Dacia, Parte 4, cap. VII, pag. 143.

Considerații privind activitatea „slujitorilor condeiului” și semnificația prezenței lor în arealul Țării Românești în evul de mijloc și la începutul epocii moderne

CONSTANTIN BĂLAN

Interesul manifestat în istoriografia română modernă și cu deosebire în cea contemporană pentru cercetarea și publicarea surselor din trecutul poporului nostru a deschis treptat noi perspective asupra activității scriitorilor de acte, a copiștilor de manuscrise, celor ce și-au vădit priceperea în sfera tiparului, a învățămîntului, pe tărîmul artelor, ca și în domeniul epigrafiei.

Deși, de la Alexandru Odobescu și pleiada de cărturari laici și clerici care și-au îndreptat atenția asupra acestor domenii din a doua jumătate a secolului trecut și pînă la afirmarea lui Nicolae Iorga se succedaseră doar cîteva decenii de investigații, cu rezultate ce așteptau să fie încă valorificate, ilustrul savant a putut intui semnificația avută de o „istorie a țării prin cei mici”¹. Căci imensul mozaic de date și fapte înregistrate prin „pana” acelor „oameni de condei”², cum tot el îi numise pe slujitorii scrisului ridicați din pături mai largi ale populației, putea contribui la întregirea relațiilor încorporate în izvoarele narrative, în bună măsură opere ale unora din fruntașii marii boierimi.

Fără a urmări să evidențiem aici contribuțiile bibliografice ale atîtor cercetători laici și clerici, la dezvăluirea prezenței „slujitorilor condeiului” în spațiul românesc, din care unele deosebit de valoroase prin caracterul lor monografic sau sintetizator³, vom încerca să prospectăm mai întii sub aspect cantitativ datele din cîteva categorii de izvoare, care ne permit să înregistrăm existența și activitatea acestor pisari și caligrafi și totodată să putem mai lesne înțelege procesul afirmării lor în timp și spațiu, pe coordonate tot mai largi.

Privirea statistică, de caracter orientativ, pe care am întreprins-o, pe baza documentelor interne, atîtea cît ne sînt cunoscute din perioada de după întemeierea Țării Românești și pînă la 1525, vădește că cele 553 de acte sînt semnate de 105 scriitori, în marea lor majoritate grămăticici și logofeți ai can-

¹ N. Iorga, *Istoria țerii prin cei mici*, în „Revista istorică”, VII (1921), nr. 1–3, p. 26. Vezi și Ilie Corfuz, *Însemnări de demult*, Iași 1975, p. VII.

² N. Iorga, *Știri despre Axintie Uricariului*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III-a, tom. XVI (1934–1935), p. 25.

³ Avem în vedere, de pildă, următoarele lucrări: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1958 și *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. IV, 1633–1639, București, 1981, și vol. V, 1640–1644, București, 1985 (în continuare se va cita *Catalogul...*).

celariilor domnești, din capitalele de la Argeș, Tîrgoviște și București, dar și alte sedii itinerante, precum și de doi dregători (un clucer și un comis) și un preot ⁴.

Acest raport va cunoaște în timp modificări, ca urmare a înmulțirii tranzacțiilor încheiate direct între părți și mai ales în plan local, ceea ce avea să conducă, din mijlocul secolului al XVII-lea, la creșterea apreciabilă a numărului scriitorilor de zapise, laici și clerici, în toate ținuturile țării, depășind, firește, pe cel al grămăticilor din reședințele de scaun. Începînd încă din domnia lui Mihai Viteazul, se poate constata că în rîndul pisarilor celor 318 *documente* emise din octombrie 1593 și pînă în septembrie 1600 — și anume 101 *persoane* — pe lângă cei aproximativ 83 de *dieci și logofeți*, alți în jur de 1/5 din totalul relevat sînt scriitori a circa 20 de zapise, între ei aflîndu-se preoți și dregători locali, din afara cancelariei domnești ⁵. De aceea nu poate surprinde faptul că alături de numele unor renumiți logofeți, cum erau Badea, Filos, Mihai ⁶ ș. a., pornind din vremea lui Mircea cel Bătrîn și pînă la Teodosie Rudeanu, cărturarul sfetnic al „voievodului Unirii”, ni se dezvăluie atîtea altele, ce amintesc de clerici și urmași ai acestora, de slujbași ai administrației țării, de grămălici, aparținînd în bună măsură lumii rurale ⁷.

Și mai concludentă — sub acest aspect — ne apare situația din actele următoarelor decenii. Referindu-ne în special la prima parte a domniei lui Matei Basarab, și anume la anii 1633—1644, se poate lesne observa că din totalul de 3105 *documente* și regeste înregistrate în Cataloagele alcătuite sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, aproximativ 1750 *sînt zapise*, în timp ce cărțile domnești, ale boierilor divaniți și ale înalților ierarhi se situează în jurul a 1350 de *înscrișuri*. Toate acestea sînt semnate de peste 500 de pisari, mai precis, de 195 *grămălici și logofeți*, 132 de *clerici*, 56 de *alți dîjferiți dregători*, de 8 *slujitori*, de 5 *dascăli* și de cîte 2 *slujbași și negustori*, 102 fiind iscălite de alți slujitori ai condeului, ce nu au nominalizat atribuția ⁸. Din statistica întreprinsă aici rezultă de asemenea că doar circa o treime din actele redactate de cei 195 de grămălici provin din cancelaria voievodului Matei Basarab ⁹.

Fără a ne cantona expunerea doar de aspectele cantitative ale prezenței „oamenilor de condei” pe tărîmul scrisului, trebuie totuși amintit că din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pînă către sfîrșitul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1714) — după cum rezultă din cercetarea efectuată pe materiale documentare din județele istorice Săcuieni, Buzău, Rîmnicu Sărat și Ilfov, tranzacțiile de vînzare, cumpărare, împrumuturi, zalogiri ș. a. cresc con-

⁴ Vezi informațiile din documentele cuprinse în *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, 1247—1500, București, 1966 și vol. II, București, 1972 (în continuare se va cita *D.R.H.*, B.).

⁵ *Ibidem*, vol. XI, 1593—1600, Domnia lui Mihai Viteazul, București, 1975.

⁶ *Ibidem*, vol. I (sub voce).

⁷ *Ibidem*, vol. XI; avem în vedere pisarii din Balaci, Boari, Crețești, Foești, Fundeni, Ivănești, Orbeasca, Orești, Seșciori, Zorești (sub voce). Pentru Ivănaș logofătul, fiul popii Dragul, vezi *ibidem*, p. 5—6; pentru Voico logofătul, fiul lui Fiera logofătul vezi *ibidem*, p. 71—72 ș.a.

⁸ Statistică efectuată după *Catalogul...*, vol. IV și V.

⁹ *Ibidem*.

siderabil în comparație cu vremea lui Matei Basarab¹⁰. De aceea, documentele elaborate în cadrul cancelariei domnești, ca și zapisele redactate în mediul local de către grămățici și logofeți din centrele de la București sau Tîrgoviște sînt mai rar întîlnite în spațiul județelor menționate. Și aceasta în pofida dezvoltării pe care a cunoscut-o, spre pildă, în domnia voievodului Brâncoveanu activitatea cancelariei și a sfatului domnesc în viața internă sau în ceea ce privește relațiile externe.

Prezența tot mai vie și în număr mereu sporit, de la o etapă la alta, a slujitorilor condeiului ridicăți din mijlocul populației active — dregători, slujbași, fruntași ai breslelor militare ș. a., din întregul areal al țării și în chip deosebit din cadrul celor peste 20 de centre urbane și tirguri, nu este întimplătoare. Ea se corelează cu schimbările produse în structurile societății de la sud de Carpați și nord de Dunăre, în împrejurările politice ale vremii, a deschiderilor acesteia către activități economice și de comerț și, fără îndoială, a evoluției de pe tărîmul culturii, marcînd stadiul depășirii vechilor tipare bizantino-slave, în condițiile căii străbătute neîntrerupt de lumea medievală românească spre modernitate. Dacă procesele aici relevate explică în mare măsură prezența a tot mai mulți locuitori și dinafara cinului preoțesc sau al logofeților localnici, în sfera scrisului, socotim a fi totuși utilă o privire, fie și sumară, către acești ultimi slujitori ai condeiului menționați acum.

Deci, în legătură cu logofeții se impune din capul locului precizarea că, spre deosebire de alte categorii de dregători sau slujitori domnești, care au cunoscut ascensiunea în diferite funcțiuni, ei și-au închinat viața în special acestei profesiuni, lucrînd uneori cu mîna „tremurîndă de bătrînețe”¹¹, cum relevase odinioară distinsul ierarh cărturar, Matei al Mirelor. De aceea, mențiuni de felul „logofătul cel bătrîn” sînt prezentate în actele vremii¹². Prin activitatea depusă fie în cancelaria domnească, în cele ale centrelor administrației teritoriale, județene sau îndeplinind slujba de logofăt pe lângă mari demnitari¹³, căpitani¹⁴, vameși¹⁵ ș. a. mulți dintre aceștia s-au putut afirma între contemporanii lor, în chip deosebit, dacă avem în vedere pe Stoica

¹⁰ Date ce rezultă din investigația noastră nu numai asupra județelor amintite, ci a informației privind toate ținuturile țării, cum se constată din documentele existente în fondurile păstrate la Arhivele Statului din București. La acestea se adaugă cercetarea pe care am efectuat-o și asupra unui mare număr de studii monografice de localități și monumente reproducînd surse documentare.

¹¹ Însemnare făcută de egumenul Mănăstirii Dealu pe copia din 1620 a unui evangheliar (C. Bălan, *Le Monastere de Dealu*, ed. II, București, 1968, p. 31.

¹² Vezi, spre exemplu, relația despre Ivan logofătul cel Bătrîn din Orașul de Flori. (*D.R.H.*, B. vol. XI, p. 95, 104, 105 ș.a.)

¹³ Un Bălan logofăt, de la cel clucer, scrie un zăpis pentru o vînzare la Jideni, județul Slam Rîmnic, la 15 decembrie 1698. (Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Rîmnicu Sărat, II/62). La 21 iunie 1680 este atestat un Pavel, logofăt la Dumitrașcu vel paharnic Otetelișanu. (Ibidem, colecția Otetelișanu, II/73).

¹⁴ În martie 1642, Voinia logofătul, copil din casa lui Dumitrașcu, căpitan de Spineni, semna zăpisul vînzării de moșie la Dervești. *Catalogul...*, vol. V, p. 281, nr. 631). Un Iou logofăt ot Constantin căpitan figurează în zăpisul pentru Horjănești-Slam Rîmnic, la 11 august 1705. (Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Rîmnicu Sărat, X/26).

¹⁵ În această activitate este cunoscut, spre pildă, un Mihalache logofăt al vameșului de la Focșani, alcătuitorul zăpisului din 6 martie 1686 pentru Virteșcoiu — Slam Rîmnic. (Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Rîmnicu Sărat, III/12).

Ludescu, cronicarul, omul de casă al Cantacuzinilor ¹⁶ sau pe „pisarul leșesc” al lui Constantin Brâncoveanu și anume pe Andrei Wolff. Acesta putea interveni pe lângă voievod pentru scoaterea din categoria dărăbanților și a vistiernicilor, a unor cetăși militari din satele Roteni și Ulești, care nu mai aveau „putere” să-și poarte birul, așa cum consemna un Isar logofătul, fără a omite să arate și răsplata oferită de ei binefăcătorului lor ¹⁷.

Alții, de pildă Mihai Conțescu logofătul, avea să îndeplinească temporar, spre hotarele de sud-est ale țării, atribuții mai puțin cunoscute în sfera lor de activitate. Astfel el fusese numit și ispravnic cu moșiile celor fugari din județul Rîmnicu Sărat. În această calitate va așeza la Pestreni, „pe lângă hotarul turcesc”, la 1687, fără obligații de bir, pe moșnenii Iancu Tulseanu și frații lui veniți din ținutul Brăilei ¹⁸.

O privire de ansamblu asupra documentelor din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și din perioada ce a urmat, vădește amplitudinea procesului afirmării scriitorilor de acte în zone de mai intensă viață economică și de producție sau aflate în preajma culoarelor de legătură ale Țării Românești cu Moldova și Transilvania. Sondaj efectuat de exemplu asupra vânzărilor și cumpărăturilor în așezări viticole, ca aceea a Verneștilor Buzăului, dezvăluie, pe durate relativ limitate de timp, implicarea a zeci de pisari, cei mai mulți logofeți, care figurează și ca martori, originari din localitatea și județul în cauză, dar și din alte ținuturi, precum și preoți, dascăli, căpitani ¹⁹, etc.

Este vremea în care de altfel se fac știuți scriitorii de acte veniți și din alte medii, căci anume ca acela al dascălului Toma Făgărășanul ²⁰ (1681) sau Temeli, fiul popii Pana din Ianina — Grecia (1719), alcătuitori de zapise pentru Brăgărești și Poiana-Săcuienilor ²¹, se înscriu într-o categorie de pisari atestați și ei în mai bună măsură acum. Faptul este explicabil ținând seama pe de o parte de intensificarea raporturilor dintre țările române, iar pe de alta de existența domniilor fanariote. O ascendență în zona sud-dunăreană a avut și Chera Bojescu logofătul, ostenitor, pe la 1700, la ctitoria lui Mihai Cantacuzino, de la Titireciu — Ocele Mari, urbe în care fiul Cherei, ce-și zicea „Literati”, semna nu întâmplător și ca „Iazigi Efendi” — adică „domnul

¹⁶ Pentru el vezi mai ales I. Ionașcu, *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii „Istoria Țării Românești”*, în „Analele Universității București”, seria Științelor sociale-Istorie, V (1956), p. 261—297 și, de asemenea, *Istoria Țării Românești, 1290—1690. Lectopiscul cantacuzinesc*, ed. critică de Constant Grecescu și Dan Simionescu, București, 1960, p. XVI și urm. Vezi în legătură cu unele din moșiile sale în satul de baștină Săcșori — Ilfov și zăpisul din 29 aprilie 1652, scris de Leca logofătul, în care apar ca martori alți șapte logofeți. (Arh. St. Buc., colecția Manuscrise nr. 1414, nr. 24, 32). Vezi de asemenea, I. Ionașcu, *Despre logofătul Stoica Ludescu...*, p. 281.

¹⁷ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1414, nr. 1, 3.

¹⁸ Ibidem, fond Mitropolia Țării Românești, LXXXV/1.

¹⁹ Îi vom aminti mai ales pe unii dintre scriitorii de acte din Vernești, și anume pe Balea logofătul (1661), popa Hrizea (1674), Jipa (1680), Radu (1656—1661), Mihai logofătul (1680—1694), Stanciu Cirlova logofătul (1682—1698) ș.a. (Ibidem, fond Episcopia Buzăului, CXXVII/73; CXLVII/120, 121, 123, 128). Vezi și I. Ionașcu, *Un fost mețoh al Panichomonului, Șchitul Grăjdana — Buzău*, București, 1936, p. 18—19, 23, 28—29 (doc. nr. 32, 33, 40, 46, 47, 50).

²⁰ Arh. St. Buc., colecția Otetelișanu, II/77—81.

²¹ Ibidem, colecția Manuscrise nr. 454, f. 131.

logofăt", după cum apare menționat la lăcașul de la Teica, ridicat de el la 1726²².

Opțiunile pentru învățămînt, pentru scris, se vor lărgi vizibil pe tot mai întinse coordonate spațiale. De aceea și un Costantin sădăcarul, fiul popii Ioaniche (Nicăi) din Mogoșoaia, putea să copieze la 1753, *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, iar la 1758, un *Cronograf*, manuscrite însumînd peste 650 file²³.

Nu ne mai poate surprinde nici împrejurarea că la ctitoria boierilor Rudeni, din Ruda-Argeșului, din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului al XIX-lea, între numeroasele înscrispții sgrafitate, constituind o adevărată cronică murală, figurează, alături de numele mai multor grămăticici și logofeți²⁴, chiar și unele „relații” asupra „procesului de învățămînt”. Căci, ce semnificație ar mai putea avea formulările „Tudorî! sărace copile, ce-o să te mai dau de părû; leat 7284” (1775—1776) sau „Sărace Udrea, ce-o să te mai dau de părû”, un Udrea grămătic fiind amintit aici de alte înscrispții, la 1775—1776 și apoi²⁵. Mărturii despre grămăticici și logofeți pot fi întîlnite și la mănăstirile Brădet-Argeș²⁶, Strehaia — Mehedinți²⁷ și multe alte lăcașuri.

Din însemnările logofeților păstrate la edificiile de cult se fac simțite uneori reflecțiile lor asupra vieții, a unor realități din peisajul social al timpului. Un adevărat semnal de avertizare pentru posteritate răzbate spre pildă dintr-o înscrispție sgrafitată în 1768 septembrie 19, în pridvorul bisericii Mănăstirii Polovragi, de Sandu (?) logofătul, care releva: „Fiilor! mai bine este a lăcui în pustie cu lei și cu pardoș, decît cu mueril(e) cel(e) văruiute”²⁸.

O lapidară apreciere a nimicniciei existenței, descurajantă prin conceptul ei filosofic, era înscrisă pe lespedea tombală a fostului mare logofăt al credinței, Ștefan Bibescu, aflată la biserica Golumbelu-Fărcaș, județul Dolj, datînd din 1844 martie 20, relevînd că: „Toate-n lumē trecătoare, toate sînt amăgitoare, / Toate sînt înșălăciune, toate praf și putrejune, / Toate trec, toate se strică, toate pier ca o nălucă, / Oameni, lucruri și zidiri, ca cînd n-ar fi nicăieri, / Precum însumi am văzut, în viața ce am avut, / De ani 69 trecut, de cînd maica m-au născut, / Pină cînd am răposat și aici m-au îngropat, /

²² Tit. Simendrea, *Mănăstirea Tîlireciu*, în „Glasul bisericii”, XXII (1963), nr. 5—6, p. 468; I. Donat, *Cîteva rectificări cu privire la niște biserici din jud. Vîlcea*, în „Arhivele Olteniei”, XI (1932), p. 394. Pentru Mihalcea Literati vezi și cele observate de Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII 1700—1821*. Studii și texte, București, 1968, p. 129.

²³ G. Strempele, *op. cit.*, vol. I, p. 37, 38, 303.

²⁴ *Inscrispții medievale și din epoca modernă a României (sec. XIV—1848)*. Județul istoric Argeș (lucrare în manuscris la Institutul de istorie „N. Iorga”, pregătită de C. Bălan), fondul Ruda.

²⁵ Relevăm astfel numele lui Ion logofătul și ale grămăticilor Gheorghe, Iordache, Pătru, Petrache, fiul lui Ion mazilul din Ruda — la 1797, al lui Radu, fiul popii Mihail — la 1796—1797. (*Ibidem*).

²⁶ Ateștați din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și apoi, cum au fost Radu grămăticul și logofătul, Vasile grămăticul, logofătul Dumitru, Ioan dascălul din Costești, (*Ibidem*).

²⁷ Aceștia s-au iscălit în cuprînsul lăcașului, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, astfel: Constandin și Stan grămăticici, logofeții Drăghici, Dumitru, Gheorghe, Ion, Mihai, Tănăse. Vezi *Inscrispții medievale și din epoca modernă a României (sec. XIV—1848)*. *Județele istorice Dolj, Gorj și Mehedinți* (lucrare în manuscris la Institutul de istorie „N. Iorga”, pregătită de C. Bălan și H. Chircă, cu referințe bibliografice culese de membrii Colectivului de înscrispții, cu deosebire de Olimpia Diaconescu). Vezi și cele relevate de Al. Elian în „Introducere la *Inscrispțiile medievale ale României*, vol. I, Orașul București, București, 1965.

²⁸ *Inscrispții... județul Gorj*, fond Polovragi.

Ca să mă fac tot pământ, din care am fost și sint, / Lăsînd slujba și avuții, prietini și dulci copii, / Pe soția mea iubită, pentru mine amărită”²⁹.

Izvoarele lapidare ne dezvăluie însă și împrejurimile morții năpraznice a unor logofeți, dacă avem în vedere cele înscrise pe o cruce de piatră de la Tîrgu-Jiu, ridicată la 1821, de Constantin Pojogeanu, și el logofăt, în amintirea tatălui său Matei Pojogeanu, ucis de turci în via lui din Dealul Tîrgului³⁰.

Prestigiul acestei categorii de dregători, aparținînd în parte boiernașilor de țară, Olănești, Slăvitești, Frumușeni, Pleșoieni, Lăcusteni, Drăgoiești ș. a., este evidențiat și de participarea lor la acte de cîtorie sau de susținere a unor lăcașuri, unde le sînt înfățișate și chipurile³¹, inscripțiile relevînd cîteodată chiar și pe logofeții din casă, vechili ai curților boierești, cum era la 1822 „Logofătu Iionu Moldovean, ostenitoru curții „boierilor Bengești”³², de la Călugăreasa-Prigoria, județul Gorj ș. a.

Considerațiile de ordin general privind procesul ridicării și afirmării slujitorilor condeiului pe durate mai lungi, în special a logofeților, relevă cu limpezime faptul că, de-a lungul timpului, dincolo de opțiunile, înclinațiile și vocația pentru scris, activitatea acestora s-a desfășurat în tot mai mare măsură sub impactul comenzilor sociale, în condițiile modelărilor pe care le-a cunoscut lumea medievală românească în drumul ei spre modernitate,

R É S U M É

Dans les premiers siècles après la fondation de la Valachie, ceux qui écrivaient les actes travaillaient surtout dans les chancelleries des Princes, mais, vers le milieu du XVIIeme siècle ils devient moins nombreux que les „écrivains” qui rédigeaient des actes

²⁹ *Ibidem*, județul Dolj, fond Golumbelu.

³⁰ *Ibidem*, județul Gorj, fond Tîrgu Jiu.

³¹ Spre exemplu, la biserica din Olănești, județul Vlcea (D. Bălașa, *Oameni și fapte din istoria localității Olănești*, în „Buridava”, IV, 1982, p. 108); la biserica din Slăvitești, județul Vlcea, din așezarea de obîrșie a logofătului Ioan Slăvitescu (Virgil Drăghiceanu, *Comunicări. Biserica Slăvitești — Vlcea*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, XXIV, 1931, p. 92); la biserica din Braniște, Daneți, județul Dolj (*Inscripții... județul Dolj*); la biserica din Jirov-Corcova, județul Mehedinți (Radu Crețeanu, *Biserici de sid de pe Valea Motrului*, în „Mitropolia Olteniei”, IX, 1957, nr. 5—6, p. 340); la biserica din Lelești, județul Gorj (A. Pănoiu, *Pictura votivă din nordul Olteniei, secolul XIX*, București, 1968, pl. 49); la biserica Sfinții Împărați din Romanesti — Tîrgu Jiu (Vasile Cărăbiș, *Pisanii bisericesti din județul Gorj între anii 1703—1887*, în „Mitropolia Olteniei”, XXIV, 1972, nr. 3—4, p. 261, nota 30) și multe altele. Trebuie avut însă în vedere și faptul că acordarea de către domnie, mai ales din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, a unor dregătorii la categorii mai largi de locuitori, în schimbul plății către Visterie a sumelor fixate pentru aceasta, a condus la creșterea și în rîndurile țărănimii înstărite a numărului postelnicilor, dar și al altor categorii de bresle fiscale, împrejurări în care sporește și numărul cetașilor aparținînd breslei logofeților. Vezi V. Mihordea, *Politica lui Nicolae Mavrogheni față de țărănimie*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVI (1965), nr. 6, p. 1325—1350 (mai ales p. 1336). Vezi de asemenea V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1892, p. 31—32.

³² A. Pănoiu, *op. cit.*, p. 20. Menționăm spre pildă că la biserica din Ciocadia-Bengești, județul Gorj, printre cei pomeniți la 4 noiembrie 1811, figurează și „logofătu Ioan logofătu din casă”. (*Inscripții... județul Gorj*, fond Ciocadia); la Schitul Crasna, județul Gorj, refăcut la 1798—1799, figurează și Dumitru Cernăzanu, „logofătul meu” cum arăta noul ctitor, marele clucer Mihai Crăsnaru. (Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, București, 1910, p. 50).

dans toutes les régions du pays. Ça c'était la conséquence du développement économique et de l'évolution culturelle. L'auteur, qui a analysé plusieurs catégories des documents, a identifié des nombreux tels „écrivains”.

PRÉCIS

During the first centuries after Wallachia's foundation, those who wrote the documents worked mainly in the Prince's chancellery, but, towards the middle of the 17th century they were less numerous than the "act-writers" spread all over the country; this was the consequence of the economic development and cultural evolution. The author of this article analyses the information given by many categories of documents and succeeds in identifying an important number of such "act-writers".

Epoca lui Constantin Brîncoveanu: Quantumul birnicilor și tendințele demografice

LOUIS ROMAN

A rămas pînă acum necunoscut numărul birnicilor din Țara Românească în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Un document publicat în urmă cu cîțiva ani — greșit datat, conținutul său a fost pus sub semnul întrebării — aduce un fir de lumină în problema dată. Este vorba de *arzihal*-ul unui Atanasie Thimniopolos¹ care denunță veniturile Valahiei la Poartă („efendiului meu, care va da firman”, „spre cunoștința devletului”). Autorul declară: „cunosc toată situația banilor care se luau din Valahia în fiecare an, potrivit vechiului obicei. Am scris și am înregistrat toți banii care se procurau și se predau la Vistierie”. În datele prezentate de Thimniopolos se disting aceste categorii fiscale: birnicii („raia din fiecare ogeac”); mănăstirile și preoții; marii boieri („emirii țării”); ceilalți boieri și breslele („isnafurile”). Valoarea demografică are numai deslușirea referitoare la birnici: „Raiaua aflată în toate județele și înregistrată în condici este 200.000”, fiecare dînd cîte 2 1/2 lei la sfert, 10 lei pe an. Totalul veniturilor Vistieriei se ridică la 3.125.000 lei pe an, adică 6250 pungi.

Editoarea socotea că actul se referea la anii 1741—42, că autorul său ar fi fost în Țara Românească în slujba lui Nicolae Mavrocordat și a fiului său Constantin, că cifrele cuprinse în memoriu ar constitui o exagerare². Analiza internă a *arzihal*-ului și confruntarea sa cu realitățile epocii permit însă rectificarea acestor aserțiuni.

A. LA CE PERIOADĂ SE RAPORTEAZĂ INFORMAȚIILE PROCURATE DE DOCUMENT ?

1. El inserează dările anuale ale mănăstirilor și preoților. Or, ridicarea lor fusese dispusă — în cadrul amplei reforme fiscale întreprinse de Constantin Mavrocordat — prin anaforaua³ întărită de domn la 7 februarie 1741 (sau chiar 1740)⁴. Urmașul în scaunul bucureștean, Mihai Racoviță (1741—44), a menținut scutirea pentru mănăstiri⁵, obligînd însă la dajde pe

¹ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, ed. Ariadna Camariano-Cioran, București 1985, p. 284—285). (În continuare se va cita *Reprezentanța...*).

² *Ibidem*, p. 26, n. 59; p. 194 n. 310; p. 285, n. 504.

³ P. Teulescu, *Documente istorice publicate de...*, Seria întiiu, București, 1860, p. 67—68; Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin vodă Mavrocordat (1746—1749)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom. XXIX (1946—1947), p. 435—443.

⁴ C. Dapontès, *Ephémérides dacts ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, II, ed. E. Legrand, Paris, 1881, p. L; Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 300; Idem, *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les réformes en Valachie et en Moldavie*, în Symposium „L'époque phanariote”, 21—25 octombrie 1970. *À la mémoire de Clodobule Tsourkas*, Thessaloniki, 1974, p. 365, n. 1; p. 369—370. Argumente pentru anul 1740: G. Iscrua, *Fuga jăranilor — forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească* în „Studii. Revistă de istorie”, XVIII (1965), nr. 1, p. 129, n. 31.

⁵ *Reprezentanța...*, p. 144 (12 aprilie 1742).

clerici⁶. Deci acea enumerare de venituri ale Țării Românești nu poate fi din 1741—42, când nu se percepeau dări de la mănăstiri, ori nici de la ele și nici de la cler.

2. Sintem înștiințați despre *catagrafia* care a așezat la bir 147.000 de bărbați, în afară de bresle; ea s-a efectuat după pacea de la Belgrad din 7/18 septembrie 1739, cu ocazia *reformei fiscale* aplicate de domn, în urma consultării cu arhierii și boierii⁷. Ni se precizează că reforma s-a efectuat chiar în 1739⁸ și ni se furnizează detalii: efectuată cu peceți, numărătoarea a dat la primul său șfert 367.000 lei, încasați de la „clasa țăranilor”⁹, de la birnici pentru a fi mai preciși. Cum știm că, după pacea din 1739, domnul a stabilit ca fiecare birnic să dea 10 lei pe an în 4 șferturi¹⁰, rezultă că cei ce au achitat *primul șfert* au fost în număr de 146.800 (367.000: 2 1/2 lei), având deci de-a face cu *catagrafia* mai sus menționată.

Altfel spus, reforma fiscală din timpul celei de-a treia domnii în Țara Românească a lui Constantin Mavrocordat (1735—1741) a început a se aplica nu de la începutul anului 1740, cum s-a opinat pînă acum, ci ceva mai devreme, cu ocazia încasării celui dintii șfert după reunirea celor 5 județe de peste Olt cu Muntenia. În consecință, lista de încasări fiscale discutată în aceste file este anterioară sfîrșitului anului 1739, căci cuprinde dăjdiile mănăstirilor și preoților, cărora „așezămîntul” lui Constantin Mavrocordat le acorda scutiri.

3. Subzistă și alte argumente în sprijinul acestei concluzii. Denunțul pe care-l comentăm arată că birnicii din Țara Românească își dau dajdea în 4 rate pe an; or, Mihai Racoviță percepușe, în primele sale 12 luni de domnie (1 septembrie 1741—31 august 1742), 6 șferturi¹¹, ceea ce arată că memoriul nu se referă la acest interval. Thimniopolos afirmă că „raiaua... înregistrată în condiții este de 200.000”, dar seriile statistice din *Tabelul 1* dezminț categoric posibilitatea plasării numitei cifre în 1739—1742, unde maximele sînt 132.000 și 147.000 de gospodării.

4. Cifrele *arzial*-ului nu sînt nici din anii 1718—1739. El subliniază că „Valahia este împărțită în șaptesprezece *kaza*-le (județe)”. Or, între pacea de la Passarowitz și cea de la Belgrad cele 5 județe de dincolo de Olt s-au găsit sub stăpînirea Curtii din Viena, domnului de la București rămînîndu-i numai 12 departamente de la est de rîu.

5. Ținînd seama de constatările de mai sus, informațiile memoriului trebuie plasate înainte de 1718. Autorul afirmă că a fost 15 ani în serviciul lui Nicolae (nu și în cel al fiului Constantin) Mavrocordat, care „a stăpînit” Valahia 13 ani (durata celor două domnii ale tatălui a fost într-adevăr de 12 1/2 ani: 1715—1716 și 1719—1730). Thimniopolos și-a redactat comunicarea

⁶ *Ibidem*; p. 194, 231, 248 (știri din iulie — octombrie 1742).

⁷ [Mihai Cantacuzino], *Istoria politică și geografică a Țerei Românești*, ed. G. Sion, București, 1863, p. 50; [F.-W. von Bauer], *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte ottomane*, Francfort et Leipsic, 1778, p. 48; Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesti și a Moldovei*, trad. G. Sion, vol. II, București, 1859, p. 154; vol. III, p. 204, 211.

⁸ Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică...*, p. 48; F.-W. von Bauer, *op. cit.*, p. 72.

⁹ F.-W. von Bauer, *op. cit.*, p. 72.

¹⁰ Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică...*, p. 50; Idem, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 483.

¹¹ *Reprezentanții...*, p. 194—237.

Tabel 1 — Unitățile birnice din Țara Românească, 1641—1746

Anul	A	B	Anul	A	B
Către 1641		70.000	septembrie 1741 — iulie 1742		132.000
Aprilie 1701 — noiembrie 1708/ noiembrie 1710?		200.000	15—30 iulie 1742	116.000	
1735—37	112.843		1745	70.000	130.000
Post 4/15 sep- tembrie 1739	125.000	146.800/ 147.000	1746		
1740—41	120.000				

Observații: A = Cifre probabil în mod obișnuit comunicate; B = Înregistrări, probabil reale, ținute în secret. Problema importantă a secretului fiscal în secolul al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea, în Țările Române, ca și în celelalte state europene, va fi tratată în alt loc. Aducem aici argumente pentru nevoia de a disjunge între cele două coloane: a) pentru sfârșitul anului 1739 ne parvin două cifre, ambele desemnând totalul birnicilor, cea mică provenind din sursă otomană; b) numerele indicate sub anii 1739 B și 1741—1742 rezultă din calcule, bazate pe încasările Vistieriei, ele fiind deci reale; c) în septembrie 1742, capuchehaiele Moldovei comunică la Iași că domnul muntean „a ascuns” cam 1000 de pungi din veniturile obținute, (*Reprezentanța...*, p. 222); d) pentru fiecare din trei domnii muntene succesive, deținem cantumuri diferite de birnici: Constantin Mavrocordat (anii 1735—41: 125.000 și 120.000, dar și 147.000); Mihai Racoviță (septembrie 1741—iulie 1742: 116.000 și 132.000 birnici); Constantin Mavrocordat (1744—1748: 70.000 și 130.000), astfel încât fiecare domnie este reprezentată în ambele coloane, cu semnificații financiare diferite; e) fiecare din cele două serii statistice astfel constituite are deplina sa coerență.

Surse: 1641, D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab* în „Studii. Revistă de Istorie”, XII (1959), nr. 2, p. 65; Louis Roman, *Populația Țării Românești în secolele XIV—XV*, în „Revista de Istorie”, XXXIX (1986), nr. 7, p. 676, p. 683 (n. 61—62); estimăție pe baza mediei sumelor plătite de birnici și a numărului satelor de bir. Este vorba deci de cifra reală a respectivei categorii de contribuabili, ceea ce ne îndreptățește a o plasa în coloana B. 1701—1710 — *Reprezentanța...*, p. 284—85 (pentru datare: discuția din paragraful A). 1735—1737 — Hurmuzaki, *Documente...*, vol. VI, București, 1878, p. 518—25 (28 943 gospodării la 8 august 1735 în *Cis-Alutana Wallachia*, sub administrația Curții din Viena; nu s-au inclus aleșii și neguțătorii, care aveau un regim fiscal deosebit de cel al birnicilor); Șerban Papacostea, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XIX (1966), nr. 5, p. 937 (cifre rotunjite referitoare la cele 12 județe muntene de la est de Olt: 83 900 menaje). Unificarea celor două totaluri dă o valoare orientativă, căci îmbină numere rezultate din procese evolutive diferite: pe de-o parte, evidențele reale ale locuitorilor înregistrați dincolo de Olt; pe de alta, seria statistică, specifică probabil rubricii A, a populației din teritoriul de la răsărit de amintitul riu. Aceasta și este explicația extinderii sumei pe ambele coloane A și B. 1739 A — *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, ed. Mihail Guboglu, București, 1965, nr. 922 (20—28 iunie 1765: „la cucerirea” județelor de dincolo de Olt). 1739 B vide A.2 din articolul de față, 1740—41 — Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 483 (după reforma din 1739, pe an se încasau 1 200 000 lei). Calcul = 1200 000 = 10 lei. 1741—1742 — *Reprezentanța...*, p. 194, 285 (venit de 3300 pungi la 5 șefeturi ale birului). Calcul = 3300 x 500 lei/5 șefeturi x 2 1/2 lei. 1742 — *Reprezentanța...*, p. 234; Ariadna Camarinar-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielei lui Constantin Mavrocordat (august 1741 — decembrie 1742)*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XIV (1961), nr. 4, p. 965 (7 octombrie 1742; totalul găsit la șfortul trecut). Acesta era șfortul din august, scos la 15 iulie 1742 (*Reprezentanța...*, p. 194). Încasarea primei sale părți, deci și alcătuirea catastișelor Vistieriei, se făceau în 15 zile (*Ibidem*, p. 149, 231). 1745 — F. W. von Bauer, *op. cit.*, p. 48, 1746 N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine*, II, București, 1910, p. 9.

după septembrie 1730: ultimul eveniment de istorie munteană conținut este prima domnie a lui Constantin Mavrocordat (3 septembrie — post 4 octombrie 1730); atunci cei 15 ani în serviciul lui Nicolae Mavrocordat se plasează între 1715 și 1730. Cum însă, din acest răstimp, numai în anii 1715—1718 Țara Românească a deținut toate cele 17 județe amintite în documentul analizat, se poate deduce că acesta din urmă a inclus cifre fiscale obținute de semnatar în răstimpul 25 decembrie 1715—14 noiembrie 1716, când Nicolae Mavrocordat „stăpînea” în Valahia iar autorul se găsea în slujba sa. Dar erau ele oare date contemporane?

6. Nota lui Thimniopolos destăinuie existența a 4 șferturi la plata birului. Norma a fost introdusă de Constantin Mavrocordat prin „așezămîntul” său din 7 februarie 1740/1741¹², dar — așa cum am văzut — cifrele documentului nu pot fi din acea vreme. O reformă fiscală asemănătoare aplicase anterior Nicolae Mavrocordat, în al patrulea an al celei de-a doua domnii (martie 1722 — februarie 1723)¹³, însă demonstrația de mai sus a probat că *arzihal*-ul își culegea informațiile într-o perioadă precedentă. Sistemul îl construise mai înainte Constantin Brîncoveanu, prin reforma fiscală din aprilie 1701¹⁴: „au făcut rumtori ca să dea toată țara într-un an dă patru ori”¹⁵ (nu discutăm aici despre cele patru soroace, la care-și achitau dajdea unele bresle / răfeturi / isnafuri de neguțatori¹⁶, ci despre plata birului). Cu toate că, sub presiunea nenumăratelor cereri otomane, în anii următori s-au mai scos și alte dări¹⁷, reforma era totuși în vigoare și la 25 noiembrie 1708, când domnul specifica ce intra în „bir de țară”: „haraci”, „vel samă”, „sama a doao” și „a treia”¹⁸.

La începutul domniei sale, Ștefan Cantacuzino — rostind cuvinte grele la adresa predecesorului său — desființa văcăritul (4 mai 1714)¹⁹, dar enumera șase rate anuale: birul haraciului, lipsa haraciului, adaosul haraciului, vel sama, sama a doua și a treia (8 mai 1714)²⁰. Ratele suplimentare se introduseră cu câțiva ani mai devreme: primele mențiuni pe care le cunoșteam ale „adaosului haraciului” sînt din 1 octombrie 1711²¹ și 15 decembrie 1711²²

¹² P. Teulescu, *op. cit.*, p. 75—76.

¹³ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 260.

¹⁴ Constantin Giurescu, *Introducere la Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu după condica Vistieriei*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 229—230; Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare...*, p. 255—258.

¹⁵ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 134.

¹⁶ N. Iorga, *Opere economice*, ed. Georgeta Penelea, București, 1982, p. 625—626.

¹⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a 2-a, București, 1946, p. 639, 641—642; H. Chircă, *op. cit.*, p. 230; Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu. Viața, domnia, epoca*, București, 1969, p. 118—119.

¹⁸ N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privitoare, în cea mai mare parte, la legăturile secuilor cu Moldova*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. II (1916), p. 259—260, n. 79.

¹⁹ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, DXVIII/1.

²⁰ Ibidem, L/24, CCXCII/12 a. Vezi și Louis Roman, *Les Transilvains en Valachie (XVIIIe siècle — début du XIXe siècle)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XI (1972), nr. 5, p. 782—783.

²¹ *Catastih de toate veniturile domniei...*, ed. Ion-Radu Mircea, în „Manuscriptum”, XVI (1985), nr. 4, p. 24.

²² Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a Vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 399—400.

(avem în vedere darca percepută de la birnici, iar nu sumele impuse sub acest nume de Poartă-ca supliment la cuantumului anterior al haraciului și menționate cu începere din 1703 și chiar din 1699)²³. Cum anul fiscal începea la 1 decembrie²⁴, știm astfel că „adaosul haraciului” se percepea în țară cu siguranță în anul fiscal 1710—1711, căci el este atestat în octombrie 1711. Cînd ulterior se hotărăște a se da numai 4 dăjzii, aceasta este o favoare, așa cum se face la 10 martie 1713 pentru hanul lui Iordache mare clucer de arie (din cele 6 dări mai sus enumerate, se vor plăti numai prima, a 3-a, a 4-a și a 6-a)²⁵.

Astfel încît, reforma din aprilie 1701 s-a aplicat în mod cert pînă la 25 noiembrie 1708, de cînd provine ultimul document ce-l cunoaștem, referitor la 4 șferturi. Rămîne cu titlu ipotetic că sistemul ar fi putut funcționa chiar pînă în noiembrie 1710, deoarece cea mai veche mențiune pe care-o știm privitoare la o rată suplimentară se referă la anul fiscal ce începea la 1 decembrie 1710. Cifrele din *arzihal* se referă deci la aprilie 1701 — noiembrie 1710?

7. În acești ani era prezentă și cealaltă condiție pusă de termenii memoriului: dările anuale ale clerului. Ele s-au perceput de la începutul și pînă la sfîrșitul domniei Brîncoveanului²⁶, fiind ridicate însă la 27 aprilie 1714, cînd preoților și diaconilor li se impunea a da numai „poclonul” mitropolitului și episcopilor²⁷.

B. CIFRA DE 200.000 DE BIRNICI NU CONSTITUIE OARE O EXAGERARE?

1. Ea este, indiscutabil, foarte înaltă (*Tabel 1*), ceea ce a și stîrnit, așa cum am văzut (*supra*: nota 2) aprecierea că ar fi rezultat dintr-o exagerare. Concluzia ar fi fost într-adevăr corectă, dacă am fi fost în prezența unei evidențe a Vistieriei din 1741—1742. Cu raportare însă la primul deceniu al secolului, lucrurile își schimbă radical înfățișarea.

Să ascultăm înainte de toate mărturiile contemporane²⁸. În mai 1703, marele dragan Alexandru Mavrocordat Exaporitul și vizirul Rami declară sultanului: „... Țara Românească s-au umplut dă norod și iaste îndăstulată foarte...”²⁹. La 23 ianuarie 1705, Constantin Brîncoveanu scrie Sfaturii cetății Brașovului: „ajungând țara aciasta la mare greu, de vreme ce i s-au dus numele la Poartă Împărății(i) turcești, cum că într-aciastă țară s-au strînsu atăta om și atăta dobitoc, și den Țara Turciască, și den Țara Ungurească, și den Moldova, de iaste plină de oameni și de dobitoace, și, cu acest nume

²³ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 198, 200, 206; Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 150—151, 171—172.

²⁴ H. Chircă, *op. cit.*, p. 215.

²⁵ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 705, f. 544. (Documentul ne-a fost cu bună-voință semnalat de colegul Constantin Bălan).

²⁶ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 391—392 (29 mai 1698). Vezi și Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul Organic*, în „Biserica Ortodoxă Română”, DXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 338—341.

²⁷ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, CDXCII/2, 2 bis. Vezi și Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 341.

²⁸ Vezi și Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare...*, p. 250, n. 2; p. 259—260.

²⁹ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 222.

mare ce s-au făcut ticăloasei de țări, ne-au încărcat cu dările, cât iaste peste puțința săracilor, și nu mai conțenescu cu cerutul..."³⁰. La 13 ianuarie 1707, domnul trimite la aceeași adresă o scrisoare despre „multele păsuri”, și mari cereri și grele porunci ce avem de la cei ce ne stăpănescu”, motivul fiind „acest nume mare ce s-au făcut că e țara aciasta plină de om...”³¹. Și cronica moldovenească va comenta apoi că, în vremea lui Constantin Brîncoveanu, „era Țeara Muntenescă plină de oameni și de tot belșugul...”³², iar anaforaia întărită de domn în februarie 1740/1741 va aprecia că la vodă Brîncoveanu „țara era bine întemeiată...”³³.

2. Posteritatea a păstrat, de asemenea, această tradiție, agrementînd-o chiar cu anumite detalii ce stîrnesc interesul nostru. Ni se spune că, sub amintitul domn, în țară erau 700.000 de „perechi căsătorite”, pe cînd acum se află numai 70.000³⁴. Informația se prezintă și sub această formă: în timpul lui Constantin Brîncoveanu erau 700.000, iar sub Constantin Mavrocordat — „cînd eram secretarul lui” — erau 400.000³⁵. Să încercăm a împrăstia confuziile care planează asupra acestor date. 400.000 de gospodării trebuie reduse la 40.000 și pentru că aplicarea grăuită a multiplicatorului 10 era mult îndrăgită în veacurile trecute³⁶, dar și pentru că numai astfel ajungem la un număr rezonabil: cel al birnicilor din Țara Românească după 1748³⁷.

700.000 de gospodării în primii ani ai secolului al XVIII-lea în Țara Românească — oricînd ar părea de curios, unii istorici i-au dat crezare! constituie un quantum imposibil ($\times 5 = 3.500.000$ suflete!!) cînd populația

³⁰ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. X, București, 1905, p. 32.

³¹ *Ibidem*, p. 371–373; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea a 2-a, ed. N. Iorga, București, 1913, p. 1514; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. III, Vălenii de Munte, 1932, p. 276–278.

³² Pseudo-Nicolae Muste, *Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabița vv. pînă la a treia domnie a lui Mihail Racoviță vv.*, în *Cronicele României sau letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, ed. Mihail Kogălniceanu, vol. III, ed. II, București, 1874, p. 31.

³³ P. Teulescu, *op. cit.*, p. 71.

³⁴ Chesarie Daponte, *Catalogul istoric al căminilor însemnați din secolul XVIII, dintre cari marea majoritate au trăit în Țările Române, Valahia și Moldova (1784)*, la C. Erbiceanu, *Cronicații greci cari au scris despre români în epoca sanariotă*, București, 1888, p. 172; Ath. Comnen Ipsilanti, *Scriseri bisericesti și politice*, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIII, partea 1-a, București, 1909, p. 176; vol. XIII, partea a 2-a, București, 1914, p. 158. Autorul a fost în Principate la 1764–1765, dar scrierile le-a compus post 1790. Vezi Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIII, partea 1-a, p. 172–173; vol. XIII, partea a 2-a, p. 155, 159; Olga Căcinci, *Informații despre organizarea administrativă și fiscalitate în Țara Românească (1764–1765) în opera lui Atanasie Comnen Ipsilanti*, în „*Studii. Revistă de istorie*”, XIX (1966), nr. 2, p. 343. Pentru problema enunțată vezi și Constantin Reza-chievici, *o apreciere asupra populației Țării Românești în vremea lui Constantin Brîncoveanu*, în „*Revista de istorie*”, XXXVI (1983), nr. 11, p. 1145.

³⁵ C. Daponte, la Emile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. III, Paris 1881, p. 256, (tradus cu deteriorarea cifrelor, de C. Erbiceanu în „*Biserica Ortodoxă Română*”, XIV (1890–1891), p. 358); Nestor Camariano, *Constantin Dapontès et les Principautés Roumaines*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, VIII (1970), nr. 3, p. 493.

³⁶ Louis Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în veacurile XVI–XIX*, în „*Revista de istorie*”, XXXI (1978), nr. 8, p. 1399–1400.

³⁷ Idem, *Démographie et société aux Pays Roumains (XVIe–XIXe siècles)*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. VI, partea 1-a, București, 1980, p. 284, *Tableau 1*; Idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, cu les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe–XIXe siècles)*, în „*Annales de démographie historique*”, Paris, 1985, p. 248, *Tableau 2*.

teritoriului Țării Românești în 1859 abia a atins 2.400.921 persoane ³⁸ și numai în 1899 a ajuns la 3.840.760 ³⁹. Este, desigur, o exagerare, urmărindu-se din nou utilizarea coeficientului 10, și anume 700.000 *versus* 70.000, acest ultim număr reprezentând totalul real al dajnicilor din Valahia în anumite perioade ale veacului al XVIII-lea ⁴⁰.

Transcenzind exagerări indubitabile, rămînem totuși cu un ce palpabil: de-a lungul întregului secol amintit se transmite vestea numărului incomparabil mai mare de birnici de la începuturile sale, față de cel din perioadele ulterioare.

Știri mai precise furnizează Lionarde Panzini. În scrisori — trimise din București, în decembrie 1776 și februarie 1777 — el afirmă că „înainte ca Muntenia să fi fost atît de tiranic tratată de turci și de instrumentele grecești ale tiraniei lor” (deci anterior domniilor fanariote), țara avea „peste 200 mii de familii” ⁴¹. Ideea — sîntem uimiți a întîlni și aici cifra memoriului discutat mai sus — provine, probabil, de la foarte informatul Mihai Cantacuzino banul ⁴², cu care Panzini se putea întîlni (el a sosit în București în primăvara anului 1776, prima sa scrisoare pînă acum cunoscută fiind din 26 iulie ⁴³; banul a părăsit definitiv Bucureștii, pentru a se stabili la Petersburg, la 2 mai 1776) ⁴⁴.

3. Concludente se dovedesc seriile statistice. La 1641, cercurile informate muntene consideră că satele țării numără 200.000 de case, iar calculele cu referire la acest an — efectuate în temeiul unor surse diverse — ajung la o populație totală de 1,0—1,1 milioane locuitori. Este astfel evident că cei 200.000 de birnici ($\times 5 = 1.000.000$ persoane) de după aplicarea reformei din aprilie 1701 — la care se adaugă alte categorii contribuabile, precum și populația exonerată de dări (pe drept ori în afara cadrului legal) — se înscriu fără dificultăți în seria statistică din *Tabelul 2*.

Tabel 2 — Efectivul locuitorilor munteni, 1448—1791 (mil.)

Anul	1448	1641	1791
Persoane ^a	0,7	1,0—1,1	1,5
Case		0,2	

a Cifre rotunjite

Sursa: Louis Roman, *Populația Țării Românești în secolele XIV—XV*, p. 678, Tabel 8; p. 683, n. 68.

³⁸ *Lucrări statistice făcute în anii 1859—1860. Din lucrările statistice a(le) Moldovei*, vol. II, Iași, 1862, p. 124—125: „Anale statistice pentru cunoștința părții muntene din România”, vol. I, partea a 2-a, București, 1860, p. 108—109; vol. VI, 1865, p. 7.

³⁹ L. Colescu, *Analiza rezultatelor recensămîntului general al populației României de la 1899* (1905), București, 1944, p. 32, Tabel 2.

⁴⁰ A se vedea tabelele indicate la n. 37.

⁴¹ N. Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ipsilanti (1774—1782)*, în „L'Europa Orientale”, II, Roma, 1922, nr. 3, p. 168, 174.

⁴² Louis Roman, *Izvoare din perioada 1750—1790 referitoare la localitățile și populația Țării Românești*, în „Studii și articole de istorie”, XIV, 1969, p. 91—101.

⁴³ N. Cortese, *op. cit.*, p. 161, 166.

⁴⁴ Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 195—197.

Pe la 1641, materia fiscală munteană era constituită numai din 70.000 de țărani birnici (*Tabel 1*). Creșterea pînă la 200.000 birnici în 1701—1710 este, desigur, impresionantă, dar se dovedește reală. O arată înmulțirea enormă a încasărilor fiscale: de la 2000—3000 de pungi anual în 1678—1681, la 6250 de pungi pe an în timpul reformei brîncovenesti; acest ultim venit însuși este credibil, căci și Mihail Racoviță în 1741—1742 scotea într-un an 6000 de pungi de bani (*Tabel 3*), iar atestările timpului, referitoare la multitudinea sumelor încasate și la bogățiile lui Constantin Brîncoveanu sînt convingătoare ⁴⁶.

Tabel 3 — Birnicii și încasările fiscale ale Țării Românești 1678—1742

Anul	1678—79	1679—80	1680—81	1701—1708/1710	1741/1742
Domnul	Șerban Cantacuzino			Constantin Brîncoveanu	Mihail Racoviță
Birnici				200 000	116 000/ 132 000
Încasări fiscale anuale (pungi)	2000	3000	peste 3000	6250	6000

Surse: 1678—81 Radu Popescu, *op. cit.*, p. 176. 1701—10 — *Reprezentanța...*, p. 284—85 (pentru datare: discuția din paragraful A). 1741—42 — *Reprezentanța...*, p. 222 (a se compara cu p. 194); *Tabelul 1* din lucrarea de față.

Măsurile au fost cumpănite cu grijă: „... au aflat ca să facă un așeză-mînt să știe fieștecine ce să dea într-un an, mai ușurînd pre cei ce să vedea și să părea că sînt îngreuițați și mai slabi, și mai adăugînd pre cei ce să vedea că sînt mai ușori și mai cu putere” ⁴⁶. Se creia astfel posibilitatea măririi numărului satelor de bir, precum și al birnicilor (dar și al altor categorii dajnice) în fiecare localitate. Acesta și era rostul reformei înseși, care consta în trecerea la *ruptoarea generalizată* de la sistemele anterioare (*temeiul* folosit pentru birnici și *birul drept* aplicat la breslele fiscale) ⁴⁷.

Elaborarea unui nou sistem fiscal — care, pornind de la ameliorarea înregistrării contribuabililor, avea drept scop multiplicarea veniturilor — era o necesitate. Este suficient să răsfoim cronicile pentru a o constata: complicata conjunctură internațională a țării, precum și solicitările continue și nemiloase ale Porții se suprapuneau vechilor nevoi pecuniare ale domniei ⁴⁸. Accentele elocvente sînt frecvente: „lacoma și tirăneasca cererea lor...”, „grele păgînești și cereri fără de cale”, „lăcomia păgîneasca”, „nu mai stau nici păgînii cu cerutul și cu mîncatul cu zecile și sutele de pungi”, „cererile

⁴⁶ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 199; *Căldători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 386 (A.-M. del Chiaro Fiorentino); etc.

⁴⁷ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 134.

⁴⁸ H. Chircă, *op. cit.*, p. 228.

⁴⁹ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 134; *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. Constant Grecescu, București, 1959, p. 29.

păgînilor mari și nesuferite”, „cumplita și nesățioasă lăcomie a turcilor”, „cererile nesățioase ale turcilor de lemn, cai și bani...”, „supărări dă la turci” etc.⁴⁹. S-a estimat chiar că, din veniturile muntene, 3/4 erau preluate de Imperiul otoman⁵⁰.

C. CE TENDINȚE POT FI INDUSE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA POPULAȚIEI?

Cele de mai sus permit a se aborda într-o nouă lumină unele concluzii anterioare. Constantin Giurescu considera că reforma din primăvara anului 1701 și reintroducerea ulterioară a vătăritului ar fi avut „drept urmare o creștere simțitoare a populațiunei” muntene⁵¹. Ideea a fost susținută și ulterior, formulându-se și părerea că am avea de-a face cu „o adevărată explozie demografică”. Se verifică oare asemenea încheieri?

1. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea și în primele decenii ale celui următor se produc ample mutații în formele de stăpînire asupra pămîntului, morilor, viilor, livezilor, grădinilor ș.a., care afectează mii de ocini și părți din moșiile cetelor devălmașe: 12–14% din vânzările acestor bunuri se fac în beneficiul unor megieși înstăriți, dregători și slujitori locali, neguțători, meseriași etc.; restul însă se concentrează în mîinile boierilor, mănăstirilor și domniei. Cam 2/3 din sătenii care-și înstrăinează posesiunile rămîn țărani liberi fără ocină sau cu loturi insuficiente traiului, care lucrează cu învoială pe domenii; într-o situație similară se află și vecinii eliberați numai cu capetele. Pe de altă parte, cetele megieșilor întreprind noi defrișări și curățiri, țărănimea neaservită în general implicîndu-se mai puternic în activități productive destinate pieții. Și în mediul urban sporește în mod însemnat numărul celor angrenați în producție, în principal meșteșugari și neguțători specializați⁵². Insuficiența izvoarelor împiedicîndu-ne deocamdată să măsurăm consecințele demografice ale unor asemenea transformări socio-economice, sîntem nevoiți a le intui măcar liniile lor generale: fertilitatea superioară în mediile mai înstărite, pe care o constatăm în Țările Române și în general pe plan european înainte de sfîrșitul secolului al XVII-lea ori începutul celui de al XIX-lea, poate arăta anumite înaintări sau regrese de natalitate în diverse categorii sociale, dar nu este de natură a produce din acest punct de vedere — schimbări esențiale în nivelul de populație a provinciei. Cu privire la natalitate, deocamdată nu putem deci desprinde decît o încheiere de ordin general, referitoare la o mai largă perioadă.

2. În ceea ce privește starea de sănătate a populației și mortalitatea, le putem în oarecare măsură detalia, ce-i drept nu încă printr-o analiză cantitativă, ci numai una calitativă. Observînd că momentul aplicării „așază-mîntului” (aprilie 1701) desparte epoca brîncovenească în două părți aproximativ egale, formulăm întrebarea: este cumva o deosebire netă între ele sub aspectul impactului calamităților mortifere? (a se vedea *Anexa*).

I. *Anii 1688–1700*. Au loc invaziile habsburgică și tătară, însoțite de jafuri și robiri, precum și de o băjenire populară de proporții (1689); se

⁴⁹ Rădu Greceanu, *op. cit.*, p. 134, 157, 159, 161, 180, 277, 278.

⁵⁰ Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. XLI–XLIII.

⁵¹ *Ibidem*, p. XXX.

⁵² Louis Roman, *Laboratorul de demografie istorică în anul universitar 1985–1986 în „Revista de istorie”, XXXIX (1986), nr. 11, p. 1146.*

petrec și „răotățile”, operate de oamenii lui Thököly (1690). Lăcustele „au pedepsit” țara (1688—1691), provocând foamete (1690—1691). Traversarea țării de către tătari (1694) cauzează pierderi recoltei, iar marșul coloanei otomane (1695) determină o nouă refugiere de masă din șleahul oștirii. Se adaugă episoade contagioase (1689, 1693, 1696—1697), o furtună năpraznică de largă extensiune (1697), lipsuri alimentare (primăvara anului 1698) și raporturi otomane de oameni (1699).

II. *Perioada 1701—1714*. Din nou se petrec accidente epidemice (1708, 1710), dar de data aceasta se dezlănțuie și o înfricoșată molimă de ciumă (1706—1707). Dacă în 1702 se întâmplă foamete (informație neverificată), în 1711 se unesc multiple cataclisme: lăcuste, secetă, foamete, epizootie, impactul grav al războiului ruso-turc. *În fine*, arde Țirgoviștea (1712) și din nou carențele alimentare își arată colții (primăvara anului 1713).

În ciuda caracterului său relativ, să încercăm totuși o cuantificare a principalelor rele, care-au apăsât viața oamenilor pe cele două segmente temporare: I: pătrunderi de oștiri străine 4, băjeniri masive 2, lăcuste 1, foamete 1, epidemii —. II: război 1, lăcuste 1, foamete 1 (poate chiar 2), epidemii 1.

Punînd în cumpănă calamitățile, constatăm că cea de-a doua perioadă nu prea rămîne în urma celeilalte, nedeosebindu-se esențial sub aspectul factorilor mortiferi, ce înrăutățeau condițiile de viață ale oamenilor. Diferențierea — în profitul anilor 1701—1714 — se creionează poate din lipsa acum a băjenirilor de masă și dintr-o fiscalitate mai puțin apăsătoare, drept urmare a „așezămîntului” din aprilie 1701. Dacă nu poate fi vorba prin urmare de o reducere simțitoare a mortalității, se poate conjectura atenuarea ei în perioada a II-a față de cea precedentă.

Sinteza asupra cataclismelor ne îngăduie totodată înțelegerea încă unei situații. Anii 1701—1710 au permis aplicarea reformei fiscale, fiind o oază interbelică de relativă liniște externă (tulburată numai de creșterea solicitărilor Porții), iar pe plan intern îngrijorările apărînd numai în unul sau două momente (foametea — luată sub beneficiu de inventar — în 1702, dar mai ales contagiunea din 1706—1707).

3. Drept argument al creșterii însemnate a populației s-au evocat, de asemenea, imigrările pe care și Constantin Brîncoveanu le amintește în mai sus citata scrisoare din 23 ianuarie 1705 către brașoveni: s-a dus vestea la Poartă că în Țara Românească „s-au strânsu atâta om” de la sud de Dunăre, din Transilvania și din Moldova. În acei ani însă, transmigrațiile definitive dinspre nord și nord-est se pare că n-au înglobat chiar așa de mulți pribegi; în ceea ce-i privește pe curuții lui Emeric Thököly, sosiți în 1690, ei au trecut curînd peste Dunăre.

De dincolo de fluviu, cantumul refugiaților a fost ceva mai mare: pînă la 5000 persoane la 1688, din care către 1739 prea puțini mai rămăseseră în Țara Românească, majoritatea trecînd în Banat și Transilvania⁵³. Ce-i drept, de la miazăzi de Dunăre s-au efectuat și treceri treptate, continue, cu așezarea oamenilor fie în odăi turcești, fie în sate, ceea ce a alarmat autoritățile locale otomane. „...La Poartă hărăcerii au fost pîrit” că 15.000 de „sîrbi” au trecut în țară. În 1707 sosește un capigi-bașa cu firman: urmau

⁵³ Idem *Sud-Dunăreni în Țările Române (1688—1739)*, în „Romanoslavica”, XXIV, 1986, p. 185—186, *Tabelele 5 și 7*.

să se „spargă” odăile de aici, iar aducătorul poruncii trebuia „să ia pă toți sîrbii cei veniți den Țara Turcească... , să-i treacă dăcindea cu toate bucatele lor...”. Au fost găsiți „abiia, cu bun cu rău, numai 2500”, care au fost luați⁵⁴.

Și de-ar fi rămas pe teritoriul Țării Românești alte cîteva mii de sud-dunăreni aflați în amintita situație, și de-am adăuga pe toți cei 5000 refugiați de la 1688, precum și, poate, sutele de transilvăneni și moldoveni ce s-ar fi băjenit, nu vom putea întruni un total suficient de mare — la o populație ce depășea binișor 1 milion de persoane (Tabel 2) — pentru a argumenta „o creștere simțitoare” după 1701 ori în general în vremea Brincoveanului, și cu atît mai puțin „o explozie demografică”.

4. Rezultă deci că epoca dată n-a cunoscut creșteri însemnate de natalitate, nici reduceri importante de mortalitate ori imigrări impresionante. Comparația specificului diverselor perioade ale experienței demografice muntene, în decurs de un secol și jumătate, permite totuși postularea unei diferențieri cu privire la rata medie anuală de creștere: 0,2% în 1632—1687; 0,3% în anii 1688—1735; 0,2% în 1736—1774 (dar după 1761 este de luat aparte în considerare migrația externă, al cărei sold pozitiv devine acum important)⁵⁵.

5. Cum se explică atunci efectivul foarte mare de birnici din primii ani ai veacului al XVIII-lea? Suma lor reală (Tabel 1) a evoluat de la 70.000 pe la anul 1641, la 200.000 în 1701—1710, pentru a scădea la 147.000 în 1739, la 132.000 în 1741—1742 și la 130.000 în 1746. Este, indubitabil, vorba de sporirea enormă după 1701 nu a populației totale a țării, ci a contribuabililor, căci numai ei erau înscrși în catastrile Vistieriei, iar înmulțirea totalului veniturilor țării rezultă în mare parte din augmentarea materiei dajnice. Posedăm, altfel spus, un barometru al raporturilor între puterea domnească (interesată în înregistrarea unui număr cît mai mare de contribuabili) și acele forțe (stăpînii de moșii, dregătorii de diferite trepte, contribuabilii înșiși, organele de conducere sătești și orășenești) care urmăreau exonerarea de dări, legală ori ilegală, a unor largi categorii.

Volumul foarte mare de birnici sub Constantin Brincoveanu este semnul reducerii considerabile a subînregistrărilor, adică al forței crescute a domniei. Și *vice-versa*: scăderea treptată ulterioară a volumul birnicilor rezulta din amplificarea caracterului deficitar al statisticilor de populație, recte din slăbirea relativă a autorității domniei.

ANEXA: Calamitățile abătute asupra populației Țării Românești 1688—1714

Țara Românească a avut de pătimit din cauza războiului turco-austriac din 1683—99. În 1689, trupele ducelui de Baden străbat teritoriul de la Cladova pînă la Rucăr: „au venit prin mijlocul țării de au făcut mare pradă, și au călcat mănăstirile și au stricat bisericile...”⁵⁶. Apoi pătrunde oastea generalului Heissler a aceleiași Curți de la Viena: în București „șăzînd o lună de zile, jafurile ce au făcut de pîine și de dobitoace nu poate om să

⁵⁴ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 164—165.

⁵⁵ Louis Roman, *Sud-dunăreni în Țările Române...*, p. 184, Tabel 2.

⁵⁶ *Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 194.

le spue"⁵⁷; letopisețul vorbește și de „răotatea ce au făcut Haizler... în țară cu oștile nemțâști..."⁵⁸. Împotriva acestora vin tătarii, „rășchirîndu-să pân țară, după obiceiul lor"⁵⁹. Din cauza unora și a altora, „la primejdie și de istov prăpădire țara ajunsese, cît nimenea din creștini poci zice că n-au rămas fără pradă și de sărăcie scăpați, care de tătari, care de nemți, lăsînd multă sărăcime, carii arși de tătari și căznîți au murit, fără de robi ce au luat"⁶⁰. S-a adăugat și băjenirea oamenilor, căci domnul „au dat știre țării să să dè în lături la munți"; totodată „trecut-au tătării doc, trei rînduri pen Țara Muntenească trecè, de mergè la Beligrad, unde să bătè turcii cu nemții, de făcè bogată stricăciune Țării Muntenești"⁶¹. În 1690, nevoit să vină la sud de munți, „cu multă boerime a Ardealului", groful Emeric Thököly „au mai zăbovit în țară, ducîndu-să pe-ncet la Diu unde-i era ernatec și multe jafuri și răotăți au făcut în țară..."⁶². Amintirea tristelor întîmplări din 1689—1690 este timp îndelungat reținută de documente: „au prădat hoții și curuții țara" (1695)⁶³; „întîmplându-să de au venit nemții pe aici pren țară și făcîndu mare pradă țării..." (25 noiembrie 1696)⁶⁴; „întîmplîndu-să de au venit curuții aicei în țară și făcînd multe jafuri..." (26 martie 1708)⁶⁵; se amintește (la 19 septembrie 1710) de repararea unui heleşteu și a unei mori, stricate de nemți și tătari la Teșila, județul Dimbovița⁶⁶.

Încă de la sfîrșitul domniei lui Șerban Cantacuzino veniseră lăcustele, „de au pedepsit" 7 ani țara, provocînd în 1690—1691 „mare lipsă și foamete..."⁶⁷, cu urmări grele în starea de sănătate din mediile populare, dar și pe plan social⁶⁸.

Pentru a merge la Belgrad, în iunie 1694, tătarii iar intră în țară „cînd creștinii era de-și strîngea bucatele după cîmpu. Atuncea ei ș-au năpustit bucatele lor și au fugit din calea lor, pentru carii multă lipsă săracilor s-au făcut, că piinile care au fost în calea lor au perit, de n-au mai luat nimenea nimic"⁶⁹.

⁵⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688...*, p. 28. Vezi, în acest sens, și Radu Popescu, *op. cit.*, p. 190.

⁵⁸ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 192.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 191.

⁶⁰ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 96. Tot așa și *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688...*, p. 29.

⁶¹ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 325.

⁶² *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688...*, p. 32—33.

⁶³ Theodor N. Trăpcea, *Un episod inedit de la sfîrșitul secolului al XVII-lea petrecut în județul Mehedinți în Mehedinți — Istorie și cultură*, vol. II, Drobeta-Turnu Severin, 1980, p. 248.

⁶⁴ D. Buzatu, *Un hrisov brîncovenesc inedit*, în „Mitropolia Olteniei", X, Craiova, 1958, nr. 5—6, p. 430—433.

⁶⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I. Țara Românească, București, 1961, p. 219.

⁶⁶ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, XVII/51, colecția Manuscrise, nr. 128, f. 315—316.

⁶⁷ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 90—91; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 193.

⁶⁸ Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", VII, 1974, p. 175—176; Paul Cernovodeanu, *Environment and history Some considerations on the impact of natural disasters on the socio-economic and demographic situation of the Romanian countries (up to 1800)*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. VI, partea 1-a, București, 1980, p. 303. Un hrisov nedatat dintr-o listă de la 30 ianuarie 1702, amintește că „au izbăvit lăcustel(e)..." (Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 443—444). Se referă probabil la evenimentele din 1690—1691.

⁶⁹ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 102.

În 1695, sultanul Mustafa II — venind cu armatele pe la Porțile de Fier — trece prin Țara Românească, traversând apoi Dunărea la Nicopole. Ca și în împrejurările precedente, au fost strinse „zaharali”, s-au pregătit „conace”, s-au cheltuit „sute de pungă de bani”, de „au astupat gureli tuturor, cine ce ceré”⁷⁰, „fiind și țara fugită și băjănită...”⁷¹.

În 1696 se arunca o privire de ansamblu asupra durerilor aduse de amintitul război al puterilor limitrofe: „Iar în vremile acéstea, ajungînd Țara Moldovei la mare slăbiciune și multe și nespuse călcări și păzi, cînd de tătari, cînd de lési, și Țara Ardealului fiind supt stăpînirea nemișilor, rămas-au tot —reul pre această țară, și numai de aceea le cerea toate cite le trebuia. Care nu putea zice nimenea că va mai sta cineva pre pămîntul acesta, începînd și satele a să risipi de păsul ce era pre țară, pentru că jalbele domnului și ale săracilor nu să asculta la cei mari stăpînitori, căutînd ca niște lupi răpitori numai să-și plinească ale lor cite le trebuia...”⁷².

În vara anului 1697, o furtună puternică a cuprins întregul teritoriu dintre Carpați și Dunăre. Vîntul — „mare... iute” —, însoțit de ploaie, a sfărîmat case, biserici, a scos copaci din rădăcină, ucigînd mulți oameni: „Că era oameni mulți (într-aceste vremi lăcuitoi pînă păduri), cu dobitoacele lor, întru care multă pagubă s-au făcut”⁷³.

Dintr-o scrisoare domnească de la 10 iunie 1698 se vede că „estimpu să arată sămănăturile de pîne foarte proaste”, iar „pîne véche de an” se înțelege că nu se mai găsește. Întrucît există cereri de export spre Brașov, la sud de Dunăre și în Moldova, griul „este oprit să treacă” vreo lună de zile, pînă se va ști situația recoltei⁷⁴.

Într-o scrisoare către vidinlii (19—28 iunie 1699), sultanul amintește de un *arz* al lui Constantin Brîncoveanu: musulmani din Filordin/Florentin (lîngă Vidin) au pătruns înarmați în Țara Românească și au strămutat cu forța familii de aici, cu lucrurile lor, peste Dunăre⁷⁵. Și 1702 se menționează ca an de foamete în Țara Românească⁷⁶.

Accidente epidemice sînt atestate în anii 1689, 1693, 1696—1697, 1708 și 1710. De după 5 mai 1706 și pînă la sfîrșitul iernii 1706—1707 însă „au dat mare ciumă... și au pierit mult norod dă oameni”, atît în București, cit și în restul țării⁷⁷.

Multe necazuri și nenorociri a adus anul 1711. În primăvară „multă răceală și stricăciune în roade”, „vara cu lăcuste, pe alocurea cu secete multă, cu lipsă dă pîne, cu moarte în dobitoace” și ca urmare „flăminzie”. Apoi „cumplite și nesățioase ale turcilor cereri”, „gătiri dă oaste, zaharele, cară, salahori și altele...”. Astfel încît țara era „foarte necăjită și struncinată”;

⁷⁰ *Ibidem*, p. 110—112.

⁷¹ *Ibidem*, p. 110.

⁷² *Ibidem*, p. 113.

⁷³ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688...*, p. 95.

⁷⁴ N. Iorga, *Studii și documente...*, vol. X, p. 42—44.

⁷⁵ *Documente turcești privind istoria României*, ed. Mustafa A. Mehmet, vol. I, București, 1976, nr. 196.

⁷⁶ Ioana Constantinescu, *Agricultura în Țara Românească în timpul regimului fanariot*, în „Revista de istorie”, XXXII (1979), nr. 4, p. 665, n. 9. Nu se prezintă sursa acestei știri, pe care — din păcate — n-am putut-o verifica.

⁷⁷ Ilie Corfuz, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 171, n. 1. (Datarea am dedus-o prin coroborare cu Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 158, 160).

se vorbește și despre „multă neputință și sărăcie a țării, care „să afla... la mare slăbiciune”, iar „raiao au ajunsu la mare sărăcie”⁷⁸.

În august 1712, la Tirgoviște „să întimplase dă să aprinsese tirgul, ulița cea mare și arsesse foarte rău, pină încît ajunsese focul și în curtea domnească... ”⁷⁹. În martie 1713, țara „foarte tare slăbise, că și vitele să rărisă și pîinea să înpuținase”⁸⁰.

R É S U M É

Un document récemment publié a été daté 1741—1742, mais les informations qu'il contient concernent la période d'application de la réforme fiscale du Constantin Brincoveanu (1701—1708/1710?). Le document déjà mentionné nous dit qu'à ce moment-là il y avait 200.000 foyers imposables; cette situation est confirmée par des preuves contemporaines et ultérieures. Les séries statistiques nous montrent la même chose: le nombre réel des entités imposables était secret: après 1701 ce nombre a grandi beaucoup, tandis qu'après 1710 il s'est graduellement diminué. Les affirmations antérieures-qu'a l'époque du Constantin Brincoveanu la Valachie a connu une importante évolution démographique-sont infirmées par les tendances de la natalité, de la mortalité et de la migration externe. Les fluctuations de la population indiquent l'évolution du nombre des personnes imposables et pas celle du nombre des habitants. Donc nous avons un baromètre pour les rapports entre le Prince (qui était intéressé d'avoir toujours plus nombreux contribuables enregistrés) et les groups qui favorisaient l'exonération-légale ou illégale-des contribuables.

P R É C I S

A recently published document was dated 1741—1742, but the information it provides deal with the period in which Constantin Brincoveanu's financial reform was applied (1701—1708/1710?). The already mentioned document shows that there were 200,000 taxpayers at that time; this is confirmed by contemporary and ulterior testimonies. The statistic series prove the same thing: the real taxpaying unities were kept secret; their number greatly increased after 1701, but, after 1710 it gradually decreased. The previous statements that during Constantin Brincoveanu's reign an important demographic growth occured in Wallachia-are invalidated by the tendencies in natality, mortality, and external migration, specific for that time. The fluctuations of the population do not indicate the demographic evolution, but that of the taxpayers'. Thus, we have a good barometer of the relationship between the ruler (who was interested in having an ever greater number of taxpayers registered) and the groups who — legally or illegally — tried to exonerate from taxes as many taxpayers as possible.

⁷⁸ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 180, 182, 188, 190, 193.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 199.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 206.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane

TUDOR MATEESCU

În tot decursul stăpînirii otomane, Dobrogea a fost încadrată în sistemul relațiilor agrare existente în întregul imperiu al sultanilor. Unele elemente specifice se constată totuși, mai ales în secolul al XVIII-lea, ele datorîndu-se prezenței masive a populației românești autohtone, ca și vecinătății imediate cu țările române, în care dăinuiau, neafectate din afară, vechile forme de stăpînire a pămîntului. Pentru a putea studia evoluția relațiilor agrare în Dobrogea, evidentă îndeosebi de la mijlocul secolului al XVIII-lea, este neapărat necesar să avem în față o imagine de ansamblu a sistemului funciar otoman, în tiparele sale clasice, instituite încă din secolul al XV-lea.¹

În teritoriile cucerite, turcii osmanlii au creat un sistem feudal care constituie o întrepătrundere a formelor feudalismului occidental cu cele ale feudalismului oriental². Pămînturile feudalilor băștinași au fost confiscate, iar proprietarii măcelăriți³. Mai tirziu, în urma măsurilor legislative ale sultanului Mehmed II, s-au ivit condițiile reapariției unei pătri feudale creștine⁴, dar, pentru Dobrogea, existența acestei categorii sociale nu este pînă în prezent dovedită. În țările cucerite, pămînturile, în totalitatea lor, au fost declarate, încă din anul 1368, proprietate a fîscului otoman (*beyit-ülmal*).⁵ Reglementarea posesiunii și folosinței acestor terenuri se va definitiva, în linii generale, mai tirziu, în timpul sultanului Mehmed II Cuceritorul (1451—1481), prin cele trei coduri (*kanunname*), elaborate în diferite perioade ale prin cele trei coduri (*kanunname*), elaborate în diferite perioade ale domniei lui.⁶

În complexul sistemului funciar otoman se disting, în primul rînd, două mari categorii de terenuri: A. *Uhriye* — pămînturile confiscate de la învinși (feudali sau alte categorii sociale), socotite ca pradă de război și împărțite apoi musulmanilor cuceritori; și B. *Haraciye* — pămînturile lăsate în posesiunea vechilor proprietari creștini.⁷ Terenurile *uhriye* se împărțeau, la rîndul lor, în următoarele cinci forme de proprietate: *miriye*, *mülk*, *vakuf*, *malikâne-divani* și *müsterek-mülkiyet*.⁸

¹ Pentru cadrul general al acestei probleme vezi Tahsin Gemil, *Sistemul funciar otoman*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVII (1990) vol. LII, nr. 1, p. 18—30.

² Mustafa A. Mehmet, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunnamè) du sultan Mahomet II (1451—1481)*, în „Studia et acta orientalia”, II (1959), București, 1960, p. 138.

³ G. A. Oliver, *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse*, vol. I, Paris, an 9 [1801], p. 166.

⁴ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 157. (Purtau numele de *müselem kâfir* = creștini privilegiați sau *sipahi-kâfir* = spahii creștini).

⁵ F. G. Milkova, *Sur la teneur et le caractère de la propriété d'État des terres miriye dans l'Empire ottoman du XVe au XIXes.*, în „Études Balkaniques”, I, Sofia, 1966, nr. 5, p. 155.

⁶ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 138—139.

⁷ Georges Filitti, *La propriété foncière dans la Dobrogea d'après les lois ottomanes*, Bucarest, 1882, p. 21, Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale din Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 16.

⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139—141.

Pământurile *miriye* erau cele a căror proprietate aparținea tezaurului public⁹. Unele erau destinate să asigure veniturile statului și ale sultanului¹⁰, dar cele mai multe erau date în posesia diverselor persoane, sub formă de uzufruct temporar (*ariyet*).¹¹ Adevăratul proprietar al acestor terenuri era fiscul otoman¹², dreptul real al statului în acest caz (*rakabe*) fiind interpretat ca *nuda proprietas*¹³ sau, după cercetări mai recente, ca „proprietate suverană”¹⁴. În același timp, dreptul de posesiune, care era provizoriu și condiționat¹⁵, prezintă mari analogii cu emfiteoza din dreptul roman.¹⁶ Pământurile din Peninsula Balcanică, incluzând aici și Dobrogea, au aparținut, în majoritate, acestei categorii.¹⁷

Terenurile *mülk* constituiau proprietăți private (*plenum dominium*) pe care deținătorii erau volnici să le vîndă, să le lase moștenire sau să le doneze fără nici o opreliște.¹⁸ Ele proveneau din daniile făcute de suverani unor persoane civile sau militare ca recompensă pentru servicii deosebite.¹⁹ Dezvoltarea acestei forme de proprietate s-a făcut în luptă cu dreptul de proprietate al statului și în detrimentul acestuia.²⁰ De aceea, unii sultani, ca Mehmed II sau urmașul său Baiazid II, au căutat să anuleze proprietățile *mülk*, readucându-le la domeniul fiscoalului.²¹

Vakuf-urile erau fundațiile pioase, donații făcute diferitelor așezăminte religioase, constituind o instituție specifică lumii musulmane.²² Ele erau impersonale, inalienabile și irevocabile²³ și puteau fi, la origine, terenuri *mülk* sau *miriye*.²⁴ Ele se aflau sub protecția legii religioase (a *șeriyat*-ului), fiind la adăpost de imixtiunea puterii laice.²⁵ În Dobrogea au existat mai multe vacufuri — la Babadag, Mangalia, Isaccea — dar, din secolul al XVIII-lea, ele nu mai prezintă aproape nici o importanță în viața economică și socială a provinciei.²⁶

Malikâne-divani constituia o formă specială de proprietate funciară, constînd într-un sistem mixt, în virtutea căruia, puterea centrală și feudalii

⁹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

¹¹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 157.

¹² Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 21.

¹³ *Ibidem*, F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 158—159.

¹⁴ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 159—160.

¹⁵ Vera P. Mutafchieva, *De l'exploitation féodale dans les terres de population bulgare sous la domination turque au XV et XVI s.*, în *Études historiques*, vol. I, Sofia, 1960, p. 146.

¹⁶ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 21.

¹⁷ Pentru Bulgaria vezi Vera P. Mutafchieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 146.

¹⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139; Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprieții rurale...*, p. 15—18.

¹⁹ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Vera P. Mutafchieva, *De la politique intérieure de Mahomet II le Conquérant*, în „*Studia et acta orientalia*”, V—VI, București 1967, p. 258—263; Kemal H. Karpat, *The land regime, social structure, and modernization in the Ottoman Empire*, extras din *Beginnings of modernization in the Middle East. The nineteenth century*, Chicago, 1968, p. 74.

²² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 130; Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 22—23.

²³ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

²⁴ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 23.

²⁵ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

²⁶ Tudor Mateescu, *Vacufurile din Dobrogea și arhivele lor*, în „*Revista Arhivelor*” anul LIII (1976), vol. XXXVIII, nr. 4, p. 412—417.

aveau drepturi egale asupra terenurilor respective. Această formă, apărută în timpul sultanului Mehmed I (1413—1421), reprezintă o manifestare și mai fățișă a luptei existente între puterea centrală și categoria feudalilor. Pe de altă parte, statul otoman practica și sistemul arendării pământurilor sau altor surse de venituri înalților demnitari pentru unu sau trei ani, sistem numit *mukataa* sau *iltizam*.²⁷

Categoria *müşterek-mülkiyet* cuprindea terenurile aflate în proprietatea comună (pășuni, păduri), ca și pământurile necultivabile. Mai tirziu se va produce o separare între aceste grupe, ajungându-se, în secolul al XIX-lea, la legiferarea a două forme de proprietate aparte.²⁸

În același timp, sistemul de posesiune (*tasarruf*) a pământurilor *miriye* de către feudali cunoștea trei forme principale: *hass*, *zeamet* și *timar*. Hassurile erau terenurile concesate vizirilor (*hass-i-vizera*) sau altor demnitari superiori (*hass-i-ümera*), avind un venit de peste 100.000 de aspri pe an. O parte răminea însă la dispoziția sultanului, formind domeniul imperial (*hass-i-humayun*), care se identifica, de fapt, cu proprietatea de stat. Zeameturile, ai căror deținători se numeau *zaimi*, erau fiefuri mai reduse, cu un venit anual între 20.000 și 100.000 de aspri, iar timarele, deținute îndeosebi de categoria militară a spahiilor, produceau venituri sub 20.000 de aspri pe an, limita inferioară coborind pînă la 3.000 sau chiar pînă la 1.000 de aspri.²⁹

Toate aceste forme de posesiune nu erau decît fiefuri militare concesate în schimbul unor obligații.³⁰ Ele cuprindeau două părți distincte din punct de vedere juridic. Prima parte purta numele de *kılıç-yeri*, *kılıç-hakki* (dreptul sabiei) sau, mai frecvent, *hassa çiftlik* și reprezenta un drept dobîndit prin acte de vitejie pe cîmpul de luptă. Valoarea ei se ridica la 3.000 de aspri pentru timare și la 5.000 de aspri pentru zeameturi și hassuri. Aici erau incluse însă și bunuri care aduceau mari venituri posesorului (vii, grădini, mori etc.). Toate acestea nu constituiau însă, cel puțin în primele secole, proprietăți *mülk*, ci intrau tot în categoria *miriye*.³¹

A doua parte a acestor fiefuri se numea *hisse* și cuprindea terenul care depășea valoarea „dreptul sabiei”. Tocmai din deținerea acestei părți decurgeau îndatoririle militare ale feudalilor. Ele constau atît în participarea personală la oaste a posesorului, cît și în echiparea și întreținerea de ostași, așa numiții *cebeli* (*djebeli*), care-i însoțeau în campanie. La *zeamet* și *hass* obligația era de un *djebeli* pentru fiecare fracțiune de 3.000 de aspri din venitul anual, iar la *timar* de un *djebeli* pentru fiecare fracțiune de 5.000 de aspri. Moștenitorul unui *timar*, care ar fi fost prea tînăr pentru a veni la oaste în persoană, trebuia să trimită un astfel de ostaș în locul său.³² Pentru Dobrogea, știrile despre *djebeli* apar numai din secolul al XVI-lea.

²⁷ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 141.

²⁸ *Ibidem*, Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 25—30.

²⁹ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 142, Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *Sur l'état du système des timars des XVIIe — XVIIIe ss.* Sofia, 1968, p. 10—11.

³⁰ Bistra A. Cvetkova, *L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle*, în *Études historiques*, vol. I, Sofia, 1960, p. 172—173.

³¹ *Ibidem*, p. 175; Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 143.

³² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 143; Halil İnalcık, *Djebeli*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, vol. III, Leyden—Paris, 1963, p. 541.

Forma de posesiune a pământului pentru țărănime era așa numitul *çiftlik*, termen care a pătruns și în limba română, în variantele *ceftlic*, *ceftic* și mai ales *ciftlic*. Termenul, format din cuvântul *çift* (de la persanul *djuft*, pereche, în special de boi) și sufixul turcesc *lik*, desemna, la origine, un teren care se putea cultiva cu doi boi³³ și a cărui suprafață varia, după calitatea pământului, între 60 și 150 de *dönüm*-uri.³⁴ Ulterior acest termen a evoluat, ajungându-se, în secolul al XVIII-lea, la un sens complet deosebit de cel inițial. La început, ciftlicul era, așadar, un lot care făcea parte dintr-un domeniu feudal, indiferent de forma de proprietate sau de posesiune a acestuia.³⁵ El era dat țăranului (*râya*)³⁶ de către feudalul otoman, ca reprezentant al puterii centrale, numai cu titlu de posesiune (*tasarruf*), dar cu drept de folosire ereditară garantat prin lege, în schimbul unei taxe, numită *tapu-resmi*. La preluarea moștenirii unui ciftlic, această taxă nu se mai plătea, așa cum se specifică într-un *kanunname* din anul 1487.³⁷ Pe pământurile care constituiau domeniul imperial țăranii primeau ciftlicurile din partea fiscoșului, stabilindu-se astfel, raporturi directe între stat și producători.³⁸

În schimbul deținerii pământului, țăranul avea o serie de obligații materiale, care pot fi împărțite în două categorii: unele față de fiscoșul otoman (*tekâlif-i divaniye*), altele față de feudal (*rüsüm-i râiyet*). Dintre cele datorate statului erau, în primul rând, îndatoririle în muncă: participarea la construirea sau repararea fortificațiilor, transportul proviziilor pentru armată, corvoada pe corăbii, serviciul de curieri etc. O parte din aceste prestații putea fi convertită în bani, constituind impozitul numit *bedel*. „Obligațiile în produse față de stat” (*müzül zahiresi*) erau destul de reduse în prima perioadă; informații sigure referitoare la ele apar numai din secolul al XVI-lea.³⁹ O pondere mare aveau însă impozitele în bani percepute de fiscoș de la toți țăranii, indiferent de religie, impozite cunoscute sub termenul general de *avariz*,⁴⁰ al căror număr se va mări considerabil în secolele următoare.

Obligațiile țăranului față de feudal constituiau o parte a rentei feudale, care fusese cedată de fiscoșul otoman posesorilor de *hass*, *zeamet* sau *timar*. Dintre acestea, îndatorirea în muncă era destul de limitată, datorită faptului că rezerva feudală era, în general, redusă. Ea consta în diverse corvezi și mai ales în transportul produselor care alcătuiau dijma la gospodăria feudalului. În timpul sultanului Mehmed II s-a stabilit că această obligație

³³ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 144; Halil Inalçık, *Çiftlik*, în *Encyclopédie de l'Islam*, et cit., vol. II, p. 33. În mod asemănător este definit și în Codul funciar otoman din 1858. (Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 206).

³⁴ Halil Inalçık, *Çiftlik*, p. 33. În Codul funciar otoman din 1858, variația este între 70 și 130 de *dönüm*-uri (Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 206). *Dönüm*-ul era o măsură de suprafață de 919, 3 020 m.p. (*Ibidem*, p. 28—29, în notă).

³⁵ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 144.

³⁶ În primele secole acest termen era aplicat tuturor producătorilor indiferent de credință, diferențierea făcându-se prin expresia „raia musulmană” (*müsülman râyası*) și „raia creștină” (*hâfir râyası*), creștinii mai fiind numiți și *haraçgûzar*. Nemusulmanii, în general, erau desemnați prin termenul *zimmi*. Abia din secolul al XVIII-lea, cuvântul „raia” a început să se aplice exclusiv pentru creștini (*Ibidem*, p. 137).

³⁷ *Ibidem*, p. 144.

³⁸ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 161.

³⁹ V. P. Mutafieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 146—147.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 148; Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147—154.

să nu depășească șapte zile pe an, iar mai târziu, sub domnia lui Soliman I Magnificul (1520—1566), cuantumul ei a fost redus la trei zile.⁴¹

Principala îndatorire a țăranului față de feudal era dijma (*öşür*), care reprezenta a zecea parte din produsele pământului (cereale, legume, fructe etc.). Interesul statului era ca această obligație să se perceapă în natură, în timp ce feudații urmăreau convertirea ei în bani, ceea ce dădea naștere la abuzuri determinând uneori fuga țărănilor. Această situație a dus la conflicte între puterea centrală și feudați, ceea ce a făcut ca statul să intervină cu legi speciale, care interziceau perceperea dijmei în bani.⁴² Convertirea se pare că era admisă numai pentru produsele livezilor, viilor și grădinilor de zarzavat. În afara dijmei, feudalul primea de la raia și diverse „daruri” în natură.⁴³ Această obligație se extindea și asupra vitelor, constând tot în a zecea parte și purtând denumirea de *beylik*. Caii și bovinele erau scutite însă de orice fel de dare,⁴⁴ iar pentru oi, porci și stupi, dijma nu se lua în natură, ci se plătea numai în bani.⁴⁵

Lipsa brațelor de muncă făcea însă ca, în unele cazuri, țăranul să lucreze și un lot din pământul altui zaim sau timariot decît cel pe domeniul căruia se afla. În acest caz, era obligat la o dijma dublă (*iki onda*), cîte una pentru fiecare dintre cei doi feudați, așa cum se statuiază în legile emise de sultanul Mehmed II. Numai în cazul în care stăpînul său (*sahib-i râiyyet*) nu dispunea de pământ suficient, era scutit de dijma față de acesta, plătiind-o doar celui de al doilea (*sahib-i arz*).⁴⁶

Existau de asemenea obligații în bani față de feudal. Era, în primul rînd, impozitul funciar, numit *resm-i çift* pentru musulmani și *ispence* pentru creștini.⁴⁷ Ultimul, avînd probabil un cuantum mai ridicat, era, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, de 25 de aspri pe an.⁴⁸ Feudalul încasa apoi diverse taxe: pentru pășunat (*resm-i agıl*), ca și pentru mori, lăptării, fierării etc. La toate acestea se adăugau amenzile și unele taxe cu caracter accidental, din care însă numai o parte revenea feudalu lui respectiv.⁴⁹

De altfel, nu toți posesorii de domenii luau în întregime partea din renta feudală care le era concedată de stat. Din punctul acesta de vedere, fiefurile se împărțeau în trei categorii: fiefuri „nelibere” care erau deținute de spahii și care constituiau forma cea mai răspîdită; fiefuri „libere”, aparținînd unor militari de rang mai înalt și fiefuri ale *sancak* (sandjak)-*bey*-lor (reprezentanți superiori ai armatei otomane). Diferența între aceste fiefuri rezida în faptul că posesorii fiefurilor „nelibere” aveau dreptul de a percepe numai jumătate din unele elemente ale rentei feudale, cealaltă jumătate mergînd la sandjak-bey-ul regiunii, în timp ce deținătorii fiefurilor „libere” le percepeau în întregime. Sandjak-bey-i, în afara veniturilor de pe domeniul propriu, aveau jumătate din unele impozite ale populației de pe timarele spahiilor și, în plus, aveau dreptul, cedat de fisc, de a încasa sumele realizate din vînzarea bunu-

⁴¹ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 148.

⁴² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147—148.

⁴³ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁴⁴ I. Ionescu [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople, 1850, p. 113—114.

⁴⁵ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁴⁶ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147.

⁴⁷ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁴⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 149.

⁴⁹ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

rilor confiscate. Destinația diferită a veniturilor de pe domeniu nu afecta însă cu nimic exploatarea în sine a țărănimii, care rămânea aceeași pe toate categoriile de fiefuri⁵⁰. În ceea ce privește domeniul imperial, renta feudală revenea în întregime fiscului otoman.⁵¹

Unele terenuri, dealtfel suprafețe reduse, au fost lăsate, după cucerirea otomană, vechilor proprietari creștini. Aceste pământuri erau desemnate, în teritoriile balcanice, cu termenul de *bastina*, cuvânt care a intrat și în limba română. Ele constituiau „bunuri strămoșești libere”⁵² și proprietarii lor, comparabili cu țărani liberi din sistemul feudal european, aveau, desigur, obligații numai față de statul otoman. Presupunem că această formă de proprietate a cunoscut o răspândire mai largă în unele părți ale Dobrogei și anume în zonele locuite compact de români, care n-au fost supuse procesului de colonizare musulmană. O dovadă o constituie faptul că, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, locuitorii satului Scrofeni din apropiere de Hirșova și-au vîndut moșia Mănăstirii Sf. Ioan din București, care deținea pământuri chiar în dreptul lui, la stînga Dunării. Ei au devenit totodată birnici ai domnului Țării Românești, așadar supuși ai acestuia, ceea ce autoritățile otomane nu au putut tolera⁵³.

Populația creștină, în afara obligațiilor generale enumerate mai sus, trebuie să mai plătească o dare către fisc numită *ciziye* (djizia). Ea era percepută *per capita* de la toți bărbații valizi, fiind considerată, după șeriat, ca dispensă de serviciul militar. Erau scutiți copiii, femeile, bătrînii, invalizii, robii și indivizii lipsiți complet de resurse.⁵⁴ În primele secole, erau exceptați de asemenea de la această dare preoții și călugării, dar, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, au fost obligați și ei s-o plătească. Erau impuse și văduvele aflate în posesia terenului care aparținuse soțului defunct.⁵⁵ La început, djizia forma un tot cu impozitul numit *harac* (haradj), plătit, la fel, numai de populația nemusulmană. Mai apoi, cele două dări s-au diferențiat, impozitul funciar numindu-se *harac* sau *harac-i arz*, iar djizia rămînînd ca impozit asupra persoanei (capitație). Ele vor fi adesea unificate, mai ales sub termenul *djizia*, formînd o singură dare⁵⁶.

Fiscalitatea otomană era deci mai apăsătoare pentru supușii creștini sau de alte religii decît pentru cei musulmani. Această situație se făcea simțită și la plata taxelor vamale (la intrarea mărfurilor în orașe), care, în secolul al XVI-lea, se ridicau la 4% pentru *zimmi* (nemusulmani), în timp ce pentru mahomedani erau numai de 2%⁵⁷. Uneori însă se producea inversarea obligațiilor fiscale⁵⁸. Astfel, dacă un musulman intra în posesia unui

⁵⁰ *Ibidem*, p. 150.

⁵¹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 164.

⁵² V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁵³ Tudor Mateescu, *Un sat dobrogean în stăpînirea Mănăstirii Sf. Ioan din București (sec. XVIII)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XIII (1975), nr. 3-4, p. 375-376.

⁵⁴ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 149.

⁵⁵ Cl. Cahen, Halil Inalçık, P. Hardy, *Djizya*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit. vol. II, p. 577.

⁵⁶ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 148-149.

⁵⁷ Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Dreptul pămîntului, legile proprietății și comentariile legilor în Imperiul otoman), Ankara, 1962, p. 214; Halil Inalçık, *Dobruđa*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. II, p. 628.

⁵⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 157.

teren care aparținuse unui creștin, ca, de pildă, o *baştina*, el trebuia să plătească același impozit ca fostul posesor, inclusiv *djizia* ⁵⁹.

Statul feudal otoman avea dreptul de proprietate incompletă asupra producătorilor direcți de pe pământurile *miriye*, fapt care făcea posibilă exercitarea constrîngerii extraeconomice asupra acestor țărani ⁶⁰. Mai întii cultivatorii erau legați de pământ, situație recunoscută în prezent și de unii istorici turci, majoritatea țăranilor din Imperiul otoman aflîndu-se deci într-o stare similară cu cea a șerbilor din feudalitatea europeană. Legi speciale prevedeau aducerea cu forța înapoi a unui suspus (*râya*), care își părăsea pământul ⁶¹, așa cum se statua într-un *kanunname* din 1487, cu referire la o lege mai veche. Se consemna chiar dreptul feudalului de a-l urmări pe țăranul fugar timp de 15 ani, iar în cazul în care acesta se stabilea la oraș, timp de 20 de ani. Unele pături privilegiate, constituind diferite categorii militare (*si pakhizade, yürük, müselleme*, posesori de *berat* etc.) se bucurau însă de deplină libertate de deplasare ⁶².

În aceeași lege din 1487 se arata că lăsarea în paragină de către *râya* a unui teren arabil „este considerată ca un prejudiciu pentru spahiu”. În acest caz, ca și atunci cînd țăranul nu-și putea lucra pământul din motive de bătrînețe, boală sau prea mare sărăcie, era obiceiul ca lotul să-i fie luat și dat altuia, în schimbul taxei numite *tapu*. Țăranul putea lăsa necultivată o oarecare întindere de teren pentru nevoile sale, dar feudalul, interesat să-și încaseze drepturile prevăzute în *berat*, veghea ca această suprafață să nu fie prea mare. Dacă un țăran își neglija cîmlicul, ocupîndu-se de altceva (în mod frecvent de cărăușie), el era supus la un impozit — amendă numit *çiftbozan-resmi* sau *levantlik-akçesi*, care, în timpul lui Mehmed II, se ridica la 50 de aspri anual. Se prevedea chiar obligația însămînțării unei anumite cantități de cereale în fiecare an, fixată, într-un *kanunname* de la același sultan, la aproximativ 2 *müdd*-uri (1 *müdd* = 460—560 kg) ⁶³.

Categoria socială cea mai oropsită o constituiau robii, mult mai numeroși în Imperiul otoman decît în țările occidentale. Ei proveneau, în primul rînd, din prizonierii de război și din raptul asupra populației civile, ocazionat de războaiele purtate de armatele otomane pe teritoriul țărilor creștine. Robii erau întrebuințați îndeosebi la treburi casnice, dar, pentru secolul al XVI-lea, există știri și despre folosirea lor în agricultură, fără a fi totuși vorba de un sistem generalizat, datorită slabei productivități a muncii lor ⁶⁴. Posesorii de robi erau supuși la plata unei taxe cu caracter religios, de 25 de aspri pentru fiecare rob, numită *pençik-resmi*. La un număr mai mare de cinci robi, un rob din cinci revenea de drept statului otoman ⁶⁵. Pentru Dobrogea, este aproape sigur că rolul robilor în viața economică și socială a provinciei a fost lipsit de orice importanță.

⁵⁹ Cl. Cahen, Hâşil Inalçık, P. Hardy, *op. cit.*, p. 576.

⁶⁰ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 162.

⁶¹ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 73—74.

⁶² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 145.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ M. Dau și S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman (Cu câteva date privitoare la Țările Române)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IV (1961), p. 34—36.

⁶⁵ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 149—150.

Infringerile suferite de Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea au arătat că vechiul sistem al fiefurilor militare, care stătea la baza organizării armatei turcești era acum cu totul necorespunzător ⁶⁶. Acest sistem, a cărui dezintegrare se adâncește tot mai mult, aducând cu ea un cortegiu de crize economice, sociale și politice ⁶⁷, constituia încă cheia de boltă a societății feudale otomane. Clasa dominantă era formată, în continuare, în cea mai mare parte, din posesorii de feude militare (zeameturi sau timare), onorați, în secolul al XVIII-lea cu titlul de *ağa* ⁶⁸. La sfârșitul acestui veac, după aprecierile francezului Olivier, în toată Turcia europeană erau 940 de zaimi și 8356 de timarioți ⁶⁹.

Pentru sandjaciul Silistra, care cuprindea, pe lângă Dobrogea și unele teritorii din nord-estul Bulgariei, avem datele furnizate, în deceniul al 8-lea al secolului, de italianul Pietro Businello. Se aflau acolo 40 de zaimi și 1067 de timarioți, primii având obligația de a aduce la oaste 160 de călăreți, iar ceilalți 2134 ⁷⁰. Așadar, un total de 2294 de djebeli, care reveneau câte 4 de fiecare posesor de zeamet și câte 2 de fiecare posesor de timar. La 1788, în timpul războiului ruso-austro-turc, se aflau în Țara Românească peste 20 de feudali din Dobrogea, cei mai mulți purtând titlul de *ağa*, în fruntea unor trupe de călăreți și de pedestri ⁷¹.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, așa cum observa Olivier, fiecare *ağa* putea obține destul de ușor, încă din timpul vieții, în schimbul unei sume nu prea ridicate, concedarea fiefului pe care-l deținea în favoarea unuia sau mai multora dintre fiii săi. Atribuirea feudelor militare nu mai avea deci la bază, ca altădată, criteriul meritelor pe cimpul de luptă. Mai grav era faptul că obligațiile militare erau din ce în ce mai neglijate de către deținătorii fiefurilor militare. Mulți obișnuiau să trimită alt om în locul lor la război sau, când mergeau ei înșiși, găseau oricând un pretext pentru a părăsi oastea înainte de sfârșitul campaniei ⁷². Dezertările spahiilor se țineau lant, în parte și datorită epuizării acestor trupe din cauza războaielor continue. Unii feudali își abandonau, din diverse motive, fiefurile. Altele erau „goale de raia”, așadar nelocuite ⁷³, ceea ce le făceau complet neproductive. La 6 noiembrie 1786, marele vizir îi scria sultanei Esma, care-i solicitase „mijloace de subsistență” pentru doi „servitori” ai săi, că în acel moment exista un zeamet vacant în sandjaciul Silistra, cu un venit de 20.000 de aspri pe an ⁷⁴.

În scopul redresării finanțelor ștatului, puterea centrală a ordonat, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai multe verificări (*yoklama*) ale zeametelor și timarelor, dintre care una a avut loc la Brăila, în urma cărora, unele fiefuri abandonate sau nelocuite au fost confiscate și alipite *hass*-ului imperial. Acest fapt a constituit o puternică lovitură pentru vechiul sistem

⁶⁶ Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 33.

⁶⁷ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 76.

⁶⁸ G. A. Olivier, *op. cit.*, vol. I, p. 177. Pentru *ağa*, vezi și H. Bowen, *Agha*, în *Encyclopedie de l'Islam*, ed. cit., vol. I, p. 253-254.

⁶⁹ G. A. Olivier, *op. cit.*, vol. I, p. 166.

⁷⁰ Peter Businello, *Historische Nachrichten von der Regierungsrat den Sitten und Gewohnheiten der osmanischen Monarchie*, [Leipzig], [1778], p. 151.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea a 3-a, București, 1936, p. 314-337.

⁷² G. A. Olivier, *op. cit.*, vol. I, p. 167-168.

⁷³ Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 33-34.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 35.

al spahiilor ⁷⁵. De aceea, s-au luat totodată măsuri pentru salvarea și restabilirea acestei cavalerii feudale, concretizate mai ales prin *Statutul zaimilor și spahiilor*, promulgat, în septembrie 1777, de sultanul Abdul Hamid I. Cum prevederile pe care le cuprindea au rămas literă moartă, s-a întreprins o nouă încercare în timpul sultanului Selim III. Aceasta a fost precedată însă de un raport prezentat de defterdarul Șerif Mehmed Pașa, în care se arăta, în mod deschis, necesitatea suprimării fiefurilor, ai căror posesori nu mai erau de nici un folos în campaniile militare, și concentrarea în mîinile statului a tuturor veniturilor de care beneficiau încă spahiii. Se cerea, în același timp, crearea de urgență a unei armate de tip nou. În concluzie, proiectul propunea ca toate fiefurile militare, cu excepția celor deținute de personalul de la curtea imperială, să fie luate de stat și veniturile lor să fie atribuite noii armate ⁷⁶.

Sultanul Selim III a pus într-adevăr bazele armatei moderne otomane, *Nizam-i Cedid Ordusu* (Armata Noii Ordini), dependentă în întregime de puterea centrală. Acest fapt a fost apreciat, în ultima vreme, ca primul pas spre crearea unei ordini moderne în Imperiul otoman ⁷⁷. Cu toate acestea, *Noua lege privind spahiii*, din septembrie 1792, menținea sistemul fiefurilor militare, așadar și scheletul vechii armate. Se prevedea totuși inspectarea regulată a efectivului spahiilor și deposedarea celor absenți de pe feudele lor, acestea urmînd a fi concesdate *mülâzım*-ilor, „candidați” la fiefuri, ținuți în rezervă în fiecare unitate teritorială. Datorită necesităților financiare, feudele respective nu mai erau însă atribuite unor noi spahii, ci erau date în exploatare *Casei noilor venituri*, înființată în vederea întreținerii noii armate. Mai mult decît atît, dacă în cursul unei inspecții se constata că un zaim sau timariot și-a neglijat îndatoririle militare, el era deposedat de fieful său, care revenea de asemenea acestei instituții. Totodată, zeametele și timarele devenite vacante în urma decesului deținătorilor lor erau considerate ca „posesiuni ale coroanei”, așadar ca *hass*, fiind de asemenea atribuită *Casei noilor venituri*. În felul acesta, o parte considerabilă a fondului funciar a fost luată de stat din mîinile feudalilor și afectată în mod special întreținerii noii armate ⁷⁸.

În anii 1804 și 1805 au fost confiscate în profitul *Casei noilor venituri* 42 de zeameturi și timare din sadjacul Silistra, ai căror posesori le abandonaseră sau nu-și mai îndeplineau obligațiile militare ⁷⁹. Venitul total al acestor fiefuri se ridica la suma de 291.712 aspri pe an ⁸⁰. Multe dintre ele se aflau pe teritoriul Dobrogei, cum erau cele de la Techirghiol (Tekefurgölü) ⁸¹, Hirșova ⁸² și Măcin ⁸³. În urma acestei acțiuni, numărul feudelor din sandjacul Silistra deținute de particulari se pare că a rămas destul de mic ⁸⁴.

Sistemul fiefurilor militare, a cărui decădere data de multă vreme, își trăia însă ultimele zile. În 1831, rămășițele lui au fost abolite formal, doar cu o mică opoziție, de către sultanul Mahmud II ⁸⁵. Prin acest act, întinderi

⁷⁵ *Ibidem*, p. 33–35.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 36–37.

⁷⁷ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 79.

⁷⁸ Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 36–37.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 42, 45, 53.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 43.

⁸¹ *Ibidem*, planșe II, 46 a, 46 b, 67 a, 67 b.

⁸² *Ibidem*, planșe II, 46 b, 47 a, 67 a, 67 b.

⁸³ *Ibidem*, planșe II, 46 b.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 53.

⁸⁵ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 81.

imense de pământ au fost adăugate domeniilor statului. Trebuia însă reorganizat modul de folosire a pământului, atât din necesități economice, cât și datorită intereselor statului otoman⁸⁶. În primul rând, se impunea schimbarea vechilor forme de exploatare a țărânimii. Aservirea țăranilor fusese lichidată de fapt odată cu prăbușirea sistemului fiefurilor militare. De aceea, pentru a-și pune în valoare uriașele domenii, statul a fost nevoit să acorde terenuri în folosință nu numai producătorilor direcți, ci oricărei persoane care solicita acest lucru, în schimbul achitării unor dări, care făceau, în același timp, ca deținătorii să fie obligați să-și lucreze pământul. Acesta a dus, totodată, la dispariția aservirii și pe domeniile rămase încă în alte mâini decât cele ale statului, deoarece țăranii respectivi puteau primi pământ în folosință din partea fiscoșului, ca toți ceilalți supuși otomani.

La 1850, Ion Ionescu de la Brad găsea în Dobrogea următoarea situație: „Tot pământul este al sultanului. Cine voeste pământ vine și ia”⁸⁷. Nici nu existau măcar hotare între terenurile diferiților deținători⁸⁸. Situația prosperă de atunci a țăranilor dobrogeni⁸⁹, care contrasta în chip izbitor cu starea de mizerie constatată cu câteva decenii mai înainte, se explică tocmai prin această schimbare a regimului proprietății⁹⁰.

Paralel cu declinul sistemului fiefurilor militare, apare noua grupare socială a *ayan*-ilor,⁹¹ notabili care trăiau la orașe și care aveau autoritate în administrația locală⁹². Ei erau aleși de populație și recunoscuți oficial de puterea de stat⁹³. În rindurile lor intrau elemente orășenești întreprinzătoare, îmbogățite mai ales prin arendarea unor terenuri din categoriile *hass* și *vakuf*. Aianii capătă apoi, din partea stăpînirii, privilegiul de a aduna impozitele, ceea ce a ușurat foarte mult ridicarea lor economică⁹⁴. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ei sînt autorizați să organizeze cete militare, formate și plătite de stat, prin intermediul lor, pentru campaniile sultanului. Aianii încep însă să folosească aceste cete pentru interesele proprii, ceea ce face ca, foarte curînd, principala forță militară, a imperiului să fie concentrată în mîinile lor⁹⁵. În Dobrogea, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, aianii au provocat mari tulburări, atît prin luptele pentru luarea puterii, cît mai ales prin ciocnirile militare dintre ei⁹⁶.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁸⁷ Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846–1874*, București, 1943, p. 59.

⁸⁸ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 88.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 85–86.

⁹⁰ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 621. Vezi și Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 75. „Cheia reală a transformărilor în Imperiul otoman trebuie căutată în schimbarea regimului pământului”.

⁹¹ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle*, în „Etudes balkaniques”, I, Sofia, 1966, nr. 2–3, p. 244.

⁹² Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 77.

⁹³ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık...*, p. 236; H. Bowen, *Ayan*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. I, p. 801.

⁹⁴ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık...* p. 244; Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 76–78.

⁹⁵ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık...*, p. 246–247.

⁹⁶ Tudor Mateescu *Mișcări sociale în Dobrogea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historia, XV, Cluj, 1970, fasc. 2, p. 13, 16; Vera P. Mutafchieva și Al. Vianu, *Frământările feudale din Bulgaria de nord la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și ecoul lor în Țara Românească*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII – XIX)*, Studii, vol. I, București, 1971, p. 229.

În 1808, chiar la începutul domniei, sultanul Mahmud II este nevoit să semneze cu aianii o înțelegere cunoscută sub numele de „Pact de alianță” (*Sened-i Ittifak*). Aianii acceptau să sprijine autoritatea centrală împotriva răzvrătirilor militare, în schimbul recunoașterii posesiunii pământurilor pe care le dețineau, ca și a dreptului de a le transmite moștenitorilor⁹⁷. După lichidarea corpului ienicerilor, în 1826, sultanul, odată cu abolirea sistemului feudelor militare, în 1831, a putut rupe pactul încheiat cu aianii, confiscându-le pământurile, pe care le-a distribuit oamenilor săi⁹⁸. Aianii, ale căror tulburări încetaseră demult, ajung apoi simpli reprezentanți ai administrației de stat.

Ascensiunea aianilor este legată și de apariția unor forme de exploatare a pământului, purtând în ele germeii relațiilor capitaliste. O serie de oameni întreprinzători, profitând de venalitatea administrației și a tribunalelor locale au reușit să încalce legea care interzicea deștelenirea și cultivarea terenurilor virgine⁹⁹, înființând pe mici petice de pământ, întreprinderi perfect legale ca mori de apă, stupării sau ferme de creșterea animalelor. Pământurile respective erau luate în arendă de la stat, cu îndeplinirea formelor necesare, dar cu timpul, se crează un drept de prescripție, printr-un soi de acord tacit între autorități și posesori. Aceste întreprinderi, inițial modeste ca dimensiuni s-au transformat treptat în mari exploatări pentru cultura cerealelor, datorită, mai cu seamă, deștelenirii unor pământuri. Aceste ferme încep să fie desemnate oficial cu vechiul termen de *çiftlik*, prin care se înțelegea altădată așa cum am văzut, lotul aflat în folosința unui țăran dependent. Acum termenul își schimbă sensul în mod radical, deoarece el se aplică acestor exploatări agricole de tip nou, a căror întindere atingea zeci și chiar sute de hectare¹⁰⁰. Deținătorii de ciftlicuri, neavând nici un fel de prerogative feudale care să le dea posibilitatea de a impune țăranilor din satele învecinate să le muncească gratuit, erau obligați să angajeze cu plăta diferiți lucrători, mai ales dintr-țărani lipsiți de pământ¹⁰¹. În Dobrogea au existat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în secolul următor, pînă la 1877, mai multe ciftlicuri dintre care unele erau deținute de români¹⁰².

O problemă spinoasă pentru agricultura Dobrogei a fost, pe toată durata stăpînirii otomane, lipsa cronică a brațelor de muncă. Acest fapt se datora, în primul rînd, densității slabe a populației. Ea era și mai redusă în zona de stepă adică tocmai acolo unde se afla cea mai mare parte a fiefurilor militare de pe teritoriul Dobrogei. S-a ajuns de aceea la folosirea, poate încă de la începutul secolului al XVIII-lea, de lucrători agricoli din Țara Românească și Moldova. Ei erau utilizați îndeosebi la recoltarea cerealelor, cînd trebuia efectuat un volum mare de muncă într-un timp cît mai scurt. Erău numiți de aceea

⁹⁷ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 80.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 81.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Christo Gander, *L'apparition des rapports capitalistes dans l'économie rurale de la Bulgarie du Nord-Ouest au cours du XVIIIe siècle* în *Études historiques*, vol. I, Sofia, 1960 p. 209. În Codul fînciar otoman din 1858, ciftlicul era definit juridic ca „o țarină pentru u plug cu doi boi, cultivată și secerată în fiecare an”, în suprafață de 70 pînă la 80 d dônüm-uri. Se arăta însă că, în mod obișnuit, prin ciftlic se înțelegea „pămîntul cu clădiril construite pe el, precum și animalele, semîntețele, uneltelê de muncă și alte accesorii necesar exploatării”. (Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale*, p. 206).

¹⁰¹ Christo Gander, *op. cit.*, p. 211.

¹⁰² Tudor Mateescu, *Ciftlicurile din Dobrogea în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea* în „Peuce”, IV (1973—1975), Tulcea, [1976], p. 252 și urm.

„oraccii” (tc. *orakçı* = secerător, de la *orak* = seceră)¹⁰³. Într-o notă a Patriarhiei ecumenice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ei erau definiți în felul următor: „Oracciii sînt români secerători, pe care prin firman în timpul verii e rînduit domnul să-i trimită în partea acastălaltă a Dunării, în părțile Dobrogii, ca să secere grîiele și oarzele locuitorilor acelei părți, ca să poată și ei să se hrănească și să trimeată la Constantinopol, deoarece nu sînt locuitorii din acea parte destui ca să secere...”¹⁰⁴. An de an au fost aduși în Dobrogea, pentru seceriș, mii de lucrători din Țara Românească și Moldova, încît acest lucru devenise, încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, un „vechi obicei”. Această situație durează pînă la 1829, cînd, prin Tratatul de la Adrianopol, Principatele Române sînt scutite de obligația de a furniza brațe de muncă Imperiului otoman¹⁰⁵.

Măsuri de modernizare de o deosebită însemnătate, privind, printre altele, egalizarea impozitelor între musulmani și creștini, au fost luate în timpul domniei sultanului Abdul Medjid, mai ales prin hațișeriful de la Gülhan (firmanul Tanzimatului) din 3 noiembrie 1839¹⁰⁶ și prin hatihumaiumul din 18 februarie 1856¹⁰⁷. În 1846 a fost înființat un Minister al Agriculturii (unit apoi cu Ministerul Comerțului), cu scopul de a stimula producția agricolă¹⁰⁸.

Măsura cea mai importantă a constituit-o adoptarea „Legii pămîntului” (*Arazi Kanunnamesi*) sau Codul proprietății funciare, din 7 Ramazan 1274 (21 aprilie 1858)¹⁰⁹. Se stabilea că în Imperiul otoman existau cinci categorii de terenuri: *mülk* (proprietăți absolute), *miriye* (care aparțineau fiscoșului), *vakuf* sau *mevkufe* (donatiile pioase), *metruke* (terenurile lăsate uzului public: păduri, izlazuri, drumuri); și *mevat* (terenuri „moarte”, adică nelocuite și ne-cultivate). Celelalte forme de stăpînire a pămîntului, existente pînă atunci, inclusiv terenurile *baştina*, erau asimilate uneia sau alteia din aceste cinci categorii¹¹⁰.

Cea mai mare parte a terenurilor aparținea categoriei *miriye*, așadar erau proprietatea fiscoșului otoman. Statul le da însă în folosință particularilor, fără ca legea să fixeze vreo limită suprafeței luate în posesiune de o persoană și nici să instituie reglementări aspre pentru a asigura cultivarea intensă¹¹¹. Se prevedea însă ca pămîntul respectiv să nu fie lăsat în părăsire mai mult de trei ani, sub pedeapsa deposedării¹¹². Totodată, un teren *miriye* nu putea fi folosit pentru fabricarea olanelor și a cărămizilor¹¹³ și nici pentru înhumarea morților¹¹⁴.

Deținerea unui pămînt din categoria *miriye* se putea face numai în baza unui titlu de posesiune. La început, pînă la adoptarea noului cod, s-au remis

¹⁰³ Idem, *Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, IX, Iași, 1972, p. 240 și urm.

¹⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, partea a 3-a, p. 222.

¹⁰⁵ Tudor Mateescu, *Țărani din Moldova și Țara Românească...*, p. 240 și urm.

¹⁰⁶ Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, rol: II (1789—1856), Paris, 1900, p. 288—290.

¹⁰⁷ *Ibidem*, vol. III (1856—1878), Paris, 1902, p. 83—88.

¹⁰⁸ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 86.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 167 și urm.

¹¹¹ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 87—88.

¹¹² Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 188—189.

¹¹³ *Ibidem*, p. 171.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 176.

titluri provizorii, numite *miliyaber-uri*¹¹⁵, apoi, prin „Legea pământului”, s-a hotărât acordarea de titluri definitive (*tapu-uri*), în schimbul unei taxe¹¹⁶. Peste un an, în 1859, s-a decretat un „Regulament asupra titlurilor de posesiune *tapu*”¹¹⁷. Donarea sau vânzarea unui teren *miriye* se putea face numai cu „permisiunea prealabilă a autorităților competente”¹¹⁸. Transmiterea prin moștenire se făcea însă în mod gratuit și fără formalități¹¹⁹.

„Legea pământului” respecta deținerea în proprietatea deplină a pământurilor *mülk*, care erau considerate ca „distrase din domeniul public”¹²⁰. Se prevedea totodată ca plantațiile de arbori și vii, ca și clădirile făcute pe un teren *miriye* să fie socotite *mülk*, solul rămânând totuși în proprietatea statului¹²¹. În momentul reintegrării la România, acestea constituiau aproape singurele proprietăți *mülk* din Dobrogea, terenuri propriu-zise din această categorie întâlnindu-se, în suprafețe reduse, doar în localitățile urbane¹²².

În urma desființării sistemului fiefurilor militare, țărani din Dobrogea au rămas să aibă obligații exclusiv față de statul otoman. Impozitele datorate erau de două feluri: directe și indirecte¹²³. Contribuția directă se fixa pe întregul sat de autorități, iar apoi ciorbagiul (primarul) stabilea suma de plată pentru fiecare familie, după starea materială¹²⁴ și, în primul rînd, după numărul plugurilor¹²⁵. Partea respectivă era înscrisă într-un *defter* special¹²⁶. Această dare era destul de redusă, variind între 15 și 100 de franci pe an, potrivit evaluării lui Papadopoulo Vretos, consulul Greciei la Varna¹²⁷. La 1850, după calculele lui Ion Ionescu de la Brad, cele 167 de familii din satele Rasova, Cochirleni și Cernavoda plăteau în total 8746 de lei impozit direct, revenind deci cam 52 de lei pe an de fiecare, ceea ce reprezenta doar a 76-a parte a avutului mediu, față de a 7-a parte cît era atunci această contribuție în Franța¹²⁸.

Populația creștină era supusă, ca și în veacurile precedente, la plata unei dări directe suplimentare, capitația sau haraciul. Erau impuși la această contribuție numai indivizii de sex masculin între 7 și 60 de ani, femeile, bătrîni, preoții și călugării, precum și invalizii fiind scutiți¹²⁹. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, așa cum constata Ion Ionescu de la Brad, haraciul se ridica în Dobrogea la 30 de lei în medie, minimul fiind de 15 lei, iar maximul

¹¹⁵ V. Ursăcescu, *Monografia comunei Nalbant din județul Tulcea*, Tulcea, 1910, p. 16 (Tot acolo, traducerea unui *miliyaber* din anul 1850).

¹¹⁶ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 168.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 208–218.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 177.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 183.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 167.

¹²¹ *Ibidem*, p. 175–176, 181.

¹²² Ioan N. Roman, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea. Condițiunea ei juridică în legislația otomană, română și bulgară, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească* București, 1928, p. 281.

¹²³ A. Papadopoulo Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial*, Saint-Petersbourg, 1856, p. 167.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 167–168; V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 29.

¹²⁵ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111.

¹²⁶ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 29.

¹²⁷ A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 167.

¹²⁸ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 110–111; A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 168; Eugène Jouve, *Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, vol. I, Paris, 1855, p. 197.

de 60¹³⁰. Fixarea acestui impozit se făcea tot după starea materială¹³¹. Musulmanii erau scutiți de capitație, avînd în schimb obligația participării la oaste. Într-un raport austriac din noiembrie 1821 se arăta că „întreaga populație turcă din Dobrogea, tînăr și bătrîn, este în picioare pentru a respinge un eventual atac”¹³². După egalizarea îndatoririlor militare ale tuturor supușilor otomani prin hatihumaiumul din 18 februarie 1856¹³³, haraciul a fost desființat, dar, deoarece creștinii nu erau primiți în armată¹³⁴, s-a introdus pentru ei darea numită *bedel*, ca o răscumpărare a obligațiilor ostășești. Această contribuție înlocuia de fapt capitația, avînd de altfel același quantum¹³⁵.

În schimbul deținerii pămîntului, care era proprietatea statului otoman, țăranul datora dijma, care reprezenta a zecea parte din produsele vegetale și animale¹³⁶. Dijma pentru roadele pămîntului se numea *ușur*¹³⁷, definit de Ion Ionescu de la Brad ca „venitul proprietății prin plugărie”¹³⁸ și se lua „asupra tuturor felurilor de plante”¹³⁹. La cereale, percepera ușurului se făcea în natură. Subașul (tc. *subași*) reprezentant al autorității otomane la sate, vizita fiecare arie (*arman*) în perioada de treierat, făcînd măsurătoarea grînelor și însemnînd pe un răboj cantitățile cuvenite statului¹⁴⁰. Cînd treieratul dura mai multe zile, subașul ștampila în fiecare seară grămezile de cereale cu o bucată mare de lemn, iar țăranul trebuia să stea de pază peste noapte, pentru a nu se strica urmele ștampilei¹⁴¹. Grînele reținute ca ușur rămîneau un timp tot în seama cultivatorului, pînă cînd, la porunca stăpînirii, erau transportate gratuit la hambarele statului¹⁴². Dijma pe struguri se percepea însă în bani¹⁴³.

Pentru produsele animale se lua așa-numitul *beilic*, pe care Ion Ionescu de la Brad îl definea ca „venitul proprietății din pămînt prin mijlocirea

¹³⁰ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 58–59, 72. Vezi și A. Papadopoulos Vretos, *op. cit.*, 168 unde se spune că haraciul era (în deceniul al 6-lea) de 7,50 franci pentru cei înstăriți și de 3,50 franci pentru toți ceilalți supuși nemusulmani. După Eugène Jouve (*op. cit.*, vol. I, p. 197), acest impozit varia, în aceeași perioadă între 2 și 10 franci. El arăta însă că această variație era în funcție de provincie, profesie și vîrstă. (*Ibidem*).

¹³¹ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111.

¹³² Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. III, București, 1967, p. 568.

¹³³ Gabriel Elfendi Noradoughian, *op. cit.*, vol. III, p. 86.

¹³⁴ Creștinii erau totuși încorporați în trupele auxiliare. În iunie 1847, un român fugit din Dobrogea la stînga Dunării declara că pricina fugii sale era faptul că urma să fie luat „nizam” și că mai mulți creștini fuseseră luați în acest corp de oaste. (Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 568/1847, f. 174).

¹³⁵ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 29, H. Bowen, *Bidal*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. I, p. 879.

¹³⁶ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 113. Dijma nu era o contribuție, ci un drept al proprietarului, în acest caz al satului otoman. (*Ibidem*). A. Papadopoulos Vretos, (*op. cit.*, p. 163) o consideră, în mod eronat, ca un impozit indirect.

¹³⁷ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 113.

¹³⁸ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 113.

¹³⁹ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 113–114.

¹⁴⁰ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30.

¹⁴¹ Iulian I. Sava, *Istoricul comunei Intravescme*, în „Analele Dobrogei”, X (1929), p. 202.

¹⁴² V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30; Victor Marlei, *Monografia comunei Topalu*, în „Analele Dobrogei”, IV (1923), nr. 4, p. 89.

¹⁴³ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30.

păstoricii”¹⁴⁴. Privea numai oile, caprele, porcii și stupii, caii și vitele cornute mari fiind scutite¹⁴⁵. La început, beilicul pentru oi se dădea în natură, dar din cauza abuzurilor, după 1850 a fost convertit în bani¹⁴⁶. În ultimele decenii ale stăpînirii otomane în Dobrogea, beilicul era de 4 lei pentru fiecare oaie sau capră¹⁴⁷. La 1869, un țăran din satul Nalbant, *kaza*-ua Tulcea plătea pentru 183 de capre, suma de 732 de lei¹⁴⁸. Pentru păscutul oilor și caprelor pe pășunile statului se percepea o taxă aparte; numită *çubuk parası*¹⁴⁹, care, la 1850 era de 10 parale de fiecare vită¹⁵⁰, dar care peste cîțiva ani s-a dublat¹⁵¹.

La toate acestea, se adaugă impozitele indirecte. Astfel, la vînzarea animalelor pe piață, se încasa o taxă de 2,5% din preț¹⁵². Pentru vin, această taxă era de 5 lei la 100 de vedre vîndute¹⁵³. În 1876, s-a plătit o contribuție extraordinară, un fel de ajutor către stat, în valoare de 20 de lei, pentru fiecare persoană care împlinise vîrsta de 15 ani¹⁵⁴.

Hatihumaiumul din 18 februarie 1856 prevedea și necesitatea prestațiilor, care erau astfel menținute, mai ales pentru căile de comunicație¹⁵⁵. Obligația de a lucra la drumuri era de cinci zile pe an¹⁵⁶. Se adăuga cositul ierbii pentru caii armatei, ca și transportul finului¹⁵⁷. Alte cărături erau impuse frecvent pentru nevoile oștirii otomane¹⁵⁸. Cerealele care reveneau statutului din ușur trebuiau transportate la hambare de asemenea în mod gratuit, așa cum am văzut.

Toate aceste obligații n-ar fi fost mari¹⁵⁹, dacă n-ar fi intervenit abuzurile funcționarilor locali¹⁶⁰. Deși se luaseră unele măsuri prin reformele sultanului Abdul Medjid și deși se încadraseră în posturi administrative oameni în spiritul acestor reforme, cum era aianul de Bazargic, Hagi Emin Efendi¹⁶¹, arbitriul dregătorilor rămăsese, în general, neschimbat. Iată ce scria în acest sens Ion Ionescu de la Brad la 1850: „Vieța ce circulează în inima statului, în capitală, nu merge pînă la extremitățile trupului imperiului. Pe aici (în Dobrogea) pare că ar fi tot lumea veche din imperiu”¹⁶². El mai preciza că nu se aștepta să găsească abuzurile de altădată ale pașalelor devenite abuzurile unui mare număr de funcționari¹⁶³. Tranzimatul nu pătrunsesese încă în cazalele Dobrogei¹⁶⁴, iar mulți nici măcar nu visau la el¹⁶⁵. Re-

¹⁴⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 113.

¹⁴⁵ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 114.

¹⁴⁶ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 30–31.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 31.

¹⁴⁹ A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 168–169.

¹⁵⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 72.

¹⁵¹ A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 169.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 31.

¹⁵⁵ Gabriel Effendi Noradounghian, *op. cit.*, vol. III, p. 87.

¹⁵⁶ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 31–32; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 116, 130.

¹⁵⁸ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁵⁹ Cu toată mulțimea dărilor, acestea nu constituiau nici măcar a zecea parte din ceea ce plătea un țăran francez. (Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 197).

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 199.

¹⁶¹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 108.

¹⁶² *Ibidem*, p. 122.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 129.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 106.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 129.

putatul agronom adăuga următoarele în această privință: „Acești funcționari sînt oameni vechi, deprinși cu abuzul și prin urmare de Tanzimat nu vor să știe. Jură să ție dreptate și apoi fură cît poate. De aceea au și ajuns aienii și ciorbăgiii de nu-și știu seama bogăției lor”¹⁶⁶.

Fixarea și perceperea dijmelor se făcea adesea în chipul cel mai arbitrar¹⁶⁷. Abuzuri mari se săvîrșeau mai ales la vița de vie. Sînt edificatoare și în acest caz cuvintele lui Ion Ionescu de la Brad: „Dar mai cu seamă ușurul din vie este foarte ca asuprire. El nu se ia după cum se face rodul, ci după cum binevoiește turcu(1) a-i fixa rodul viei. Și de multe ori îl taxează așa, cît nice cu tot rodul nu-și plătește ușuru(1), dijma, și rămîne cu munca perdută”¹⁶⁸.

Alte abuzuri se produceau la perceperea dijmei pe animale¹⁶⁹. Agenții statului, așa-numiții *beilicci*, preferau să ridice beilicul în natură, alegînd oile cele mai frumoase, pe care apoi le vindeau, obținînd însemnate cîștiguri. Aceasta se făcea în ciuda legii, care stabilea ca beilicul să fie dat numai în bani. În caz de rezistență, beilicciii refuzau să elibereze chitanța, ceea ce făcea posibilă o nouă încasare a acestei dijme. Dacă altfel, acești agenți erau înarmați pînă în dinți și nu se dădeau în lături de la folosirea violenței¹⁷⁰.

Abuzurile erau înlesnite și de sistemul arendării la diferite persoane a veniturilor statului, „Beilicul și ușurul, ca venituri ale proprietății, se vînd de stat la întreprinori”, observa Ion Ionescu de la Brad¹⁷¹, făcînd și următoarea precizare: „Dobrogea să exploatează de antreprenori ai veniturilor publice, de clasa aceea intermediară pusă între producător, consumator, și proprietar, în paguba acestora¹⁷²”. Știri sigure despre arendarea veniturilor statului în Dobrogea există încă de la începutul secolului al XIX-lea¹⁷³.

La 1850, stringerea dijmelor din cazanele Constanța (*Köstence*), Mangalia și Babadag era încredințată aianilor de acolo, care plăteau fiscului o sumă fixă, restul rămînîndu-le lor¹⁷⁴. Suma cuvenită statului era atunci de 30.000 de lei pentru cazaua Constanța¹⁷⁵ și de 48.000 de lei pentru cazaua Mangalia¹⁷⁶. În același timp, venitul din arenză al aianului de Constanța se ridica la 60.000 de lei, cîștigul în acest caz, fiind de cel puțin 100%¹⁷⁷. Peste cîțiva ani, francezul Eugène Jouve aprecia că, în general, în Imperiul otoman se furau trei sferturi din dările cuvenite statului¹⁷⁸.

La rîndul lui, aianul de Constanța avea un vechil „pentru strîns ușurul”¹⁷⁹, care săvîrșea, desigur, alte abuzuri, în vederea obținerii unui cîștig propriu cît mai mare. Mai tirziu, încasarea veniturilor statului s-a făcut și de către unii negustori creștini, care obțineau acest drept prin licitație¹⁸⁰. Chiar

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 131.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 106; Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 199.

¹⁶⁸ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 106.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 115.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 57; A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 169.

¹⁷¹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 114.

¹⁷² *Ibidem*, p. 115.

¹⁷³ Mihai Gouboglu, *Catalogul documentelor turcești înlocumil de...*, vol. I, București, 1960, p. 184 (rez. 813), p. 207 (rez. 984).

¹⁷⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 59, 71–72, 112, 131.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 59.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 72.

¹⁷⁸ Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 199.

¹⁷⁹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 59, 131.

¹⁸⁰ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 32.

arhiepiscopul Dionisie al Tulcei arendase de la un moment dat perceperea dijmelor din cazalele din nordul Dobrogei¹⁸¹. Totodată, suhaturile, care constituiau cea mai mare parte a pământului provinciei, erau luate în arendă de la stat, pe la mijlocul secolului, de o companie în Constantinopol¹⁸². Aceasta, la rîndul ei, prin agenții pe care-i avea în Dolrogea, le da în folosință, cu preț de speculă, mocanilor¹⁸³. Ion Ionescu de la Brad aprecia că, din venitul suhaturilor luate în arendă de mocani, „99 de părți se mîncă și numa a 100-a parte vede statul”¹⁸⁴.

La 1850, așa cum constata reputatul agronom român, localitatea Satu Nou din cazaua Babadag lipsea din evidență oficială a aianului pentru a-i rămîne în întregime veniturile cuvenite statului de la cele 100 de gospodării de acolo¹⁸⁵. Totuși, aceste venituri creșteau neîncetat, datorită sporirii impozitelor și taxelor¹⁸⁶. În vilaietul Tuna (al Dunării), creat în 1864, din care făcea parte în primul rînd Dobrogea, valoarea dijmelor s-a cifrat în 1866 la 53.428.580 de piaștri, pentru ca anul următor să crească la 69.426.500, iar în 1868 să atingă 108.000.000 de piaștri, ceea ce reprezintă un spor de 58,4% pe an. Așadar, contribuabilii au plătit, în numai doi ani, 55.000.000 de piaștri în plus față de suma încasată în 1866. Chiar guvernatorul vilaietului, Midhat Pașa, a recunoscut, în discursul său din 1868 în fața Consiliului regional, că venitul din dijmă crescuse în 1867 cu 15 milioane de piaștri față de dijma percepută în 1856¹⁸⁷.

Într-un document din 1851 se vorbește de abuzurile aianului de Isaccea, care încasase în plus bani de la locuitorii cazalei. Plîngerile adresate de aceștia caimacamului de la Tulcea au rămas fără rezultat, fiind „aianul proteguit de caimacamul”. La rîndul lui, acest dregător făcea „multe asupriri” și mai ales trecuse la hotărnicirea pămînturilor tuturor, „după documenturi”, iar de la cei la care găsea „locuri împresurate” lua „dări însemnate”, altfel distrugea actele „zicînd că nu sînt regulate”¹⁸⁸.

Ilegalități au fost comise de dregătorii locali și cu prilejul acordării de terenuri pe bază de *tapu*. Astfel, un loc de 50 de *dönüm*-uri, situat în sandjagul Tulcea, a fost atribuit ilicit, în 1868, de funcționarul însărcinat cu *tapu*-urile (*muvazaf tapu kiyatibi*), Halil Efendi din Rusciuc, în schimbul unui „dar” de 700 de piaștri. Infrafracțiuni asemănătoare au fost săvîrșite și de alții, ca, de pildă, de funcționarul care se ocupa de înregistrarea pămînturilor la Tulcea, Aza Efendi¹⁸⁹. Cele mai multe ilegalități de acest fel au rămas însă nedescoperite.

Abuzurile cele mai mari aveau loc în domeniul prestațiilor¹⁹⁰, victimele lor fiind aproape totdeauna românii. Ion Ionescu de la Brad scria că „la toate

¹⁸¹ Al. P. Arbore, *De verlă cu țărării dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, IV (1923), nr. 3, p. 326.

¹⁸² Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 52, 57, 60, 64, 66, 115, 125 etc.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 115.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 112.

¹⁸⁶ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 172.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 173.

¹⁸⁸ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)*, volum întocmit de..., București, 1975, p. 162.

¹⁸⁹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 174.

¹⁹⁰ Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 199; „Ce dont les contribuables se plaignent avec raison, c'est de l'abus déraisonnable des corvées”.

angăriile tot pe români pică greutatea”¹⁹¹ și că dregătorii locali „lă toate muncile publice numai pe români iau”¹⁹², iar în alt loc preciza: „Românii de prin sate sint luați la clăci și la beilicuri”¹⁹³. Acest lucru era explicat de reputatul agronom în felul următor: „Sint românii, prin aptitudinea lor la muncă, vestiți muncitori și de aceea tot greul muncii din Dobrogea în spatele lor pică”¹⁹⁴. În 1850, ei au fost folosiți exclusiv, de exemplu, pentru a face finul necesar cailor armatei de la Babadag¹⁹⁵. În afară de aceasta, fiecare român din cazaua Babadag avea obligația de a duce anual un car de fin și unul de lămn la aian¹⁹⁶.

Totodată, românii erau singurii locuitori ai provinciei care îndeplineau diferite munci în interesul dregătorilor locali¹⁹⁷. În iunie 1844, un român din satul Rasova, venit cu familia la stînga Dunării, declara că fugise „din pricină că este obiceiul în Țara Turcească de ia cite un om cu muerea să slujească la pașa un an de zile”. Venindu-i rîndul la îndeplinirea acestei obligații, preferase să-și părăsească gospodăria și să se refugieze în Țara Românească¹⁹⁸.

După 1829, nemaiputîndu-se recurge la aducerea de lucrători agricoli din Principatele române, lipsa brațelor de muncă s-a făcut și mai puternic simțită în Dobrogea, mai ales că se adăugau urmările pustiitoare ale războiului ruso-turc încheiat în acel an. De aceea, posesorii de cîflicuri turci și tătari, care, de regulă, erau și dregători ai statului otoman, au început să treacă, pentru muncile agricole, la folosirea forțată a românilor autohtoni. Ion Ionescu de la Brad constata, la 1850, că românii dobrogeni erau siliți de demnitarilor locali să lucreze pe cîflicurile acestora cite trei zile la seceră și trei zile la coasă, în timp ce bucatele lor rămîneau nestrînse ori chiar se prăpădeau pe cîmp¹⁹⁹. În afară de aceasta, erau plătiți doar cu jumătate (5 lei) sau neori chiar cu un sfert (2,50 lei) din prețul unei zile de lucru, care, în mod obișnuit, se ridica la 10 lei²⁰⁰. Românul însă avea „destul de lucrat pentru el ca să fie nevoit a se duce să lucreze la turci”²⁰¹. Satele românești erau obligate să dea și „ficiori pentru plugărie”²⁰². De toate acestea se îngrijea ciorbăgiul fiecărui sat, care, de obicei, era un simplu instrument al aianului²⁰³. În același timp, țărani turci și tătari nu mergeau niciodată la coasă sau la seceră la aian²⁰⁴.

Pe de altă parte, în satele cu populație amestecată, țărani turci încălcău terenurile românilor, deși aceștia le stăpîneau în chip legal²⁰⁵. Astfel, în satul Greci de lîngă Măcin, turcii cuprinseseră tot pămîntul, lăsîndu-i pe români „cu lacrimile pe obraz”²⁰⁶. Abuzuri mari săvîrșeau de asemenea reprezentan-

¹⁹¹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁹² *Ibidem*, p. 130.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 129.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 106.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 116, 130.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 130.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 106, 112, 122, 129—131.

¹⁹⁸ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinilor, dosar 1098/1844, f. 99.

¹⁹⁹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 106, 112, 129—130.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 106.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 106.

²⁰² *Ibidem*, p. 112.

²⁰³ *Ibidem*, p. 129.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 130.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 115—116.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 116.

tii cei mai de jos ai forței publice, subașii, „turcii ce stau în sate de mănincă și beau degeaba și de necinstesc femeile oamenilor”, cum îi caracteriza Ion Ionescu de la Brad. Reputatul agronom adăuga că, din cauza tuturor acestor samavolnicii români dobrogeni „pe un mîntuitor a<1> lor de jafuri l-ar scoate <socoti> ca pre un Mesia”²⁰⁷.

În afara obligațiilor față de stat, erau dările eclesiastice, deosebit de apăsătoare pentru populația creștină²⁰⁸. Retribuția preoților era destul de redusă și se percepa mai ales în natură²⁰⁹. Mult mai grea era *jitia* sau *vlădicia*, darea pe care fiecare mitropolit ori episcop era autorizat să o încaseze de la populația ortodoxă din eparhia sa²¹⁰. În această acțiune ierarhii se bucurau de sprijinul autorităților otomane și chiar de dreptul de a îi escortați de militari turci, așa-numiții *cavași*²¹¹. *Jitia* era plătită de fiecare cap de familie²¹² și, la 1850, se ridica la 6 lei și jumătate an, așa cum nota Ion Ionescu de la Brad²¹³, care făcea totodată următoarea observație: „Abuziva astă dare religioasă cere osăbită tratare și îndreptare”²¹⁴. Mai tirziu, a fost mărită însă la o liră²¹⁵. La perceperea *jitiei* se săvârșeau de regulă mari abuzuri, uneori mai grave decît cele practicate de reprezentanții administrației otomane²¹⁶.

Începînd din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea situația țărănimii dobrogene devine de-a dreptul deplorabilă²¹⁷, menținîndu-se astfel și în primele decenii ale secolului următor. Călătorul francez Félix de Beaujour găsea, la 1817, în satele Dobrogei „colibe mizerabile”, locuite de oameni în zdrențe, contrastînd puternic cu bogăția pămîntului. „Peste tot în altă parte omul învelește peisajul, aici îl intristează” scria acest călător²¹⁸. Același contrast era remarcat, la 1839, și de călugărul rus Partenie, căruia români dobrogeni îi descriau mizeria și suferințele pe care erau nevoiți să le îndure din cauza războaielor, a epidemiilor și a stăpînirii otomane²¹⁹.

Legiuirile agrare și celelalte reforme ale sultanului Abdul Medjid au îmbunătățit substanțial situația țărănilor din Dobrogea. La 1850, așa cum avea prilejul să constate Ion Ionescu de la Brad, starea lor materială era chiar prosperă²²⁰. Samavolniciile și jafurile făceau însă ca această prosperitate să fie foarte nesigură și fragilă. Abia după reintegrarea Dobrogei la România se va ajunge la o stare de siguranță deplină și ia un incontestabil progres, pe toate planurile, în viața străvechiului pămînt românesc dintre Dunăre și Marea Neagră.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 129.

²⁰⁸ Pentru musulmani era darea numită *zekiyat*, impusă numai de la un anumit cuantum de avere în sus, paturile sărace fiind deci scutite. (Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147).

²⁰⁹ Gh. Rădulescu, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor*, București, 1904, p. 121.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 119; Ioan N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877*, în „Analele Dobrogei”, I (1920), nr. 3, p. 384, 392.

²¹¹ Gh. Rădulescu, *op. cit.*, p. 120.

²¹² *Ibidem*, p. 119.

²¹³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 69, 123.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

²¹⁵ Gh. Rădulescu, *op. cit.*, p. 121.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 120–121; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 103, 123; C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 17–18.

²¹⁷ Tudor Mateescu, *Mișcări sociale în Dobrogea...*, p. 10–15.

²¹⁸ Baron Félix de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire ottoman ou description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles*, vol. I, Paris, 1829, p. 449.

²¹⁹ George G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 349.

²²⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 100, 106, 122.

R É S U M É

Pendant la seconde moitié du XVIIIème siècle l'Empire Ottoman a été ébranlé par une crise économique, sociale et politique qui a déterminé des transformations dans le système des relations agraires. Dobroudja, un ancien territoire roumain, qui dès 1417 avait été sous le gouvernement ottoman, a enregistré elle aussi ces changements. Le système de propriétés foncières militaires qui avait été la base de la société ottomane pour plusieurs siècles est irrévocablement tombé et, en 1831 il a été supprimé. Par conséquence, les relations agraires ottomanes se sont changées, se sont modernisées. Les réformes des sultans Selim III, Mahmud III et Abdul Medjid I — dont la plus significative a été celle du Code de la propriété foncière (*Arazi Kanunnamesi*) — ont joué un rôle très important dans ce processus.

P R É C I S

Beginning with the second half of the 18th century the Ottoman Empire was shaken by a strong economic, social and political crisis which - among other things - led to a series of transformations of the agrarian relationships system. Dobruđja, an ancient Romanian territory which fell under Ottoman rule in 1417, felt these changes as well. The system of the military estate which, for several centuries had been the basis of the Ottoman society, irreversibly began to decline, until it was finally abolished in 1831. This brought deep modifications of the Ottoman agrarian system and determined its modernization. In this respect a very important part was played by the reforms promoted by Selim III, Mahmud III and Abdul Medjid I, the adoption — in 1858 — of the Code of the landed property (*Arazi Kanunnamesi*) being the most important of them.

Începuturile învățămîntului public sătesc în județul Vlașca (1838—1848)

ELENA CIUCĂ

Organizarea învățămîntului public sătesc se înscrie în contextul general al transformărilor economice, sociale, politice petrecute în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pătrunderea relațiilor moderne în agricultură, începuturile dezvoltării industriei, dezvoltarea comerțului, restabilirea domniilor pămîntene, sînt factori care făceau necesară ridicarea nivelului cultural al populației, lucru ce nu se putea realiza decît în condițiile organizării unui învățămînt de caracter public.

„Buna creștere este cea mai dintii trebuință a unui neam, ea e temelia și chezașia pentru paza tuturor așezămîntelor obștești... Fie lucrător sau meșter, plugar sau slujbaş, preot sau militar, omul va avea totdeauna oareșcare influență în societate. Această influență va fi vătămătoare dacă mintea și obiceiurile mădularilor societății nu sã vor deprinde potrivit cu trebuințele fieșcãruia după a sa stare între oameni... Este dar de neaparatã trebuință a se întocmi școale publice și a sã incredința creșterea tinerimii în minã de oameni ale cãror talenturi și destoinicie sã fie cercate... Sfirșitul ce trebuie sã-și propuie o bunã creștere este a îmbogãți mintea cu științe folositoare, a dezvolta puterile înțelegãtoare și morale, a îndrepta și a întemeia aceste puteri prin deprinderi cu bunã chibzuire, în scurt a întãri trupul și a dezvoltat duhul”¹.

Iată cîteva din motivele care au stat la baza aprobãrii, în 1833, de cãtre Obșteasca Adunare, a Regulamentului școlilor publice din Țara Românească², regulament întocmit de Eforia Școalelor Naționale pe baza articolului 364 din Regulamentul Organic. Este de reținut faptul cã școlile începãtoare, ce urmau sã ia ființă în orașele județelor, puteau fi frecventate de elevi de ambele sexe, iar predarea urma sã se facã în limba romãnã „nu numai pentru înlesnirea școlãrilor și desãvîrșirea limbii țãrii și încã și pentru cã toate trebile publice a se tracta într-aceastã limbã”³.

Nici Regulamentul Organic și nici Regulamentul școlilor publice nu se referã la organizarea învățãmîntului public sãtesc, deși în intenția legiuitorilor a fost organizarea unui larg învățãmînt de mase. Condiții concrete ca: lipsa învățătorilor, a localurilor de școli, existența unor sate risipite cu o populație restrînsã și lipsitã de posibilitãți materiale precum și a unei boierimii care, în cea mai mare parte, nu era dispusã sã sprijine înființarea școlilor sãtești, au întirziat legiferarea organizãrii învățãmîntului la sate, dar mai ales punerea în aplicare a legii. Pentru extinderea învățãmîntului la sate era necesar sã se gãseascã un moment favorabil și el a fost gãsit cu ocazia elaborãrii Legii de organizare a seminariilor teologice din 1834⁴. Proiectul de Lege pentru organizarea seminariilor preparande prezentat Adunãrii Obștești, la 16 noiembrie 1834, prevedea la articolul 16 ca „din preoții fieșcãruia sat care va ieși

¹ „Buletin. Gazetã Oficialã”, nr. 26 din 13 iulie 1833, p. 152—153.

² Ibidem, nr. 27—36 și 38—45 din anul 1833, p. 154—192, 198—244.

³ *Regulamentul Organic*, București, 1832, p. 193—194.

⁴ G. D. Iseru, *Contribuții privind învățãmîntul la sate în Țara Româneascã pînã la jumãtatea școlului al XIX-lea*, București, 1975, p. 22—23.

din seminar, cel mai tânăr va fi dator a ține în satul său școală pentru citire, scriere și pentru lucruri ale aritmeticei. Într-această școală toți locuitorii își vor trimite pe copii avînd a plăti fieșcare părinte de copil cîte lei 6 pe an”⁵. Comisia însărcinată cu cercetarea proiectului adaugă, în 1836, la articolul 16 și următoarele: „Acest preot va avea de ajutor la învățătură copiilor pe cîntărețul bisericii, căruia pentru asemenea îndatorire, prin articolul 8 din mai sus zisul regulament, s-au legiuit a i se da osebit și cîte 2 lei pe an de fiecare enoriaș sătean”⁶. După promulgarea legii seminariilor teologice se inițiază de către Departamentul Pricinilor din Lăuntru o acțiune de informare asupra rețelei de școli particulare ce funcționau în satele și orașele județelor.

La 16 decembrie 1835 Departamentul Pricinilor din Lăuntru cerca Ocîrmuirea județului Vlașca să întocmească o catagrafie a școlilor particulare ce funcționau în acel moment în județ⁷. Potrivit răspunsurilor venite de la plăși, în 1835, în județul Vlașca funcționau 4 școli particulare: 2 în plasa Marginea, la satele Daia și Malu de Sus, una în plasa Ogrezeni, la satul Clejani și alta în plasa Bălți, la satul Dărăști. În aceste școli erau instruiți un număr de 30 de copii⁸.

Punctul de plecare în organizarea învățămîntului public sătesc îl constituie ordinul circular din 14 ianuarie 1838 adresat de Departamentul Pricinilor din Lăuntru ocîrmuirilor din județe⁹. Ocîrmuirea trebuia să se înțeleagă cu toți proprietarii județului și să aplice textul regulamentului pentru organizarea seminariilor preparande, înființîndu-se în toate satele școli. Învățătura copiilor de prin sate urma să se țină numai în vreme de iarnă, adică de la 1 noiembrie pînă la sfîrșitul lui martie, ca în celelalte luni copiii să participe alături de părinți la munca cîmpului. La 14 februarie 1838, Eforia Școalelor Naționale trimite un ordin Ocîrmuirii județului Vlașca, asemănător celui dat cu o lună mai înainte de Departamentul Pricinilor din Lăuntru¹⁰.

Se insistă ca ocîrmuitorul să facă cunoscute, prin publicații răspîndite în sate, foloasele ce vor obține învățătorii pentru ca aceștia să primească cu trageră de inimă să urmeze școala publică de la reședința județului. La școala județului învățătorii aveau să deprindă „învățăturile începătoare”, fiind datorii apoi a deschide școală, pe timp de iarnă, într-un sat. Eforia recomandă Ocîrmuirii județului Vlașca să recruteze ca învățători tineri țărani, fii de preoți, cîntăreți sau grămăticii.

În acest sens, Ocîrmuirea județului Vlașca trimite porunci la cele 4 plăși ale județului¹¹. Urmare poruncilor date de Marea Vornicie a Trebilor din Lăuntru și Eforiei Școlilor Naționale, profesorul școlii publice din Giurgiu cere Ocîrmuirii județului Vlașca, la 21 februarie 1838, listele cu satele județului, numărul enoriașilor fiecărui sat, precum și cîntăreții sau alți tineri care vor să fie învățători în sate, insistînd de asemenea ca proprietarii să găsească sau să clădească localuri pentru școli¹². Potrivit datelor statistice din 1838, în județul Vlașca existau 206 sate, locuite de 17814 familii de birnici. În

⁵ *Analele parlamentare ale României*, tom. V, partea, I București, 1895, p. 230–232.

⁶ *Ibidem*, p. 235.

⁷ Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 219/1835, f. 1.

⁸ *Ibidem*, f. 6, 8, 13.

⁹ *Ibidem*, dosar 13/1838, vol. I, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*, f. 5.

¹¹ *Ibidem*, f. 7–8.

¹² *Ibidem*, f. 9.

ceea ce privește mărimea acestor sate se constată că 58 de sate erau pînă în 50 de familii, 86 de sate între 51 și 100 de familii iar 62 de sate peste 101 de familii¹³.

CADRELE DIDACTICE

Recrutarea candidaților de învățători și trimiterea lor la școala din Giurgiu se făcea foarte greu. „Pătruns de mîhnire pentru zăbava întocmirii școalelor de prin sate și întîrzierea trimiterii grămăticilor după la bisericile acelor sate”, la școală, Șcarlat Turnavitu, profesorul școlii publice din Giurgiu, cerea, la 25 mai, ca Ocîrmuirea județului Vlașca să „facă pe domnii suptocîrmuitori să se pătrună de folosul ce fîgăduiește obștii acest așezămînt și să-i facă să lucreze cu suflet mai viu în pricina aceasta, ca niște slujbași și patrioți, arătîndu-le încă și părerea de rău a cinstitei Eforiei că județul nostru a rămas cel mai din urmă”¹⁴. Cu reproșuri se adresează și Departamentului Pricinilor din Lăuntru Ocîrmuirii județului Vlașca, în iulie 1838, deoarece, „în pricina școalelor de prin sate s-au lăsat în toată neîngrijirea, căci unde se cuvenea să fie trimisă listă de numărul candidaților ce au a se aduna la școală din capitală spre deprinderea lor la învățatură dimpotrivă nici știință nu este dacă au început pînă acum a să strînge din candidați”. Se cerea un raport neîntîrziat asupra numărului candidaților care s-au adunat pînă la acea dată la Giurgiu¹⁵.

Țircovnicii însă erau greu de mobilizat la școala publică și motivul principal rezida în muncile agricole. În acest sens, Ocîrmuirea județului Vlașca raporta atît Departamentului Trebilor din Lăuntru cît și Eforiei Școlilor Naționale că țircovnicii din 3 plăși nu vor să meargă nici unul la școală pînă nu-și termină de adunat bucatele de pe cîmp¹⁶. Pentru reglementarea acestei situații, Eforia cere ca toți țircovnicii care mai au de lucru la cîmp să-și tocmească oameni în loc, plătiți de sat, iar ei să se ducă neîntîrziat la Giurgiu pentru a urma cursurile pînă la 1 octombrie. Candidații care vor refuza în continuare, să fie impuși la bir și să se găsească alții¹⁷.

O altă cauză importantă pentru care candidații de învățători refuzau să frecventeze timp de două luni școala publică din Giurgiu era lipsa posibilităților materiale pentru asigurarea hranei zilnice și plata hanurilor¹⁸. Prin anume porunci Departamentul Trebilor din Lăuntru cere Ocîrmuirii județului Vlașca să ia măsuri ca satele ce trimit candidați la școala din Giurgiu să le asigure și hrana pentru întreaga perioadă cît vor sta acolo la învățatură¹⁹.

La 18 august 1838, profesorul școlii publice din Giurgiu arată ocîrmuirii că s-a prezentat un număr foarte mic de candidați, iar cauza întîrzierii ar putea fi că „nu au de cheltuială”, neprimind de la săteni banii și bucatele legiuite. Ocîrmuirea e rugată să dea porunci pentru grăbirea candidaților de a se prezenta la școală²⁰. De astă dată măsurile luate de ocîrmuire au fost mai energice. Poruncile au fost trimise la plăși cu dorobanți, pentru ca în

¹³ Arh. St. Buc., fond Obșteasca Adunare a Țării Românești, dosar 4384/1838, f. 33—38.

¹⁴ Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 13/1838, vol. I, f. 28.

¹⁵ Ibidem, f. 40.

¹⁶ Ibidem, f. 71.

¹⁷ Ibidem, f. 95.

¹⁸ Ibidem, f. 33 și 46.

¹⁹ Ibidem, f. 33.

²⁰ Ibidem, f. 106.

termen de trei zile candidații să se prezinte la școala publică ²¹. În urma acestor măsuri, la 1 septembrie erau prezenți la școala de la Giurgiu 68 de candidați de învățători din plasa Bălți ²² și 30 de candidați din plasa Izvorul ²³. Pentru celelalte două plăși ne lipsește o situație centralizată din această perioadă.

Cursurile au durat pînă în octombrie 1838, cînd au fost „sloboziti” la satele lor 49 de candidați de învățători înaintați la învățatură și în ale căror sate fuseseră pregătite încăperile de școală ²⁴. Situația candidaților pe plăși se prezenta astfel: 12 candidați în plasa Marginea, 20 în plasa Bălți, 10 în plasa Izvorul și 7 în plasa Ogrezeni. În februarie 1839 a mai părăsit școala publică din Giurgiu, pentru a înființa școli sătești, un număr de 33 de candidați ²⁵, iar în martie, același an, încă 14 ²⁷.

În timpul vacanței școlare, care ținea de la 23 aprilie la 25 octombrie, candidații continuau pregătirea la școala publică din Giurgiu. Încă de la 14 aprilie 1839, Departamentul Trebilor din Lăuntru porunca Ocîrmuirii județului Vlașca să mobilizeze candidații de învățători la școala publică ²⁸. În mai se prezentaseră la cursuri 54 de candidați, iar din cei ce frecventaseră cursurile în 1838 lipseau 44 ²⁹.

Urmînd cursurile, în timpul vacanței, la școala din Giurgiu, după 3—4 ani candidații puteau primi titlul de învățători, dacă se dovedea că au acumulat cunoștințele necesare. Care sînt cunoștințele pe care trebuia să le posede un învățător? Răspunsul îl dă Eforia Școalelor Naționale într-o corespondență cu Departamentul Pricinilor din Lăuntru ³⁰. În acest sens, un învățător pentru a profesa trebuia să știe „a citi slobod, a scri frumos și deslușit, a ști pe dinafară catehismul legii creștinești, a cunoaște cîntările bisericesti, a ști aritmetica în toată întinderea cită să cere pentru trebuințele celor din toate zilele ale căsniciei, a avea cunoștințe de orînduielele ce se află descrise în cartea care li se dă la mîină pentru căutarea vitelor la boale, precum și de oricare alte asemenea învățături folositoare locuitorilor țărani, care toate sînt descrise în cărțile tipărite într-adins pentru asemenea învățături. „După dobîndirea acestor cunoștințe, candidații primeau titlul de învățători și li se dădea la mîină un atestat precum că au urmat cursurile școlii normale într-o perioadă de timp (3—4 ani) și au dovedit o bună purtare. În județul Vlașca primii candidați au fost atestați ca învățători în 1844 și erau în număr de 31 ³¹.

Un rol însemnat în procesul de instruire în județul Vlașca l-a avut școala întreținută de hatmanul Alexandru Vilara pe moșia sa Clejani. În 1838 țircovnicii din satele Tîntava de Jos și Dăița urmau cursurile acestei școli pentru a deveni învățători ³². Numărul celor instruiți în această școală era însă cu mult mai mare. Spre exemplu, în 1839, 21 școlari au absolvit

²¹ Ibidem, f. 92—93.

²² Ibidem, f. 149—150.

²³ Ibidem, f. 169—170.

²⁴ Ibidem, f. 201.

²⁵ Ibidem, vol. II, f. 246.

²⁶ Ibidem, f. 303.

²⁷ Ibidem, f. 341, 343.

²⁸ Ibidem, f. 374.

²⁹ Ibidem, f. 404—405.

³⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 2105/1843, f. 14—21.

³¹ Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 2/1844, f. 165.

³² Ibidem, dosar 13/1838, vol. I, 110, 191.

cursurile de la Clejeni și solicitau Ocîrmuirii județului Vlașca să fie numiți țîrcovnici în satele județului³³.

O problemă a cărei rezolvare a suscitat numeroase intervenții din partea Departamentului din Lăuntru, Eforiei Școalelor Naționale, Ocîrmuirii județului Vlașca a fost aceea a achitării datoriilor satelor față de învățători. Articolul 8 din legea seminariilor teologice (1834) stabilea ca fiecare enoriaș să fie dator să dea la cutia satului 2 lei pentru țîrcovnicul ce ținea școala în sat. Plata urma să se facă de două ori pe an: la Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru. Persoanele orînduite prin regulament să deschidă cutia satelor urmau să facă plata învățătorilor în funcție de numărul enoriașilor din sat, iar învățătorii dădeau chitanță de primirea banilor. În plus mai primeau cîte 2 chile de bucate din magazia de rezervă a satului³⁴. În acest sens sînt poruncile Departamentului Trebilor din Lăuntru către Ocîrmuirea județului Vlașca în cursul lunilor septembrie și octombrie 1838 și ale ocîrmuirii către plășile județului³⁵.

Plîngerile candidaților de învățători în legătură cu neachitarea banilor și produselor sînt frecvente în toată perioada de care ne ocupăm. Spre exemplu, candidații de învățători din școala publică din Giurgiu se plîngeau, în iunie, 1839, că nu li s-au dat cele două chile de porumb din magazia de rezervă a satelor, iar cheltuielile cu plata hanului, mesei, cărților depășeau sumele strînse de la locuitori pe primul semestru al anului 1839³⁶. Corespondența purtată în această perioadă între profesorul școlii din Giurgiu și Prefectura județului Vlașca se referă și la faptul că unii învățători nu au primit banii de la săteni și se cerea trimiterea dorbanților pentru împlinirea acestora³⁷. Revizorul școlilor comunale din plasa Izvorul raporta indignat, în 1840, profesorului școlii normale din județul Vlașca atitudinea subocîrmuitorului acestei plăși care a poruncit „să li se dea cîte 50 de bețe la spate” învățătorilor ce veniseră să se plîngă că nu au primit banii de la săteni³⁸.

Nemulțumirea în acest sens era generală în județul Vlașca în această perioadă. O dovadă este și jalba învățătorilor din județ, adresată domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica, în care se plîng că nu și-au primit lefile pe anii anteriori³⁹. În 1844 învățătorii din plășile Ogrezeni și Izvorul reclamau că nu au primit banii și produsele ce li se cuveceau pe anii 1842 și 1843⁴⁰. Pentru reglementarea acestei situații, Departamentul Trebilor din Lăuntru a hotărît, în 1844, înființarea unor condici de plata simbriei învățătorilor⁴¹. Cantitatea redusă de documente păstrate după această dată, pe plan local și central, nu permite să apreciem urmările acestei măsuri în sensul unei achitări regulate a învățătorilor.

Candidații de învățători urmau să fie scutiți de orice îndatoriri față de stat și proprietar. Capitația urma să se plătească din cutia satelor⁴². În ceea ce privea însă obligațiile candidaților față de proprietarii de moșii, ocîrmuirea urma a se înțelege cu aceștia pentru a-i scuti „măcar numai de clacă dacă și de

³³ Ibidem, vol. II, f. 356–357.

³⁴ Ibidem, dosar 17/1840, f. 77.

³⁵ Ibidem, dosar 13/1838, vol. I, f. 178, 180, 188, 190.

³⁶ Ibidem, vol. II, f. 411.

³⁷ Ibidem, f. 391, 393, 408.

³⁸ Ibidem, dosar 17/1840, f. 157.

³⁹ Ibidem, f. 159.

⁴⁰ Ibidem, dosar 2/1844, f. 18, 90.

⁴¹ Ibidem, f. 76–80.

⁴² Ibidem, fond Pretura plășii Marginea, dosar 27/1838, f. 30.

dijmă”⁴³. Sînt frecvente însă cazurile cînd proprietarii au refuzat să accepte scutirea învățătorilor, determinînd plîngeri ale acestora. Astfel, la 3 noiembrie 1838, țircovnicii din județul Vlașca se adresau Mitropoliei în legătură cu supunerea lor la obligațiile clăcașilor față de proprietari⁴⁴. Din 7 iulie 1839 s-a păstrat o altă jalbă comună a candidaților de învățători adresată Ocirmuirii județului Vlașca, prin care se arată că arendașii îi obligă la plata în bani a clăcii, iar satul la plata capitației⁴⁵.

Potrivit unei liste înaintate de profesorul școlii publice din Giurgiu Eforiei Școalelor Naționale, la 4 februarie 1848, 43 de învățători din 111, cîți funcționau în județul Vlașca, erau supuși la plata clăcii și dijmii. Pe plăși situația se prezenta astfel: în plasa Marginea 9 învățători din 16 nu beneficiau de scutirea obligațiilor față de proprietari, în plasa Cilniștea 9 din 45, în plasa Glavacioc 17 din 28, iar în plasa Neajlov 8 din 22⁴⁶.

Localuri de școli

Ordinul Departamentului Pricinilor din Lăuntru din 14 ianuarie 1838 preciza, în ceea ce privea localurile școlilor satești, că „proprietarii vor chibzui cele mai înlesnitoare și însemnate mijloace ca să se poată ținea școala într-o încăpere potrivit cu numărul școlarilor și ca învățătura să se poată ține în desăvîrșită orînduială și sănătatea să nu se vatem. Departamentul e bine încredințat că toți proprietarii vor îngriji cu bucurie această lucrare care privește la luminarea neamului, singura fericire a unui norod”⁴⁷. Eforia Școalelor Naționale, revenind asupra acestei probleme, sublinia ca, pentru moment, autoritățile administrative să se înțeleagă cu proprietarii moșiilor pentru stabilirea unor încăperi în care se vor deschide școlile satești sau pentru clădirea unor încăperi speciale⁴⁸.

Cît au „sprijinit” acțiunea de înființare a școlilor satești unii proprietari reiesc din raportul subocirmuitorului plășii Bălți, din octombrie 1839, în care se arată că „s-au pus în lucru încăperile de școli, unde candidații de prin sate să dea lecții tinerimii satești tot prin case de ale locuitorilor, fiindcă domnii proprietari nici unu nu a făcut școală după porunci și subocirmuirea a fost mărginită a sili pă locuitori a face încăperea școli”⁴⁹. Dat fiind refuzul proprietarilor de a contribui la ridicarea localurilor de școli, același subocirmuitor cerea aprobarea să facă această lucrare cu obștea satelor sau ocirmuirea să-i oblige pe proprietari la această lucrare⁵⁰.

Primele școli publice satești au început să funcționeze la sfîrșitul anului 1838 și începutul lui 1839, în case țărănești, fie că e vorba de case închiriate de la săteni, fie că e vorba de casa candidatului de învățător, cum este cazul școlilor din satele Jugureni, Broșteni, Roata, Cartojani (plasa Ogrezeni), Talpa, Trivalea, Buteștii de Jos, Blejești, Puranu (plasa Izvorul) și altele⁵¹.

⁴³ Ibidem, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 13/1838, vol. I, f. 88.

⁴⁴ Ibidem, fond Pretura plășii Marginea, dosar 27/1838, f. 74.

⁴⁵ Ibidem, dosar 38/1839, f. 82v.

⁴⁶ Arh. St. Bac., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 1284/1847, f. 196—199.

⁴⁷ Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 13/1838, vol. I, f. 1.

⁴⁸ Ibidem, f. 5.

⁴⁹ Ibidem, vol. II, f. 461.

⁵⁰ Ibidem, f. 473.

⁵¹ Ibidem, f. 281, 350—352.

În 1839, din cele 116 școli înființate, una singură, la Dărăști de Sus, avea local propriu, restul funcționând în case țărănești⁵².

Din dorința de a se construi cât mai uniform localurile de școli, Eforia a alcătuit modele pe care le-a difuzat ocîrmuirilor. La Ocîrmuirea județului Vlașca au fost trimise 100 de exemplare, pentru a fi distribuite în cele 4 plăși ale județului⁵³. Construcția localurilor de școli urma să se facă în funcție de numărul familiilor satelor după cum urmează: pentru satele cu 150 de familii lungimea sălii de predare trebuia să fie de 8 stj. iar lățimea de 4 1/2 stj. (capacitatea 240 școlari); pentru satele cu 100 de familii sala urma să aibă lungimea de 6 1/2 stj. și lățimea de 4 stj., iar pentru cele cu mai puțin de 100 de familii sala era de 5 stj. lungime și 3 1/2 lățime⁵⁴. Modelele au fost distribuite cu mențiunea de a fi respectate pe cât va fi posibil. Se admitea construirea localului și din gard de nuiele împletite, lipite cu pămînt⁵⁵. Avînd în vedere starea materială a locuitorilor din plasa Bălți, subocîrmuitorul acestei plăși a admis ca toate localurile de școli să fie ridicate din gard de nuiele, iar mărimea să fie în funcție de populația satului⁵⁶. Poruncile Ocîrmuirii județului Vlașca de la sfîrșitul anului 1839 și începutul anului 1840 prevedeau măsuri imediate pentru pregătirea materialelor necesare localurilor de școli și ridicarea acestora în cursul verii⁵⁷.

Măsuri grabnice de construire a localurilor de școli au generat numeroase plîngeri ale țăranilor, adiesate Departamentului Pricinilor din Lăuntru, pe motiv că nu-și pot vedea de munca cîmpului. În acest sens, locuitorii satului Drăgășani cereau să fie păsuiți pînă în toamnă cu construcția localului de școală, deoarece „subocîrmuitorul plășii noastre ne silește cu bumbașir și cu cele mai aspre bătăi a clădi împreună cu d-l proprietarul moșii școală, după planul dat de stăpînire, la care poruncă noi supuși sîntem, însă că acum este vremea lucrării pămîntului și noi dacă ne vom îndeletnici la aceasta urmează firește a rămîne muritori de foame pentru un an întreg”⁵⁸. Și sătenilor din Prundu (Bălți) ridicarea localului de școală, în soroc de o lună, după modelele prevăzute, în plină campanie agricolă, le era peste putință⁵⁹. Contestațiile țăranilor au determinat Departamentul Pricinilor din Lăuntru să poruncească Ocîrmuirii județului Vlașca să amîne ridicarea localurilor de școală pînă după strîngerea recoltelor de pe cîmp⁶⁰.

Nemuțumirile au fost determinate și de faptul că țăranii nu dispuneau de material pentru a contribui la ridicarea unor clădiri la dimensiunile stabilite de organele administrative. Astfel, locuitorii din satul Ogrezeni se plîngeau că nu pot termina clădirea școlii decît dacă își vînd vitele⁶¹, iar cei din Baciu, Talpa, Osebiți, Blejești, Bălășoeni cereau să li se aprobe să ridice localul de școală „după starea și puterea lor”⁶².

⁵² Ibidem, f. 429—432.

⁵³ Ibidem, fond Pretura plășii Marginea, dosar 27/1838, f. 43—44.

⁵⁴ Ibidem, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 17/1840, f. 22.

⁵⁵ Ibidem, dosar 13/1838, vol. II, f. 345.

⁵⁶ Ibidem, dosar 17/1840, f. 155.

⁵⁷ Ibidem, f. 22—23 și dosar 13/1838, vol. II, f. 471.

⁵⁸ Ibidem, dosar 17/1840, f. 38.

⁵⁹ Ibidem, f. 58.

⁶⁰ Ibidem, f. 79.

⁶¹ Ibidem, f. 112.

⁶² Ibidem, f. 137, 148, 153, 123.

Rapoarte ale subocîrmuitorilor de plăși informau periodic asupra stadiului lucrărilor de construcții ale localurilor de școli. Astfel, în august 1840, lucrările de construire a localurilor de școli erau în plină desfășurare în toate satele plășilor Izvorul⁶³, Marginea⁶⁴ și Bălți⁶⁵, autoritățile exprimându-și speranța că ele vor fi încheiate către sfîrșitul acestui an. Din păcate, speranța era mult prea optimistă, deoarece în 1841 se constată că numai o parte a localurilor erau terminate (21 în plasa Marginea⁶⁶, 25 în plasa Izvorul⁶⁷ și 35 în plasa Bălți⁶⁸), proporția celor neterminate fiind însă relativ mare (11 în plasa Izvorul și 13 în plasa Bălți). Și mai lent s-au desfășurat lucrările de construcție în plasa Ogrezeni, unde în martie 1842 nu era terminat nici un local de școală⁶⁹.

De asemenea, trebuie avută în vedere și calitatea slabă și rezistența redusă a localurilor construite. Executate în grabă, din materiale de calitate inferioară și de niște oameni lipsiți de experiență în executarea unor astfel de construcții, ele s-au deteriorat repede și au necesitat grabnice reparații. Această situație a fost favorizată și de poruncile Eforiei, care prevedeau construirea a trei tipuri de localuri de școli, în funcție de numărul familiilor și starea lor materială, respectiv satele cu pînă la 50 familii aveau să ridice o școală de nuiete și pari, satele cu 100 familii local de paiantă, iar cele cu 150 familii, de zid⁷⁰.

Semnificativă în acest sens este plîngerea locuitorilor din satul Izvorul de Sus în legătură cu reparațiile necesare localului de școală, local ridicat în 1840 și ajuns în 1844 „în proastă stare și aproape de a se dărăpăna, făcînd de la început clădirea netemeinică”⁷¹.

Situația școlii din Izvorul de Sus nu era singulară în județul Vlașca. Ocîrmuirea porunca, în septembrie 1844, subocîrmuitorilor de plăși să ia măsuri urgente ca, în cel mai scurt timp, școlile care se aflau în „stare proastă” să fie reparate, „tinerimea locuitorilor de prin sate se află în lipsă de învățătură din pricina școalelor ce au trebuință de reparații”⁷². Și tot în această lună, învățătorii din satele plășilor Bălți, Ogrezeni și Izvorul refuză să ia în primire localurile de școli și mobilierul respectiv, deoarece „sînt dărăpă-nate”. Se cer din nou măsuri pentru repararea cît mai rapidă a școlilor⁷³, hotărîndu-se ca reparația să se facă prin contribuția locuitorilor⁷⁴. Școlile din plasa Ogrezeni nu erau terminate nici în toamna anului 1844, adică „nu sînt lipite, nu sînt pardosite, n-au uși, n-au coșuri și sobe, nu sînt bănci, semicercuri, catedră”⁷⁵. Prin repetate rapoarte, subvizorul acestei plăși aduce la cunoștința Ocîrmuirii județului Vlașca „starea proastă în care se află școlile din această plasă, încît numai dobitoacele poate suferi a lăcui într-insele, din care pricină stau vacante fără a se strînge vre un copil la

⁶³ Ibidem, f. 111.

⁶⁴ Ibidem, f. 128.

⁶⁵ Ibidem, f. 209.

⁶⁶ Ibidem, f. 234—235.

⁶⁷ Ibidem, f. 240—254.

⁶⁸ Ibidem, f. 244—245.

⁶⁹ Ibidem, f. 250.

⁷⁰ Arh. St. Buc., fond Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 2105/1843, f. 24.

⁷¹ Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 2/1844, f. 37.

⁷² Ibidem, f. 58.

⁷³ Ibidem, f. 139.

⁷⁴ Ibidem, f. 113.

⁷⁵ Ibidem, f. 196.

⁷⁶ Ibidem, f. 86.

învățatură și deși cinstita subocîrmuire, prin cele mai serioase porunci, zorește pă locuitori a desăvîrși prezisele școale, dar în zadar⁷⁷. Și școlile de la Dăița, Frasinul, Gogoșarii Vechi, Malu Arsache și Paraipanul, din plasa Marginea, aveau nevoie de unele reparații în toamna anului 1844, pentru a se putea începe cursurile⁷⁸.

Starea localurilor de școală s-a înrăutățit an de an, astfel că, în 1847, în plasa Marginea, din 27 de școli existente, 20 necesitau reparații mai mari sau mai mici (sobe, coșuri, spoială, pardoseală, uși, înveliș, împrejmuire), iar 2 erau dărăpănate; în plasa Cîlniștea, din 45 de localuri de școli, 34 necesitau reparații, 3 erau „dărăpănate”, iar la Brăniștari școala trebuia reclădită, fiindcă arsese; în plasa Neajlov, din 22 de școli existente, 17 necesitau reparații, iar cea de la Corbiu Mari era „cu totul păraginită”: în plasa Glavacioc, din 28 de școli, 4 necesitau reparații, iar 22 erau „în cea mai mare dărăpănare”.

În tot județul Vlașca existau deci 122 de școli, din care 104 necesitau reparații capitale sau parțiale, 11 nu aveau localuri proprii, iar 3 erau „bune desăvîrșite” (pentru restul de 4 școli nu avem nici o mențiune la rubrica starea localului de școală). Merită menționat faptul că cele trei școli cu local în bună stare erau la Mihăileștii de Sus-Stănești (plasa Cîlniștea), Cîrtojani-Sadina (plasa Neajlov) și Fierbinți (plasa Glavacioc)⁷⁹.

Mobilierul școlilor

Despre dotarea cu mobilier a școlilor satești din județul Vlașca știrile păstrate sînt puține și se referă mai ales la repararea acestuia. Ca mobilier, fiecare școală trebuia să aibă: 2 table — una pentru aritmetică și alta pentru litere, 1 scaun pentru învățător, un dulap pentru păstrarea hîrtilor, bănci și scaune pentru copii, catedră, semicercuri cîte încăpeau în sala de clasă⁸⁰. O situație pe județ, din 1847, consemnează starea mobilierului școlilor publice satești⁸¹. Dacă avem în vedere că la o școală „de mijloc” mobilierul necesar era de 5 bănci, 3 semicercuri, 1 catedră, 1 scaun, 2 table⁸², iar în județul Vlașca funcționau, în 1847, 122 de școli „de mijloc”, înseamnă că erau necesare aproximativ 610 bănci, 366 semicercuri, 122 catedre, 122 scaune, 244 table (în total 1464 bucăți mobilier). Din datele furnizate de administrația locală, în 1847, în județ erau necesare: 338 bănci (dintr-un total de aproximativ 610 bănci), 358 semicercuri (dintr-un total de 366), 78 catedre și 91 scaune (dintr-un total de 122 catedre și 122 scaune) și 166 table (dintr-un total de 244 table), deci un total de 951 bucăți mobilier (dintr-un total de 1464 bucăți). Din comparația datelor de mai sus rezultă că, în 1847, școlilor din județul Vlașca le lipseau aproximativ 2/3 din mobilierul necesar desfășurării cursurilor.

Manuale școlare

În școlile publice satești materialul didactic de bază îl constituiau tablele lancasteriene. Un trup complet de table lancasteriene era format

⁷⁷ Ibidem, f. 137.

⁷⁸ Ibidem, f. 162—163.

⁷⁹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 1755/1844, f. 122—129.

⁸⁰ Ibidem, f. 1.

⁸¹ Ibidem, f. 122—129 (Vezi mai jos Anexa nr. 3).

⁸² G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 50.

din 161 bucăți, adică 31 de silabism, 12 de catehism, 16 de rugăciuni, 24 din Sf. Scriptură, 34 din Testament și 45 de aritmetică⁸³. O dată cu slobozirea din școala națională a primilor candidați de învățători, Eforia Școalelor Naționale a luat măsuri de a trimite Ocîrmuirii Vlașca un număr de 50 trupuiri de tabele lancasteriene, pentru a le distribui la școlile ce urmau să-și înceapă cursurile⁸⁴.

Aprovizionarea cu tabele lancasteriene s-a făcut treptat, pe măsură ce se deschideau noi școli. În 1844, din 142 de școli sătești existente în județul Vlașca, la 134 existau tabele lancasteriene, dar în multe cazuri incomplete⁸⁵, din cauza faptului că erau tipărite pe hîrtie și s-au deteriorat repede. Pentru remedierea acestei stări de lucru, Eforia Școalelor Naționale a hotărît lipirea tabelelor pe mucava. Cu această ocazie au fost adunate de la școlile comunale din județul Vlașca nu număr de 7764 de bucăți tabele lancasteriene și transportate la București⁸⁶.

Informații privind distribuirea manualelor (abecedare, de rugăciuni, de istorie sfîntă, de catehism, de Vechiul Testament și aritmetică⁸⁷) la școlile sătești din județul Vlașca sînt cu totul întîmplătoare, neputîndu-se urmări acțiunile Eforiei Școalelor sau ale profesorului școlii din Giurgiu în acest sens.

Organizate în anul 1838, școlile publice își vor înceta activitatea în 1848, ca urmare a evenimentelor din cursul acestui an. La 28 noiembrie 1848, Ocîrmuirea județului Vlașca raporta Eforiei Școalelor că au fost luate măsurile pentru închiderea școlilor comunale de prin sate⁸⁸.

Anexa 1

LISTA

satelor din județul Vlașca unde s-au clădit loceli de școli în perioada 1841/1842

- Plasa Marginea: 1) Greaca, 2) Prundu și Flămînda, 3) Pueni, 4) Băncasa, 5) Frasinul, 6) Dăița, 7) Frățești de Sus și de Jos, 8) Cucuruзу, 9) Chiriacu, Beiu de Sus, 10) Stănești, Pîrjolea, 11) Vieri, 12) Putineiu, 13) Cacaletți, 14) Goșarii Vechi și Noi, 15) Găujani, 16) Paraipenu, Malu, Arsache, 17) Malu de Jos, 18) Slobozia, 19) Bălănoaia, 20) Turbatu, 21) Oinacu și Branîștea.
- Plasa Izvorul: 1) Pieiea, 2) Grosu, 3) Băbăița, 4) Frăsinetul și Dobrogostia, 5) Gălătenii Moșteni, 6) Bișcoveni, 7) Gălătenii Mitropoliei, 8) Talpa Ogrăzile, 9) Netoși 10) Brătășani, 11) Osebiții Blejești, 12) Butești, 13) Adunații Butești,, 14) Preajba și Vătași, 15) Scurtu, 16) Slăvești, 17) Flămînda, 18) Cătunu, 19) Izvorul de Sus, 20) Izvoru de Negrești, 21) Izvoru de Jos, 22) Negrenii de Jos, de Sus, Osebiți Negreni, 23) Talpa Șopirlasca, 24) Gurueni, 25) Talpa Trivalea. Pină în martie 1842 s-a mai terminat construcția școlilor și în satele 1) Găvănecști, 2) Talpa Bișcoveni, 3) Blejești, 4) Baci, 5) Buteasca de Jos, 6) Glavaciocu.

⁸³ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 2127/1843, f. 7.

⁸⁴ Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 13/1838, vol. I, f. 201.

⁸⁵ Ibidem, dosar 2/1844, f. 1.

⁸⁶ Ibidem, f. 30, 47, 61, 62, 104.

⁸⁷ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 1284/1847, f. 218.

⁸⁸ Ibidem, f. 267.

Plasa Bălți: 1) Futoaia, 2) Izvoarele, Ciurari, 3) Gostinari, Belului, Văcărești, 4) Coeni, Ciumați, 5) Grădiștea, Osebiții Grădiștea, 6) Conana, Fălăstoaca, Budeni, 7) Dadilovu, 8) Brăniștarii de Sus și de Jos, 9) Strimba de Sus și de Jos, 10) Stoenști, Tangiru, 11) Ciolanu, Mirău, 12) Bila, 12) Cămineasa, 14) Letca Veche, 15) Bălăria, 16) Iepureștii Rumină și Sirbi, 17) Mihăilești de Sus, Bănești, 18) Dărăștii de Sus, 19) Dărăștii de Jos, 20) Adunații Copăceni, 21) Singureni, 22) Naipu, 23) Stănești, Chirculești, 24) Prundu, 25) Răsucenii de Sus, 26) Răsucenii de Jos, Așan Aga, 27) Drăgănești, 28) Tirnava de Jos, 29) Tirnava de Sus, 30) Călugăru, 31) Vida Cartojani, 32) Vida Furculești, 33) Crevenicu Coșoi, 34) Merenii de Sus, 35) Mărenii de Jos.

Plasa OGREZENI: în nici un sat nu s-a terminat construirea localului de școală.

Anexa 2

Tabel cu satele în care au funcționat școli în perioada 1838—1848 și numărul elevilor care au frecventat cursurile

Nr. crt.	Denumirea satelor	Numărul elevilor în anii școlari				
		1838/1839	1839/1840	1840/1841	1845/1846	1846/1847
0	1	2	3	4	5	6
1.	Adunați Butești (I) (G)*	12	8	9	3—18**	2—8
2.	Adunați Copăceni (B) (C)	12	16	18	6—10	6—8
3.	Arsache (M)	—***	—	—	8—25	14—25
4.	Babile (O) și Nebuna, Dănculești (N)	—	****	16	8—19	10—15
5.	Baciu (I) (G)	16	14	18	2—4	4—8
6.	Băbăița (I) (G)	11	16	17	2—5	5—16
7.	Bălăria (B) (C)	7	27	30	3—7	2—14
8.	Bălănoaia (M)	—	—	5	5—6	3—5
9.	Bălăsoeni (O)	14	15	32	—	—
10.	Băneasa (M)	23	6	30	5—24	—
11.	Beiu de Sus (M)	—	...	20	—	—
12.	Bila Ciolanu (B) (C)	—	...	16	10—12	3—8
13.	Biscoveni (I) (G)	—	—	11	8—13	5—13
14.	Blejești (I) (G)	22	30	32	12—24	2—11
15.	Branăștea (M)	—	20	—	—	—
16.	Brăniștari (B) (C)	—	—	8	9—15	4—7
17.	Brătășeni (I)	—	10	16	—	—
18.	Broșteni (O)	18	3	23	—	—
19.	Budeni (B)	6	10	—	—	—
20.	Bujoru (N)	—	—	—	4—7	6—7
21.	Bulbucata (O) (C)	20	12	14	6—13	6—10
22.	Butești (I)	23	46	45	—	4—8
23.	Buteștii de Jos (I) (G)	12	6	11	3—5	6—10
24.	Cacaleți (M)	—	—	23	6	8—13
25.	Catalina (I)	—	15	—	—	—
26.	Călugăru (B) (C)	10	10	20	2—8	2—8
27.	Călugăreni (C)	—	—	—	6—8	3—7
28.	Cămineasca (M) (C)	—	—	5	10—12	10—16
29.	Căscioarele (C)	—	—	—	8—20	15—25
30.	Cătunu (I) (G)	12	18	14	10—13	4—8

0	1	2	3	4	5	6
31.	Chiriacu	—	...	20	2-12	3-9
32.	Ciolanu (C)	—	—	—	—	7-10
33.	Cîrtojani (O) (N)	30	15	38	4-42	10-30
34.	Clejani (N)	—	—	—	58-70	50
35.	Coeni, Ciumați (B)	13	26	27	—	—
36.	Coțmana, Fălăș- toaca (B) (C)	17	14	26	7-11	3-11
37.	Coșaciu (M) (C)	—	—	10	10-12	4-10
38.	Corbii Ciungi, Cupele (O) (N)	—	...	22	18-23	5-29
39.	Corbii Mari (O) (N)	—	...	14	15-17	9-15
40.	Cozmești (G)	—	—	—	7-9	7-10
41.	Crevedia Mare de Jos, de Mijloc (O) (N)	—	...	12	3-30	5-18
42.	Crevenicu (B)	21	12	12	—	—
43.	Crevenicu Coșoi (B) (G)	12	7	19	3-10	4-7
44.	Cucuruzu (M)	20	30	30	14-20	15-30
45.	Dadilov (B) (C)	25	30	30	5-12	3-10
46.	Daia (M)	10	12	31	—	—
47.	Dăița (M)	—	12	14	5-12	6-8
48.	Dărăștii de Jos (B) (C)	23	40	25	5-12	3-6
49.	Dărăștii de Sus (B) (C)	21	8	24	8-13	3-8
50.	Drăgănești (B) (C)	13	19	23	5-17	5-30
51.	Epurești (B) (C)	—	...	12	30-36	10-18
52.	Fărcășanca (N)	—	—	—	8-10	3-11
53.	Fierbinți (G)	—	—	—	15-20	5-17
54.	Flămînda (I) (C)	16	20	20	4-8	4-14
55.	Frasinu (M)	4	25	19	5-14	8
56.	Frăsînt (I) (G)	20	30	30	9-11	12-19
57.	Frătești (M)	4	15	22	8-25	16-21
58.	Frăteștii de Jos (M)	—	—	—	13-31	12-25
59.	Fundu Părului, Crovu, Ghimpați, Olislav (O)	—	—	9	12	7-9
60.	Futoaia (B)	15	20	28	—	—
61.	Gălățeni Moșteni (I) (G)	9	12	21	12-20	18-22
62.	Gălățeni Mitro- polii (I) (G)	6	18	24	4-8	2-8
63.	Găneasa (M)	—	—	—	—	6-20
64.	Găvănești (I)	18	27	27	—	—
65.	Găujani (M)	10	20	18	12	6
66.	Ghimpați (B) (C)	13	12	21	—	—
67.	Ghizdaru (M)	—	—	—	10-18	5-15
68.	Gîstești și Sirbi (O) (N)	—	24	28	17-32	8-20
69.	Glăvacioc (I) (G)	—	...	37	—	8
70.	Goșoșarii vechi (M)	16	20	26	10-11	—
71.	Gorneni (B) (C)	14	16	17	2	2-4
72.	Gostinarii Belului Văcărești (B)	26	26	30	—	—
73.	Gostinu (M)	—	—	—	5-15	17

0	1	2	3	4	5	6
74.	Gratia, Sîrbii de Gratia Frumușani (O) (N)	19	25	26	8-12	52-53
75.	Grădinari, Ciocanu Caneli (O)	—	12	15	—	—
76.	Grădiștea și Osebiți Grădiștea (B) (C)	—	20	22	4-6	4-6
77.	Greaca (M)	22	30	34	—	—
78.	Grosu (O) (C)	15	18	19	8-20	4-8
79.	Gurueni (I) (C)	5	10	15	6-20	4-12
80.	Hobaia Balășoeni (O)	15	14	32	—	—
81.	Hodivoaia (M)	7	8	19	—	4-12
82.	Izvoarele (B)	26	20	22	—	—
83.	Izvorul de Jos (I)	12	—	—	—	—
84.	Izvorul de Negreni (I)	2	—	—	—	—
85.	Izvorul de Sus (I)	12	—	—	—	—
86.	Jugureni (O)	35	30	39	—	—
87.	Lada (I)	—	...	18	—	—
88.	Letca Nouă (B) (C)	8	8	24	9-19	3-10
89.	Letca Veche (C)	—	—	—	10-15	6-12
90.	Malu (M)	38	30	60	15-31	18-30
91.	Malu Spart (O)	12	26	18	—	—
92.	Măgura (I) (C)	—	...	27	—	6-11
93.	Mereni (B) (C)	—	...	23	11-16	5-9
94.	Merenii de Sus (B) (C)	—	20	23	9-13	9-11
95.	Merii Fălcoienii (O)	—	...	18	—	—
96.	Mihăilești de Jos (C)	—	—	—	4-7	7-8
97.	Mihăileștii de Sus (B) (C)	14	19	24	7-8	7-11
98.	Mîrșa (N)	—	—	—	11-23	5-18
99.	Moara din Groapă (O) (N)	—	...	21	6-16	2-16
100.	Morteni de Sus și de Jos (O)	12	15	18	—	—
101.	Naipu (B) (C)	15	15	16	2-7	3-12
102.	Negrenii de Sus, de Jos, Osebiții Negreni (I) (G)	15	15	16	12-14	4-16
103.	Netoți (I)	—	7	17	—	—
104.	Novaci (C)	—	—	—	7-10	4-7
105.	Obislav (N)	—	—	—	10-19	10-16
106.	Obedeni (N)	—	—	—	—	10-12
107.	Ogrezeni (O)	25	15	20	7-12	—
108.	Oinacu (M)	8	15	27	15-25	5-16
109.	Osebiții Blejești (I) (G)	12	8	10	3	2-7
110.	Osebiții Bucșani (N)	—	—	—	10	11-12
111.	Paraipanu (M)	—	—	8	—	—
112.	40 de Cruci (O) (N)	13	15	20	10-12	3-10
113.	Pielea (I)	15	23	26	—	—
114.	Pietrile (M)	11	15	18	4-10	3
115.	Pietrișu (M)	—	—	—	10-15	7-8

0	1	2	3	4	5	6
116.	Pietroșani (M)	—	—	—	5-16	3-12
117.	Poeni (I) (G)	11	8	11	10	8-12
118.	Popești, Novaci (B) (C)	10	32	35	7-12	4-10
119.	Precajba (I) (G)	4	—	—	4-5	3-6
120.	Prisiceni de Sus (O)	—	10	17	—	—
121.	Prunaru (B) (C)	8	12	20	—	4-9
122.	Prundu (M)	—	...	52	—	—
123.	Pueni (M)	—	—	9	8-12	5
124.	Putineiu (M)	7	7	27	7-16	3-12
125.	Purani (I) (G)	11	10	22	10	—
126.	Râscăceji (O)	—	9	18	—	—
127.	Râsucenii de Jos (B) (C)	33	18	18	10-16	6-16
128.	Râsucenii de Sus (B) (C)	11	10	14	10-15	2-17
129.	Roata, Zgaia, Sadina de Cîr- tojani (O) (N)	20	12	31	12-16	6-21
130.	Rușii lui Asan (B) (C)	—	...	15	9-12	4-7
131.	Scurtu (I) (G)	13	—	20	7-18	8-12
132.	Singureni (B) (C)	29	23	24	—	9-19
133.	Sîrbeni (N)	—	—	—	2-6	5-20
134.	Sîrbii de Gratia (O)	—	—	9	—	—
135.	Slobozia (M)	20	20	19	16-20	20-37
136.	Stănești (M)	15	18	37	15-30	16-30
137.	Stănești, Chircu- lești (B) (C)	10	10	20	4-8	2-4
138.	Stocnești (B) (C)	15	6	—	9-15	5-15
139.	Strimba (B) (C)	—	—	9	3-7	3-7
140.	Talpa (I)	—	10	7	—	—
141.	Talpa Biscoveni (I) (G)	16	...	18	6-16	2-13
142.	Talpa Ogrăzile (I) (G)	14	13	23	5-20	6-24
143.	Talpa Trivalea (I) (G)	10	12	17	4-12	2-12
144.	Tangîru (B)	—	7	8	—	—
145.	Tămășești (B) (G)	16	18	21	6-23	7
146.	Tirnavă de Jos (B) (C)	20	21	27	7-16	4-12
147.	Tirnavă de Sus (B) (C)	—	30	32	8-12	12-27
148.	Turbatu (M)	4	10	17	6-9	2-6
149.	Udeni (O) (N)	—	9	15	5-16	3-13
150.	Uești, Croitori (O)	—	—	9	—	—
151.	Uești, Goleaschii (N)	—	—	—	8	8-13
152.	Ueștii Moșneni (N)	—	—	—	—	8-16
153.	Uzunu (B) (C)	—	...	13	6-9	4-5
154.	Vătași (I)	7	7	6	—	—
155.	Vida Cartojani (B) (G)	14	8	16	12-16	4-12
156.	Vida Furculești (B) (G)	7	10	12	3-7	5

0	1	2	3	4	5	6
157.	Vieri (M)	12	14	21	9-20	—
158.	Vișina (O) (N)	15	15	12	26-38	6-39
159.	Vițănești (C)	—	—	—	—	2-8
160.	Vinători, Zădă- riciu (O) (N)	28	29	46	3-18	6-16
161.	Zgaia (O)	—	—	19	—	—

* Prescurtăre pentru plăși: I = Izvorul
 B = Bălți
 O = Ogrezeni
 M = Marginea
 C = Cîlniștea (din 1846)
 G = Glavacioc (din 1846)
 N = Neajlov (din 1846)

** Frecvența elevilor a oscilat între aceste cifre, în cele 5 luni de școală

*** Nu a funcționat școala

**** Nu se cunoaște numărul elevilor.

RÉSUMÉ

Dans la quatrième décade du XIXème siècle on a pris des mesures pour organiser l'enseignement public dans les villages de la Valachie. En 1838 on a commencé à ouvrir des écoles qui ont fonctionné jusqu'à 1848. Mais cette action a été très difficile car il n'y avait ni des instituteurs, ni des établissements, des meubles adéquates ou des livres. Pourtant, on a eu des certains succès, enregistrés dans les tableaux ci-joints.

PRÉCIS

During the 4th decade of the 19th century various measures were adopted in order to organize public education in Wallachian villages. Schools were opened starting with 1838 and they functioned up to 1848. But it was difficult to accomplish this process because of an acute lack of teachers and proper buildings, and because the specific furniture and handbooks were insufficient. However, there have been some successes, as you can see in the schedules.

VECHI INSTITUȚII ROMÂNEȘTI

Logofeția pricinilor străine din Țara Românească

MARCEL DUMITRU CIUCĂ

„Din vremea războaielor a început să se tragă un rău foarte mare... și a ajuns la o treaptă supărătoare și împiedicătoare pentru săracii ralele, locuitori ai Moldovei și pentru a ei cîrmuire o mare lovitură de nesuferit. Atunci, pe vremea războaielor, s-a întîmplat o mare foamete în locurile vecine cu noi, Rusia, Austria, Ungaria și Polonia, din care a fugit o mulțime de lipoveni, de unguri și evrei, toți sudiți ai Rusiei și Austriei, cu deosebite meșteșuguri îndeletnicindu-se, între cari și negustori și cițiva cu totul fără ocupație...¹.

Așa explică Ioan Sandu Sturza vodă sultanului numărul mare de străini veniți în țară, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în plîngerea împotriva abuzurilor la care se dedau aceștia, protejați fiind de consulate. Mai departe, domnul Moldovei arată că libertatea de care se bucurau sudiții străini, „nedreaptă”, a, „ispitit pe mulți localnici moldoveni spre a să face sudiți, cari, ocrotiți fără drept de consulate trăiesc după placul lor”². Aceeași situație se întîlnește și în Țara Românească.

Datorită poziției țărilor române și jocului de interese al marilor puteri în aceste părți ale Europei, se ajunge ca, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Rusia, Austria, Prusia, Franța, Anglia, să aibă consulate aici. Crearea consulatelor europene urmărea scopuri politice și în al doilea rînd comerciale, consulii făceau spionaj, culegeau știri etc.³. Consulatele străine fuseseră înființate după pacea de la Kükük Kainargi astfel: rusești în 1782, austriace în 1783, prusian — 1785, francez — 1798, englez în 1803 (funcționa de fapt din 1801)⁴.

O atribuție a consulilor era aceea de a proteja pe supușii statelor lor, care se sustrăgeau de la legile țării în care locuiau. Această protecție își are originea în regimul capitulațiilor dintre statele europene și Imperiul otoman. Prin capitulații — numite așa de la capitolele în care erau împărțite — se înțeleg actele încheiate între Înalta Poartă și statele creștine spre a ordona situația străinilor în Imperiu. Regimul capitular era alcătuit din excepții la regulile dreptului internațional, căci nu se mărginea a garanta libertatea individuală, religioasă și de a face negoț a străinilor, ci îi și sustrăgea pe a-

¹ N. Iorga, *Plîngerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XXXV (1912—1913), p. 4.

² *Ibidem*, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 6.

⁴ Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 216.

ceștia de sub imperiul legilor statului în care locuiau⁵. O asemenea situație era explicabilă în Imperiul otoman, unde dreptul civil se confunda cu cel religios, deci dreptul bisericesc nu putea fi aplicat necredincioșilor.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai ales de când regimul capitular s-a generalizat și numărul consulilor a crescut în Imperiul otoman, puterile europene, profitând de slăbiciunea acestui stat, au făcut din dreptul excepțional capitular dreptul comun al străinilor așezați în statele sultanului. Imunitățile capitulare se vor întinde și în Principate, socotite ca făcând parte integrantă din Imperiu⁶.

Originea protejărilor, a sudiților, vine de la îngăduința dată de Poartă ca ambasadele și consulatele străine să se poată sluji în raporturile lor cu autoritățile locale de dragomani recrutați dintre raiale. Astfel, s-a ajuns și la această anomalie de drept internațional ca misiunile străine să ia sub protecția lor supuși de-ai statului unde erau acreditate. De la această îngăduință s-a trecut repede la abuz, încurajat chiar de raiale care alergau să ceară patente de protecție⁷. În plus o sursă de venituri a consulilor, având în vedere că aveau puține mijloace de întreținere, era aceea a protecției de sudiți⁸.

La noi, jurisdicția consulară apare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De fapt și după tratatul de la Iași (9 ianuarie 1792) întâlnim sudiți judecați de tribunalele locale. Asistența consulară la pricinile dintre raiale și sudiți nu s-a generalizat în Principate decât de la începutul secolului al XIX-lea⁹. Introdusă prin abuz, jurisdicția consulară era o atingere continuă adusă prestigiului și economiei țării. Consulii erau foarte îndrăzneți. De exemplu, în 1815 divanul dă o anafură împotriva sudiților străini, care-l nemulțumește pe Fleischhagl, consulul asutriac. Caragea îl pune la punct, pentru că protesta, amintindu-i că „nu poate acționa aici ca și cum ar domni deopotrivă cu el” și că domnul țării nu înțelege să-i fie „subaltern”¹⁰.

Capitulațiile prevedeau:

— nici un străin să nu fie arestat fără intervenirea consulului de care depinde, afară de cazul de flagrant delict sau dacă arestarea se face într-o localitate unde nu este autoritate consulară. În acest caz, autoritatea locală trebuie să facă cunoscută arestarea celui mai apropiat oficiu consular;

— oficialii consulari să aibă liberă intrare la supușii lor arestați sub învinuirea de crimă;

— interogatoriul să se facă numai în prezența delegatului consular;

— sentința condamnării unui supus străin, pronunțată de un tribunal local, să fie predată consulatului împreună cu condamnatul, pentru a-și primi pedeapsa în țara lui;

— nici un supus străin să nu poată fi expulzat fără o înțelegere preabilă cu consulatul său;

— autoritatea locală să nu poată intra în domiciliul unui supus străin fără intervenția consulatului;

⁵ Ioan C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XXXVIII (1915–1916), p. 128.

⁶ *Ibidem*, p. 129.

⁷ *Ibidem*, p. 135.

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 6.

⁹ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 146.

¹⁰ Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mireea Malița, *op. cit.*, p. 146.

— crimele și delictele comise de supuși străini, între ei, să aparțină exclusiv jurisdicției consulare și să fie judecate de autoritatea consulară a reclamantului;

— în caz de deces al unui străin, autoritatea consulară să ia toate măsurile de administrare și lichidare a succesiunii, fără amestecul autorității locale;

— în privința litigiilor între supușii aceluiași consulat sau între supușii a două consulate, se revendică jurisdicția consulatelor, lăsând autorității locale judecarea contestațiilor între indigeni și străini;

— se invocă clauzele capitulațiilor pentru apărarea supușilor străini, comercianți, de plata patentei¹¹.

Se crea astfel o situație inferioară comercianților indigeni și în general locuitorilor țării față de străini și se făcea imposibilă concurența în orice direcție, dintre un străin și un român. În aceste condiții mulți din locuitorii țării vor căuta să devină sudiți. Numărul sudiților se mărește peste măsură. Poarta găsește necesar a nu mai socoti ca atare decît pe locuitorii țărilor străine și să nu fie recunoscuți de buni sudiți acei făcuți dintre locuitorii țării. La 27 ianuarie 1813, Caragea voievod ordonă visterului o anchetă asupra sudiților și trecerea între birnicii țării a acelor deveniți cu drept sudiți, conform firmanului împăratesc¹².

Aceasta pentru că se văzuse că printre sudiți se aflau mulți dintre locuitorii țării, care căpătaseră această calitate pe diferite căi. O asemenea încercare de a deveni sudit întîlnim în 1823, cînd un Ivan Dimul căldărar are pricină de judecată cu un Petre, vâtaf de pescari, sudit chezaricesc, deoarece îi dăduse, încă din 1814, 10 galbeni și 20 de funduli pentru ca să-l facă sudit rusec și „sudit nu l-au făcut”¹³. A fost o încercare a lui Ivan Dimul de a se sustrage de la unele obligații la care erau supuși autohtonii și de a beneficia de o situație avantajoasă. Au fost și cazuri cînd diferite persoane se dădeau drept sudiți, fără să aibă această calitate, cum s-a întîmplat, de exemplu, în 1830 cînd Logofeția Streinelor Pricini informa consulatul Angliei că un Nicolae Papaminea „s-au arătat de sudit vretanicesc” și cercetîndu-se catastihul de sudiți „ce au dat cinstita aghenție, numele numelui Nicolae nu s-au găsit trecut”¹⁴. Asemenea liste de sudiți au fost date după 1817, cînd Logofeția Streinelor Pricini a cerut consulatelor listă de supușii de drept ai țărilor lor¹⁵.

Problema sudiților nu s-a putut reglementa datorită consulatelor care încurcau lucrurile în această direcție și o evidență clară nu s-a putut face. Astfel, în anul 1823, agenția consulară chezaro-crăiască, prin dragomanul ei Manolache Furcă, arăta Logofeției Streinelor Pricini că pe Psihalița Fotini nu o mai cunoaște de sudită și că orice pricină va avea să se orînduiască la judecată „politicască”, ca și raialele, ca pînă la urmă să trimită un pașport al acesteia din care reieșea că este sudită rusească¹⁶.

¹¹ M. Mitileneu, *Jurisdicțiunea consulară în România*, București, 1868, p. 29.

¹² V. A. Urechia, *Justiția sub Ioan Caragea* în „Analele Academiei Române. Memoarele Secțiunii istorice”, seria II, tom. XX (1897—1898), p. 288—291.

¹³ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1052, f. 33.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 1060, f. 35.

¹⁵ Din 1817 există o listă de „numărul sudiților rosești ce se află în pămîntul țării Valahiei, după catastih ce au trimis cinstitul consulat al Rusii aici la departament”. Se pare că lista este neterminată; printro cei 168 sudiți menționați, la nr. 7 figurează „Theodor Vladimirescu”. (*Ibidem*, nr. 1041, f. 99r. — 100).

¹⁶ *Ibidem*, nr. 1049, f. 39v.

Alexandru N. Suțu voievod a orînduit chiar o comisie specială ca să aleagă pe sudiții adevărați și să le dea un nizam, iar la 2 februarie 1819, domnul invită divanul și boierii halca și mazili să chibzuiască asupra madelii sudiților¹⁷.

Cu toate acestea numărul sudiților a rămas destul de mare și, în acest mod, adăugîndu-se și amestecul consulilor în caz de procese ale sudiților cu indigenii, s-a ajuns să se îngreuneze activitatea tribunalelor locale și să se întîrzie rezolvarea proceselor.

Ca o favoare pentru sudiți, pentru a nu mai pierde prea multă vreme cu procesele, s-au creat instituții speciale care să le judece pricinile ce le aveau cu indigenii. Una dintre acestea a fost *Isprăvnicatul Străinilor*, ca primă instanță, care avea prin județe cîte un reprezentant pe lîngă ispravnicii obișnuiți ai județului, și cîte un sameș al străinilor, care va fi suprimat la cererea marelui vistier în 1819. Cu cît vor fi mai puțini dregători cu atît vor fi străinii mai odihniți, se spune în anaforaua marelui vistier¹⁸. În orașe se afla și o Stărostie de sudiți, ca cea de sudiți chezaro-crăiești din Ploiești, în 1825¹⁹. Dar cea mai importantă și de care ne vom ocupa în continuare a fost Logofeția Streinelor Pricini sau Departamentul Logofeției Streinelor Pricini.

Data înființării. Dacă pentru instituția similară din Moldova data întemeierii nu se știe cu precizie, 1801 probabil²⁰, hrisovul Logofeției Streinelor Pricini din Țara Românească, copiat în condica acesteia, poartă data de 3 ianuarie 1813²¹. Dar nu aceasta este data întemeierii instituției, ca funcționa la sfîrșitul anului 1812. La 30 noiembrie 1812 se dădea „Porunca la toate județele pentru vestirea judecătorii streinilor”, prin care se anunța ispravnicilor de județe crearea noii instituții și „căpetenia” ei, Atanasie Hristopulo²², iar la 29 noiembrie 1812 aceasta trimitea notă către Agenția chezaro-crăiască, prin care își anunța înființarea și cerea catastih de tot sudiții adevărați, conform poruncilor împărătești²³. Înseamnă că nouă instanță judecătorească a fost înființată cu puțin timp înainte, între 8 septembrie, data suirii pe tron a lui Ioan Gheorghe Caragea și 29 noiembrie 1812.

Hrisovul de întemeiere îi stabilește componența și atribuțiile. În ceea ce privește motivele creării, domnul spune: „De aceia dar, fiindcă din mulțimea supușilor curților evropeicești, celor vecini și celor mai de departe carii au venit și vin aici în pămîntul domneștii noastre țări, avînd cu supușii domnii mele alișverișuri, să naște o multime de pricini neguțătoarești și al prigoniri de multe chipuri, încît judecătoriile politicești, ce era orînduită pînă acum, fiind însărcinate cu greutatea celor pămîntești pricini de judecări, nu se îndeminează a căuta și a izbrăni și pricinile pămîntenilor, ce au cu cei streini sau ales streinilor, ce au cu pămîntenii. Iată, ușurînd domnia mea numitele judecătorii și voind ca și pricinile și prigonirile dintre pămînteni cu cei străini să-și ia mai cu înlesnire și fără de întîrziere sfîrșitul hotăr-

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, București, 1898, p. 151. (Cu această ocazie se recunosc ca sudiți austriaci 814 persoane).

¹⁸ *Ibidem*, p. 128.

¹⁹ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 047, f. 37.

²⁰ Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova (1741—1832)*, Iași, 1934, p. 53.

²¹ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 037, f. 16v. — 17.

²² *Ibidem*, f. lv; nr. 74, f. 30. Vezi și V. A. Urechia, *Justiția...*, p. 290.

²³ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 037, f. 2.

rîrilor, spre a nu-și pierde vremea și a să cheltui supușii domnii mele, din pricina prelungirii și a întârzierii, am întocmit apoi judecătorie, numindu-o a Streinilor Pricini, și orînduim ca toate pricinile pămîntenilor cu streinii și ale streinilor cu pămîntenii să se caute de această judecătorie”.

De aici reiese și atribuția de bază a noii instituții, aceea de a judeca pricinile dintre sudiiți și pămîteni și invers. În continuare hrisovul îi stabilește componența:

— Departamentul să fie format din 3 boieri, din care primul să fie ales de domn, cîstitundu-l cu „cinul de boier velic” și să se numească vel logofăt al Streinilor Pricini și „să-și aibă treapta, cinul său, după dumnealui vel postelnic. Să ție toiaș, să șază împreună cu dumnealor ceilalți veliți boieri la domnescul nostru divan, nu numai cînd să teorisește vreo pricină streină cu anaforaua aceștii judecătorii, ci și oricînd. Precum și ceilalți dumnealor veliți boieri, să se iscălească unde va fi trebuință, împreună cu dumnealor. Cu numit boier să aibă a coresponderi dumnealor consului ai streinelor curți pentru orice pricină vor avea, și dumnealui să le arate către domnie, ca iarăși prin dumnealui să dea și domnia cuviincioasele răspunsuri; să fie mai întii șezători decît ceilanți doi judecători; să nu fie ținute în seamă cărțile de judecăți ale acestei judecătorii de vor fi fără de iscălitură dumnealui; să aibă răsplătirea dregătorii sale cele ce prin osebita domneasca noastră carte îi vom orîndui domnia mea. Iar ailanți doi judecători să fie dintre boierii care nu vor fi în dregătorii, să șază la dregătorie împreună cu întiitul șezător al lor, să judece împreună și împreună iarăși să iscălească cărțile judecăților”.

Reiese de aici și faptul că noua instituție era un fel de intermediar între consulat și domn, primea pricinile și le îndrepta domnului pentru ca acesta, tot prin ea, să dea și rezolvarea. Instanță superioară îi era Divanul domnesc după cum deducem din aliniatul următor: „fără numai la domnescul nostru Divan, ca cei ce nu să vor mulțumi pă alegirea sa și vor avea apilație, să se înfățișeze de la numita judecătorie drept la Divanul domnii mele”.

Hrisovul mai arată și zilele de judecată și componența cancelariei Departamentului:

— „Să caute judecăți de atitea ori pă săptămînă, ori pă lună, sau pă an, de cite ori caută și dumnealor veliți boieri;

— să aibă slujbași spre înfățișarea pricinilor și săvîrșirea hotărîrilor pă șepcii domnescului nostru divan, să ia de la toate împlinirile doă părți din deciuială, iar a treia parte să o dea zapciului celui ce face împlinire;

— să aibă un notarios, adică logofăt;

— să aibă și un dragoman”.

Hrisovul este întărit de boierii Divanului, printre care, după Costache Vlahuță mare postelnic, apare și „pan Atanasie Hristopulo, mare logofăt al Streinilor Pricini”²⁴.

Noua instanță a fost așezată în 1814 în casele stolnicesei Manda Costeasca, căreia îi dădea o chirie de 5000 de taleri anual²⁵, iar în 14 august 1815 se va muta în camerele ce înainte ocupase doctorul Hristache în mănăstirea Sfîntul Sava²⁶.

²⁴ Ibidem, f. 16v. — 17.

²⁵ V. A. Urechia, *Justiția...*, p. 378.

²⁶ *Ibidem*, p. 291.

Care au fost marii logofeți care au stat în fruntea Departamentului Streinelor Pricini? Primul mare logofăt a fost, după cum s-a văzut din hrisovul amintit, Atanasie Hristopulo. În noiembrie 1812 domnul îl anunță pe noul dregător²⁷. Acesta este unul din „boerii nomichi”, adică legiști însărcinați să arate ce spun pravilele. Atanasie Hristopol era fiul unui simplu preot, refugiat din Gatoria la București, a învățat la Academia din București și apoi filozofia la Buda și Padova. Fostul său dascăl Lembru Fotiade îl recomandă în anul 1799 lui Alexandru Moruzi voievod, asigurându-i viitoarea carieră²⁸. Atanasie Hristopulo face parte și din comisia însărcinată de Caragea cu întocmirea noului cod de legi²⁹.

După Hristopulo urmează la 1 mai 1817 Petrache Ritoridi³⁰, iar în august 1818 Ștefan Nestor până în 1819³¹. În aprilie 1820 apare ca mare logofăt Costache Cîmpineanu³², iar la 7 august același an în locul marelui logofăt nu semnează nimeni³³, pentru ca la 10 octombrie să fie vel logofăt Iancu Văcărescu³⁴. La 24 noiembrie 1822, semnează iarăși ca mare logofăt Costandin Cîmpineanu³⁵, pentru ca la 30 noiembrie să reapară ca mare logofăt Nestor³⁶, până în 1825, sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai, cînd este mare logofăt Mihalache Cornescu³⁷. La 1 iunie 1826 revine Iancu Văcărescu³⁸ până la sfârșitul lui ianuarie 1829, cînd este mare logofăt Manolache Arghiropol³⁹, alături de care, tot ca mare logofăt, semnează în 1830 (aprilie 19 și 26) și Constantin Golescu⁴⁰. Manolache Arghiropol apare ca mare logofăt și pe anul 1831⁴¹.

După cum stabilește hrisovul de întemeiere a Departamentului, pe lângă mare logofăt mai exista încă doi logofeți ca judecători, un „notarios”, adică logofăt „treti”, și un dragoman. Șintre cei doi logofeți „vtori”, unul era condicar și altul ajutor la scris⁴².

Cei doi judecători, logofeții „vtori”, aveau obligația să judece împreună cu marele logofăt și să iscălească împreună cu el cărțile de judecată. În 1814 apar semnați, pe lângă marele logofăt căminarul Costandin Caridis și paharnicul Vasile⁴³, iar în 1819, pe lângă Nestor semnează Costandin hatman și Dumitrache stolnic⁴⁴. Costandin hatman este Costandin Caridis care în 1814 era căminar și în iulie 1820 ajunsese fost mare hatman și era înlocuit în funcția de judecător la Departament cu paharnicul Constantin Cozone⁴⁵. Pe lângă

²⁷ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1037, f. 1v.

²⁸ I. C. Filitti și D. I. Suchianu, *Contribuții la istoria justiției penale în Principatul Român*, București, 1928, p. 36.

²⁹ I. Palade, *Codul Caragea*, București, 1910, p. XXV.

³⁰ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1037, 17v.

³¹ *Ibidem*, nr. 1044, f. 68 v.

³² *Ibidem*, f. 71.

³³ *Ibidem*, f. 68.

³⁴ *Ibidem*, nr. 1041, f. 59.

³⁵ *Ibidem*, nr. 1037, f. 117.

³⁶ *Ibidem*, nr. 1041, f. 59.

³⁷ *Ibidem*, nr. 1050, f. 56v.

³⁸ *Ibidem*, nr. 1053, f. 4v.

³⁹ *Ibidem*, nr. 1057, f. 49.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 1059, f. 28v., 29 v.

⁴¹ *Ibidem*, f. 1.

⁴² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 121.

⁴³ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1038, f. 139v. — 140.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 1044, f. 2.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 1037, f. 19v.; nr. 96, f. 165. Vezi și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 177.

Cozone, care în septembrie 1820 ajunge hatman ⁴⁶, continuă să funcționeze Dumitrache, care ajunsese fost mare clucer ⁴⁷. Dumitrache fost mare clucer continuă să semneze, după marele logofăt, cărțile de judecată, pînă în 1828 octombrie — noiembrie ⁴⁸, cînd îi ia locul Costache Iatropul, fost mare clucer ⁴⁹. Trecînd Constandin Iatropul în locul lui Dumitrache, în locul său la 13 mai 1829 apare Manolache căminarul ⁵⁰.

Aceștia au fost logofeții judecători ai Departamentului, cei care trebuiau să semneze cărțile de judecată.

Pe măsura creșterii influenței consulilor în țară, crește și importanța Departamentului, pricinile se înmulțesc, iar personalul de aici nu mai poate face față solicitărilor. Atunci marele logofăt cere mărirea numărului celor care formau cancelaria. În 1816 a făcut o asemenea cerere către Caragea voevod pentru a se mai orîndui un „logofețel ajutor” la scrisul notelor și anaforalelor, la trecut în condică și „la alte corispondenții și scrisori ce are această logofeție ⁵¹. Domnul numește pe Costache Melicescu, logofăt de divan, ca ajutor, care, după cum spune marele logofăt la 1 mai 1820, a ușurat „întru toate pe notar”. Din acest document se pot vedea și atribuțiile notarului și ale logofețelului ajutor; să țină condicile curate și cu orînduială de cite să află la această logofeție. Marele logofăt scoate în evidență și necesitatea ca logofeții să funcționeze pe o durată mai mare de timp, cunoscînd mai bine pricinile care s-au judecat și ce hotăriri s-au dat, și cere să se dea carte de condicar lui Costache Melicescu și să se mai dea o carte deschisă pentru încă un logofăt ajutor, pe care-l va găsi el destoinic. Deci cancelaria era formată acum din 3 logofeți: un treti logofăt sau notar, un condicar și un alt logofăt ajutor la scris.

Acești logofeți erau deosebiți de ai Divanului domnesc și erau sub ascultarea marelui logofăt al Departamentului, „apururea statornici și neclintîți în cită vreme își vor păzi datoria lor cu toată supunerea”, iar leafa și-o primeau de la Casa Lefilor.

Cei care au fost numiți în aceste trei funcții în iunie 1820 au fost: Gheorghe Urlățeanu „ce l-am cinstit domnia mea cu caftan de al treilea logofăt”, Costache Melicescu, condicar, și Nicolae logofăt, ajutor la amîndoi numiții” ⁵². Deci Costache Melicescu funcționează din 1816, la început ca ajutor de notar, apoi din 1820 a fost numit condicar, ca în 1830 să fie treti logofăt, adică notar ⁵³, iar în locul lui apare din 1829 septembrie „proin condicar Costache Murgescu” ⁵⁴.

La 6 martie 1829, Departamentul cere Divanului, pentru că s-a îngreunat munca, pe lînă gă treti logofăt și logofețel scriitor „pentru căci condicarul este cu îngrijirea trecerii în condici și a păstra toate seneturile și hirtile pricinilor cu bună orînduială”, să mai orînduiască dintre logofeții Divanului încă un „logofăt ajutor la scris, carele să fie nelipsit și cu ascultare la să-

⁴⁶ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 045, f. 42.

⁴⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI I, p. 178.

⁴⁸ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 039, f. 140.

⁴⁹ Ibidem, nr. 1 038, f. 264.

⁵⁰ Ibidem, nr. 1 055, f. 47.

⁵¹ Ibidem, nr. 1 037, f. 19 — 19v.; nr. 95, f. 595. Vezi și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 179.

⁵² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 178.

⁵³ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 059, f. 124.

⁵⁴ Ibidem, f. 111v.

virșirea trebilor Departamentului”⁵⁵. Probabil cererea n-a rămas fără răspuns, căci la 13 mai pe o condică a Departamentului găsim notat: „n-am intrat cu logofăt Ilie la dumnealui coconu Costache Melițescu”. Acesta va fi fost noul logofăt ajutor la scris, pe lângă logofătul Costache Melicescu și avea să primească de la acesta 50 de taleri⁵⁶.

În afară de aceștia, hrisovul lui Caragea fixa și un dragoman la acest departament. La 24 august 1817, vedem că de fapt erau doi dragomani, unul pentru notle rusești, Teodor și altul pentru cele franțuzești, Muoris⁵⁷. Teodor tălmăciul, arată marele logofăt, cu leafa ce are pe lună nu poate acoperi nevoile familiei și caută să plece de la Departament. „Ci, fiindcă omul acesta este deapurarea trebuincios Departamentului, aflându-să cu bună știință și cu scumpătate la tălmăcirile notelor rosești, ce adevă vin de la cinstitul consulat, nu lipsesc cu plecaciune a arăta înălțimii tale. . . . să i să orînduiască leafa ce au avut-o Moris franțez, ce au murit (nefiind atita trebuință de limba franțuzescă la acest Departament)”.

În legătură cu leafa logofeților și veniturile instituției citeva documente sînt grăitoare. Logofeții din cancelaria Departamentului erau plătiți de Casa Lefilor. În 1820 domnul stabilește ca al treilea logofăt să primească 70 taleri pe lună, condicarul, pe lângă 20 de taleri ce lua mai înainte, ca un logofețel de Divan, mai primește încă 20 de taleri, „ca să i se facă taleri 40 pe lună”, iar logofătului nou orînduit îi stabilise 30 de taleri pe lună. Cu această leafă urmau să fie plătiți cu începere de la 1 iunie 1820⁵⁸. Tot în 1820, numind pe Cozone ca judecător la Departament, domnul cere lui Constantin Filipescu, marele vornic, „nazîrul Casei Lefilor”, să-i dea acestuia leafa pe care a avut-o Caridis, adică 250 de taleri pe lună, începînd cu 15 iulie⁵⁹.

În legătură cu veniturile Departamentului, hrisovul lui Caragea a stabilit ca să-i revină două părți din zeciuială, iar o parte să se dea zapciului ce face împlinire. Această întocmire s-a păstrat, însă în 1827 se iscă o neînțelegere cu hătămănia pentru cele două treimi din teciuială. Ce s-a întimplat?

Unele din procese se orînduiau în cercetarea Departamentului împreună și cu „ceialți veliți boieri”, nu spre dărăpănarea dreptului său, ci pentru „mai buna domnului pliroforie”⁶⁰. În cazul nostru s-a judecat pricina căminarului Polizache cu creditorii, și hătămănia a luat ca zeciuiala 32.000 de taleri, nedînd Departamentului cota de 2/3, pe motiv că nici ceialți veliți boieri nu au cerut nimic și, cînd vor cere și ei, atunci va da și marele logofăt al Pricinilor Streine. Marele logofăt cere să i se dea cota cuvenită din judecarea acestei pricini și ca de acum înainte cele două părți de zeciuială să fie răspunse la cancelaria Logofețimii de către ipotesiarul ce va trebui să plătească, de unde i se va da adevărîntă de primire. Anafora marelui logofăt al Streinelor Pricini este dată de domn spre cercetare către Divanul domnesc, care analizînd hrisovul de întemeiere al Departamentului găsește că trebuie să se dea cele două părți din zeciuială marelui logofăt⁶¹. Situația nu se reglementează nici la 4 martie, cînd Iancu Văcărescu, mare logofăt, dă o nouă anafora în

⁵⁵ Ibidem, nr. 1 055, f. 1v.

⁵⁶ Ibidem, f. 89.

⁵⁷ Ibidem, nr. 1042, f. 62v. — 63.

⁵⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 178.

⁵⁹ Ibidem, p. 177.

⁶⁰ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1 053, f. 86—86v.

⁶¹ Ibidem, nr. 1 054, f. 18—19.

acest sens ⁶². Se pare că pînă la urmă totul se reglementează în sensul anaforalei din 1827, căci în 1830, într-o notă către consulatul Rusiei, se arată că Departamentul are să ia 2/3 din zeciuiala judecătii dintre căminarul Costandin Buri, sudit rus, și domnița Marghioala Hangerli, iar zapciul orînduit, adică hătmănia; a treia parte ⁶³. Marele logofăt intervine la consulat pentru a sili pe Buri să achite această datorie.

Zilele cînd judeca Departamentul. Ioan Gheorghe Caragea stabilește ca „să caute judecătii de atîtea ori pe săptămîină, ori pînă la lună, sau pînă la an, de cîte ori caută și dumnealor veliții boieri”. Dintr-o condică a Departamentului vedem că judeca miercuria, vinerea și simbăta, de regulă, dar uneori și luna sau marța ⁶⁴. În 1817 însă aflăm că domnul Caragea a hotărît ca judecătorii să se afle „în toate zilele la acest Departament al Pricinilor Streine”. La care judecătorii Departamentului arată că, înmulțindu-se pricinile dintre sudiiți și raiale, logofătul Departamentului nu poate face față de scrisul anaforalelor. În plus, arată că dragomanii consulatelor pretind să participe la judecătii, iar în zilele cînd este și Divan domnesc, unde merg pentru alte pricini ale sudiiților, Departamentul își începe activitatea mai tîrziu, neputînd să termine toate cazurile avute în acele zile. În consecință, marele logofăt cere domnului ca Departamentul să judece în zilele cînd nu se ține Divanul domnesc, adică marța, joia și simbăta, după orînduiala „ce au fost mai înainte” ⁶⁵. Domnul aprobă, iar la 22 iulie, marele logofăt, anunță consulatelor noul program ⁶⁶.

Să urmărim acum cîteva din atribuțiile Departamentului. Atribuția de bază, pentru care a și fost creat, a fost aceea de a judeca pricinile dintre supușii străini cu raialele și invers, cele dintre raiale cu sudiiții, „atît în bani cît și de învinovățiri” ⁶⁷. Departamentul judeca numai procese civile, cele penale reveneau Departamentului de Criminalion și în apel Divanului Domnesc. Judeca și pricinile dintre doi sudiiți, dacă aceștia doreau aceasta ⁶⁸.

Avea și funcție administrativă, după cum s-a văzut anterior, trebuind să țină o evidență a sudiiților. În plus, toate hotărîrile domnești privind pe străini erau transmise consulatelor acestora prin canalul Departamentului. Așa de pildă, la 7 februarie 1819, comunică Agenției austriece hotărîrea domnului în privința mocanilor, sudiiți austriaci, care intrau în Țara Românească cu vitele la iernat (să-și reinnoiască reghiile, să treacă neapărat cu vitele pe la vătaful de plai pentru a le număra, iar la ieșire să treacă pe la același vătaf, fără să vină grămadă, ca să poată fi numărate etc.) ⁶⁹.

O altă atribuție era aceea de a adeveri zapisele de vînzări. Sudiiții neîncetînd să cumpere lucruri nemișcătoare în țară, domnul se vede nevoit să poruncească Departamentului ca atunci cînd va veni vreunul cu un asemenea zapis de vînzare spre adevărire, nu numai să nu-l adevereze, ba încă să-i comunique despre aceasta ⁷⁰.

Departamentul avea și „necurmte corispndenți cu cinstitele consulaturi” ⁷¹. Pașapoartele se eliberau prin intermediul Departamentului la

⁶² Ibidem, f. 23.

⁶³ Ibidem, nr. 1058, f. 25v. — 26.

⁶⁴ Ibidem, nr. 1041, f. 2 și următoarele.

⁶⁵ Ibidem, nr. 1042, f. 39.

⁶⁶ Ibidem, nr. 1040, f. 5v.

⁶⁷ Ibidem, nr. 1037, f. 2.

⁶⁸ Ibidem, f. 1v.

⁶⁹ Ibidem, f. 10.

⁷⁰ Ibidem, f. 17.

⁷¹ Ibidem, nr. 1055, f. 1v. Vezi și nr. 1052, care conține „note rosești”, „note franțuzești”

consulate ⁷². O intensă corespondență purta Departamentul cu alte instituții, cum ar fi hătmania, spătăria, starostiile de negustori etc., în privința diferitelor pricini între sudiiți și raiale.

Cîteva cuvinte despre acționarea în judecată a străinilor, despre procedura de judecată.

Dacă în ceea ce îi privește pe pămînteni, în pricinile de judecată, funcționau Departamentul de Opt și de Șapte pentru cele civile, Departamentul Agiei pentru delictе mici din „firg”, al Spătăriei pentru delictе prin mahalale și, ca instanță supremă, Divanul domnesc, sudiiții aveau și ei instanțele lor, paralele cu acestea, am putea zice, care îi judecau în pricinile ce aveau cu raialele. Acestea erau: Isprăvnicatul străinilor din 12 județe, Departamentul Streinilor Pricini, instanță imediat superioară și același Divan domnesc ca instanță supremă.

În 1819, ispravnicul de străini cere marelui vistier ca toate pricinile străinilor să se orînduiască la acest ispravnicat, iar cele din județe, dintre străini și raiale să se orînduiască și la ispravnicii pămînteni și la ai străinilor. Marele vistier arată domnului că această cerere se poate lua în considerare numai în pricinile dintre străin cu străin, iar de vor fi departe de Isprăvnicatul străinilor poate să-i judece orînduitul acestuia în județ. Pricinile dintre pămînteni și străini ce vor avea loc prin județe să se orînduiască numai la ispravnicatul județului, care, „avînd cel întiu loc al stăpînirii, se cuvine să fie întru toate săvîrșitor și îndestulător obștii” ⁷³. Aceasta pentru că este cu neputință să intre în cercetare ambele isprăvnicate și fiind cel al străinilor depărtat nu se poate să numească vechil însoțit la judecarea cu ispravnicii pămîntului.

Domnul aprobă cele cerute de marele vistier și găsește că „aceia” din străini cari, ferindu-se de depărtarea locului și cheltuielile ce urmează trepădîndu-se la ispravnicatul lor a-și cere dreptatea, vor primi de bună-voința lor, nesiliți de nimeni, a se judeca de vreun ispravnicat pămîntean, ce va cădea mai cu apropiere, să nu fie popriți” ⁷⁴.

Cei care nu erau mulțumiți de judecata isprăvnicatelor făceau apel la Departamentul Streinelor Pricini, alții acționau direct la acest Departament, fără să se mai judece la isprăvnicate. Alții dădeau jălbile la consulate sau la divanul domnesc, care le îndreptau spre cercetare tot la Departamentul Străinilor Pricini. Însă aici trebuie remarcat faptul că, în caz că părțile erau sudiiți și dădeau jalba la consulat, acesta îi judeca. În caz că pricina era între un sudit și o raia și jalba era dată domnului, acesta o îndrepta spre cercetare Departamentului, dar cartea de judecată, hotărîrea supremă, o dădea tot domnul, pe baza anaforalei judecătorilor, Cînd, la 1 mai 1817, domnul numește pe vornicul Petrache Ritoridi ca mare logofăt al Departamentului, în locul lui Atanasie Hristopulo, fixează și „ponturile” după care să urmeze. Acestea au fost pe scurt:

— dacă problema politică va trece de la consulate la Departamentul Străinilor Pricini, marele logofăt s-o raporteze către domn, ca acesta să-i dea dispoziția;

— dacă problema respectivă va trece de la consulat către Spătărie, Hătmanie, Postelnicie, Cămărășie, Agie și altele, marele logofăt prin pitacul său, va referi către acestea să-și facă datoria;

⁷² Ibidem, nr. 1042, f. 1v.

⁷³ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 183.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 183—184.

— dacă problema respectivă este dată către Cadilic, marele logofăt să o raporteze către domn pentru a lua dispoziția;

— marele logofăt să semneze singur notele către consulate și el să răspundă;

— diferendele sudiților cu raialele sînt libere să fie acționate și prin jalbe ale părților direct către divan și cu notele consulatelor către Departament sau și alternativ;

— dacă vor intra în acțiune cele două părți, prin jalbă, iar pîritul este sudit, atunci Departamentul, cu o notă către consulat, va cere pe pîrit. Dar dacă diferendul va intra prin nota consulatului, atunci Departamentul să dea ordin zapciului orînduit de Hătmănie să invite pe raiaua pîrită la judecată. Dacă însă raiaua, fără cerere către domn, cheamă imediat pe sudit la Departament, atunci Departamentul prin notă către consulat să ceară pe pîrit;

— toate hotărîrile tribunalului, care se fac în diferendul pus în mișcare prin jalbă către domn, să se facă în mod expres către domn. Iar cîte hotărîri ale tribunalului se fac în diferendum, acționat fără jalbă către domn, acestea să se facă în mod expres definitive, adică așa numitele cărți de judecată;

— toate actele judiciare ale tribunalului (după cum sînt anaforale, cărți de judecată, pitace, hotărîri de judecată, acte de jurămînt și altele) să fie semnate alături de marele logofăt și de ceilalți doi judecători, conform poruncii domnului ⁷⁵.

Creдем că aceste „ponturi” sînt destul de clare pentru lămurirea procedurii la judecată în privința străinilor.

În ceea ce privește raporturile dintre noua instituție și isprăvnicate, nu toate lucrurile au fost clare de la început. Așa de pildă, la 17 martie 1813, Atanasie Hristopolo, marele logofăt, și cei doi judecători Constantin căminar și Vasile paharnic, arată domnului că ispravnicul de Saac nu s-a supus notei ce i-au trimis în privința unei raiale, încălcînd prevederile noilor legi, care prevedeau să corespundă Departamentului și ispravnicii județelor în legătură cu orice afacere dintre sudiți și raiale, și a răspuns că obiectul este ca pentru orice afacere să facă tribunalele anafora la domn pe care acesta s-o întărească și să dea ispravnicilor porunci de urmare. Ori, nevăzînd o asemenea poruncă domnească, nu au acționat afacerea „ca să nu pară că se supun tribunalelor și nu la o singură stăpînire”. Mai departe, marele logofăt conchide că „e clar că ispravnicii contravin legislației înălțîmii voastre. Ceea ce pretextează că se supun la o singură putere domnească și nu tribunalului este în mod foarte clar o nesupunere la chiar această putere domnească, care a decretat să primească în legătură cu orice afacere între sudiți și raiale poruncile domnului prin tribunalul afacerilor externe ⁷⁶”.

La lucrările departamentului trebuia să participe și un delegat din partea consulatelor: În anii 1820—1825 îl vedem participînd mereu pe dragomanul Agenției austriace, Manolache Furcă, la diferite procese ⁷⁷, iar în 1826 apare și dragomanul consulatului rusesc, Andonache Larente, care „rămase mulțumit” ⁷⁸. La 13 aprilie 1827 un sudit rus arată că „fără de porunca cinstiului consulat nu se supune a merge ca să dea săvîrșire” hotărîrii domnești și atunci Departamentul intervine la consulat ⁷⁹.

⁷⁵ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 1037, f. 17r.

⁷⁶ Ibidem, f. 6.

⁷⁷ Ibidem, nr. 1049, f. 44; nr. 1050, f. 5 și 71; nr. 1051, f. 28.

⁷⁸ Ibidem, nr. 1053, f. 29.

⁷⁹ Ibidem, nr. 1052, f. 14.

Chiar dacă acest tribunal s-a constituit ca o instituție specială pentru sudii, ceea ce îl apropie de tribunalele pămîntene este faptul că judeca după aceleași legi și obiceiuri cu acestea, citea din care găsim deseori menționate în cuprinsul cărților de judecată. Aceaste înseamnă că de fapt este vorba numai de un viciu de formă, sudii supunându-se în ultimă instanță acelorași legi ca și pămîntenii, de care voiau să se deosebească. Ba, chiar marele logofăt ține să arate că „după pravila acestui pămînt să se facă urmare”, în pricina unei raiale cu un sudit rus⁸⁰. În sprijinul acestei idei vine și faptul că dacă cele două părți, sudii, doreau să se judece la tribunalele pămîntene, puteau face aceasta, fără ca să fie judecate după legi speciale. Cu toate că uneori găsim formulări care interzic judecarea a doi sudii de către Departament: „că fiind amîndoi supt protecția stăpînirii Roșii, nu-i poate judeca această Logofeție de Streini, ci numai consulatul lor”⁸¹.

Interesante sînt hotărîrile de judecată în care se citează legiuri românești sau obiceiul pămîntului. Spre pildă, se citează pravila lui Armenopol: „cînd bărbatul se va închide pentru datorie și muerea va fadădui, ca să-l sloboază, cu din zestrea ei, atunci, de nu va da nimic, nu să silește ca să dea, iar de va da, nu poate în urmă să-l ceară înapoi. Cartea I, titlul 3. Constantin Arminopol”⁸². În caz de protimisis, „pravilele” prevăd că sorocul de protimisis este de 30 de zile⁸³, iar pentru plata datoriilor de bani „sorocul pravilii dă 4 luni”, avînd și dobîndă „pravilnică”⁸⁴. Pravila pămîntului, partea 6, cap. 1, paragraf 21, arată că „niciunul din pîriși nu este slobod să se lase după ce va incepe pricina a să cerceta de judecată și nici că poate da apelația împotriva hotărîrii mării sale, preî înălțatului nostru domn”⁸⁵, iar în partea I cap. 7, paragraf 10” să cuprinde că care țigan să va cununa cu slobodă sau care slobodă să va cununa cu țigan, fără știrea stăpînului lor să se despartă, dar de să va dovedi că stăpînul lor au dat voe, știind, atunci să nu se mai despartă, ci să rămîie amîndoi slobodzi și să-i păgubească stăpînul lor”⁸⁶. La litera 92, paragraful 15 zice: „cînd părătul pentru prigoniri politicești să va chema și neviind, oprit de niciuna din întîmplările ce să arată mai sus la paragraful 14, nu va veni la judecată, judecătoria să-i dea soroc de 5 zile și cînd nice atunci fără de nici o pricină nu va veni, să-l orînduiască, lipsind, la cîte jeluiește pîritul”⁸⁷. Mai sînt și alte referiri la pravila pămîntului în problema sechestrului⁸⁸, a prescrierii prigonirilor⁸⁹, a daunelor provocate de unii asupra altora⁹⁰, epitropiilor⁹¹.

Deci chiar sudii erau judecați conform legislației pămîntene, care nu diferea cu mult de a țărilor europene care aveau consulate aici. De unde se vede că această instituție nu-și avea rostul la noi, ceea ce a și făcut ca să fie desființată prin Regulamentul Organic. Regulamentul Organic al Țării Românești stabilește ca supușii străini sînt justițiabili de instanțele locale pentru pricinile lor cu indigenii și desființează orice instanță specială pentru

⁸⁰ Ibidem, f. 27.

⁸¹ Ibidem, nr. 1060, f. 11.

⁸² Ibidem, nr. 1038, f. 224v. — 225.

⁸³ Ibidem, nr. 1039, f. 25v. — 26.

⁸⁴ Ibidem, nr. 1048, f. 3v. — 4.

⁸⁵ Ibidem, nr. 1052, f. 14.

⁸⁶ Ibidem, nr. 1053, f. 136.

⁸⁷ Ibidem, nr. 1059, f. 24.

⁸⁸ Ibidem, f. 10, 198 v.

⁸⁹ Ibidem, nr. 1058, f. 65.

⁹⁰ Ibidem, nr. 1059, f. 227.

⁹¹ Ibidem, nr. 1050, f. 71.

asemenea cazuri, articolul 239 prevăzînd : „Toți locuitorii principatului sînt supuși fără deosebire da se judeca la judecă'oriile ce s-au întocmit, asemenea și toți străinii ce se află supt ocrotirea vericăreia puteri, pentru prigonirile ce vor avea cu pămîntenii”⁹². Desigur că străinii și protectoarele lor, consulatele, nu se vor mulțumi cu asemenea măsură și această problemă va continua să fie în discuție pînă la cîștigarea independenței țării.

Din perioada de 19 ani, cît a funcționat Departamentul Străinilor s-au păstrat între materialele de arhivă un număr de 25 condici, cuprinse în colecția „Manuscrite”, cu numerele 1037—1062. În condici se înregistrau toate pricinile și după ele se eliberau părților adevărinite. Dar, pe lingă materiale privind judecățile, se găsesc și documente privitoare la organizarea instituției, ca și altele de altă natură. Asupra acestora ne vom opri puțin. Sînt cîteva documente grecești referitoare la demersurile făcute în 1827 de Cimpianu pentru obținerea moștenirii din Rusia a lui Dimitrie Cantemir, ultimul descendent din familia domnului moldovean⁹³, ca și cîteva scrisori ale acestuia, din anul 1811 către rudele din Moldova⁹⁴.

În 1823 domnul hotărăște în privința clăcașilor: pentru ziua de arătură ce sînt datori s-o facă, s-o facă ori primăvara ori toamna, iar nu fieșcare clăcaș să-i facă cîte o zi de arătură, că cei mai mulți oameni nu au fieșcare plugul lui, ci să întovărășesc cîte trei și cîte patru de fac un plug”, iar de nu ai nevoie de arătură să ia de plug cîte 4 taleri pentru ziua de arătură, „plătind acești bani toți oamenii cîți sînt întovărășiți la acel plug”. Mai hotărăște și în privința carului de lemne, iar găina de Crăciun și puil de găină de Sinpetru să nu le ceară în bani, ci să le primească în natură⁹⁵. Dar își dă seama de abuzurile proprietarilor, care au tălmăcit hotărîrea „după a lor voință” și hotărăște, la 20 octombrie 1824, să anuleze această completare la pravila pămîntului, „cea întocmită din leat 1818”⁹⁶. Mai întîlnim hotărîrea domnului în privința protimisului⁹⁷, ca și pentru lungimea prăjinii pentru măsurat arăturile și viile — cea din vechime era de 18 palme și un pumn, după stînjenu lui Șerban vodă, nu după cel al lui Constandin vodă — și hotărăște să se folosească tot prăjina de 18 palme și 1 pumn și tot după stînjenu lui Șerban vodă, „însă de 2 stînjeni și 2 palme și un pumn”, nu după al lui Constandin vodă⁹⁸.

La 18 ianuarie 1829 vedem pe Fraivlant tocmindu-se cu Filaret Apamia, năstavnicul mănăstirii Cimpulung, ca să „facă din temelie” mănăstirea pentru 50.000 de taleri⁹⁹.

Acestea ar fi problemele mai importante pe care le întîlnim în condicile Departamentului Streinelor Pricini, instituție al cărei rol în viața politică a Țării Românești și mai ales în relațiile statului cu supușii străini și cu reprezentantele marilor puteri europene se cuvine a fi scos în evidență¹⁰⁰.

⁹² Paul Negulescu și George Alexianu, *Colecțiunea vechilor înregistrări administrative. Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, București, 1944, p. 109.

⁹³ Arh. St. Buc., colecția Manuscrite, nr. 1047, f. 2—4, 5, 6—6v.; nr. 1052, f. 22.

⁹⁴ Ibidem, nr. 1037, f. 119—122.

⁹⁵ Ibidem, f. 20.

⁹⁶ Ibidem, f. 21.

⁹⁷ Ibidem, f. 21—21v.

⁹⁸ Ibidem, f. 22.

⁹⁹ Ibidem, f. 50v. — 51.

¹⁰⁰ Despre importanța acestei instituții vezi și V. A. Urechia, *Justiția...*, p. 290—291.

R É S U M É

Au commencement du XIXème siècle en Moldavie et en Valachie on a fondé une institution spéciale: La Chancellerie des Affaires Étrangères, dont la compétence était de juger les conflits entre les sujets étrangers et les autochtones. En même temps, cette institution était un médiateur entre les Consulats — comme représentants des grands états européens — et l'administration de la Principauté. L'auteur de cet article nous présente l'évolution de cette institution en Valachie: la fondation, l'activité, ses chefs et ses employés, jusqu'à 1831, quand l'institution a été supprimée par le Règlement Organique. L'auteur a trouvé ses informations surtout dans les registres des décisions judiciaires et dans d'autres documents concernant l'activité de cette institution.

P R É C I S

At the beginning of the 19th century both in Moldavia and Wallachia a special institution was founded: the Chancellorship for Foreign Affairs. Its main task was to judge the conflicts between the foreign subjects and the natives. This new institution also functioned as an intermediate between the Consulates — representatives of the great European Powers — and the Principality's authorities. The author of this article deals with the evolution of this institution in Wallachia: foundation, activity, leaders and employees — until 1831, when it was cancelled by the Organic Rule. The data are taken mainly from registers of sentences, as well as from other documents concerning the activity of this institution.

Norme din anul 1803 privind ordonarea și păstrarea arhivelor familiale

O încercare de teoretizare a problematicii prelucrării arhivelor familiale este cuprinsă în lucrarea, în manuscris, intitulată: *Norma succincta in ordinem redigendi et rite conseruandi Archiui Illustris cuiuspiam Familiae...*¹, a lui Georgius Bucsánsky. Lucrarea este menționată într-o bibliografie de specialitate², dar pînă în prezent, după cunoștința noastră, nu a fost publicată. Manuscrisul, în folio, este scris în limba latină, pe 9 file cu două file de anexe, reprezentînd unele schițe de mobilier de arhivă.

Asupra provenienței manuscrisului în Biblioteca Széchényi avem date puține, și anume: în catalogul de manuscrise al bibliotecii tipărit în anul 1814³, acesta nu figurează; totodată nu este menționat nici în registrele de intrare pe care biblioteca le conduce începînd cu mijlocul secolului trecut. Considerăm că manuscrisul a intrat în patrimoniul bibliotecii împreună cu una din arhivele familiale depuse la această instituție începînd cu anul 1876. Cu siguranță că autorul a lucrat la ordonarea unei asemenea arhive iar manuscrisul său ar fi rămas într-una din acestea. Faptul în sine ar explica și competența autorului în prezentarea și dezbaterea problemelor de teorie și practică arhivistică.

Georgius Bucsánszky, autorul manuscrisului, a funcționat ca profesor de științe umaniste la Gimnaziul catolic din Bratislava, între anii 1777—1802. A fost un recunoscut poet, dovadă fiind cele 37 de titluri care i s-au publicat între anii 1780—1809. Totodată, în anul 1783 i se tipărește și o hartă a Ungariei, deosebit de apreciată de contemporanii săi⁴. Dizertația sa despre arhivistică, după cum rezultă din concluziile ei, a fost întocmită, înainte de

¹ Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta, manuscrisul scrij. lat. nr. 3387.

² Kosári Domokos, *Felvezés Magyarország történelmének forrásaira és iradalmára*. (Introducere în izvoarele și bibliografia istoriei Ungariei), Budapesta, 1970, p. 607.

³ *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungariae Széchényano-regnicclavis*, Sopronii, 1814.

⁴ Szinnyei József, *Magyar írók. Élite és munkái* (Scriitorii maghiari. Viața și opera lor) vol. I, Budapesta, 1850, col. 1376; Schönvitzky Fertalan, *A Pozsonyi Királyi katolikus főgymnázium története* (Istoria Gimnaziului regal catolic din Peczny), Peczny, 1856, p. 263, 283—284.

ensionarea sa, ea fiind concepută doar ca o operă preliminară pentru o lucrare mai mare.

Concepute în perioada când arhivele familiale reprezentau instituții cu funcționalitate juridică, normativele au venit să fundamenteze teoretic cerințe practice stringente. Ele au răspuns unui imperativ dictat de evoluția și necesitățile acestor arhive în epoca în care ordonarea și prelucrarea arhivelor familiale se generalizează în Ungaria și Transilvania.

În introducere (*Proludium*), autorul definește arhiva familială și demonstrează că arhivarul acestei „visterii” trebuie să fie un om cu cunoștințe juridice și cu reale virtuți spirituale și morale. Pentru arhivar nu este suficientă numai o bună cunoaștere a dreptului, ci îi este necesară și o vastă cultură umanistă care să-i permită ordonarea judicioasă a arhivelor vechi neglijate, care să scoată aceste arhive „din pulbere la strălucire”. Că nu este adevărat că „Arhivarul nu are decît să păstreze diplomele vechi ale familiei și hrisoavele, pe care nu i se cere să le justifice și să le aprecieze. Cu totul ridicol este vistiernicul care nu cunoaște tezaurul pe care îl păzește...” (*Ridiculum omnium thesaurarium, qui thesaurum quem custodit, ignorat...*)⁵. După autorul acestor normative, arhivarul trebuie să aibă trei calități: 1) să fie om de încredere și virtute dovedite; 2) să cunoască bine știința diplomatiei și arta criticii; 3) să fie erudit și să se priceapă practic la treburile publice. Se explică, pe rînd, în maniera profesorului de poetică și retorică, importanța celor trei d eziderate.

Capitolul următor tratează *forma internă a arhivei*, unde autorul pretinde să arate metoda de a pune în ordine și de a păstra arhiva, cu convingerea că pe viitor vor fi mulți aceia care vor aprecia recomandările lui.

Autorul deosebește într-o arhivă familială două părți: A. Arhiva documentară (pe care el o numește arhiva secretă — *archivum arcanum*); B. Arhiva curentă (arhiva de cancelărie sau registratura domeniială — *archivum cancellariae seu registraturam dominiorum*).

Arhiva documentară o definește prin enumerarea celor opt grupe (*classa*) de acte care o formează: I) genealogia, heraldica, istoriile și referirile istorice privind familia; II) documentele donaționale și privilegiale (în ordine genealogico-cronologică); III) documente originale privind achizițiile de bunuri prin succesiune, cumpărare, căsătorie și zălogire; IV) contracte de dotă; V) testamente, codicilii convenții de întreținere viduală cu inventarele aparținătoare; VI) acte de tutelă și curatelă; VII) tranzacții, declarații, dispoziții de succesiune, adopțiune, convenții cu vecinii, conferiri de bunuri pentru serviciile aduse familiei, contracte urbariale cu supușii, etc.; VIII) sentințele originale ale tribunalelor despre procesele încheiate (cele în curs fiind păstrate la cancelaria domeniului).

Documentele și actele trebuie grupate conform schemei enunțate, bine înregistrate, notate cu numere și litere, și apoi așezate în dulapuri speciale la compartimentele lor. După actele din arhiva secretă, autorul recomandă să se facă copii legalizate care să poată sta și în arhiva cancelariei domeniiale.

În arhiva cancelariei domeniiale sau a registraturii domeniiale se păstrează actele proceselor în curs și actele care privesc administrarea economică a do-

⁵ Norma succinta..., f. 3.

meniilor. Atît actele juridice cît și cele economice să se păstreze pentru fiecare domeniu aparte, în dulapuri distincte. La actele juridice se deosebesc două categorii: I) acte legate de litigii la tribunalele publice; II) actele liti-giilor urbariale. La actele economice autorul distinge cinci grupe principale: I) inventare și conscrieri ale domeniilor; II) contracte urbariale; III) con-tracte cu episcopii privind dijmele; IV) evidența veniturilor, separate pe domenii și în cadrul lor pe titluri; V) corespondență economico-administra-tivă privind domeniile respective.

În continuare sînt prezentate *repertoriile arhivei*. Repertoriul general îl definește ca fiind: „indicele actelor originale întocmit cu grijă în ordine genealogico-cronologică după seriile claselor arhivei”. El se întocmește odată cu înregistrarea, cu un scurt rezumat al actelor și cu așezarea lor în dulapurile de competență. Repertoriul special este tabloul sau indicele întocmit în mod deosebit despre numele de persoane, orașe, sate, moșii și alte lucruri memo-rabile, în ordine alfabetică și cu referire la repertoriul general al actelor. El se realizează ușor dacă în registrele actelor și documentelor, care se trec și pe versoul lor, se subliniază cuvîntul cheie ce va fi scos în repertoriul special.

În ultimul capitol tratează *forma exterioară a arhivei*, condițiile pe care trebuie să le îndeplinească încăperea destinată păstrării arhivei, dulapurile ei. Autorul desenează și citeva schițe de scrinuri cu dimensiunile, compartimen-tarea și construcția pe care le consideră optime păstrării dar și transportării arhivei.

Pentru arhivistul modern, preocupat de organizarea și prelucrarea arhi-velor familiale, lucrarea aceasta oferă citeva cîștiguri de valoare, cîștiguri teoretice dar și indicații practice. Dacă urmărim terminologia și definițiile lui Bucsânszky în contextul dezbaterilor de specialitate, dobîndim citeva preci-zări. Amintim că exemple de termeni și definiții ce rețin atenția: arhiva familială, registratura domেনială, exactoratele domেনiale, repertoriul gene-ral, repertoriul special etc.

Pentru practica arhivistică este importantă schema de organizare pro-pusă. Dacă evaluăm această schemă, știind că ea a fost concepută în perioada cînd aceste arhive s-au format, au funcționat, și că referentul este un bun cunos-cător al arhivelor familiale și un erudit, vom constata că ne găsim în posesia celor mai competente recomandări. De altfel, schema propusă direcționează și cercetările de istoria cancelariilor domেনiale.

„Norma succinta...” a fost destinată conștient stimulării grijii pro-prietarilor pentru soarta și ordinea acestor „tezaurе”, pentru raționalizarea și modernizarea sistemului de organizare și păstrare. Autorul însuși se pro-nunță astfel: „dacă față aceasta a arhivei pe care sînt în prag de a o schița aci în linii generale, nu ar conveni unor conaționali de ai mei prin însăși noutatea ei, mă voi mîngîia totuși cu aceea, că pe viitor vor fi mulți cărora încercările mele le vor surîde...”⁶

Dar, trebuie să menționăm și să subliniem și o altă idee novatoare din lucrare. Aceasta depășește cadrele arhivisticii propriu-zise, conferind autorului și o matură concepție istorică. Autorul sesizează, la 1803, valoarea documen-tară a arhivelor familiale pentru istoria social economică: „...din astfel de documente economice vechi se pot scoate de folos pentru istorie, spre a de-termina felul de viață, obic eiturile și moravurile vremurilor de odinioară...”⁷.

⁶ Ibidem, f. 4.

⁷ Ibidem, f. 5.

Privită în ansamblu, lucrarea „*Norma succinta...*” vine să precizeze și să confirme probleme fundamentale legate de teoria și practica prelucrării arhivelor familiale. Valoarea ei documentară și practică este asigurată pe de o parte de legătura ei organică cu cerințele obiective ale epocii sale, pe de altă parte, de erudiția și competența în materie a autorului ei.

LIVIU URȘUȚIU

1803, Bratislava. Norme elaborate de Georgius Bucsa⁴nszky, profesor la Ginnaziul catolic din Bratislava, privind ordonarea și păstrarea arhivelor familiale.

NORMA SUCCINTA

in ordinem redigendi, et rite conseruandi Archiui Illustris cuiuspiam Familiae, concepta a Georgio Bucsa⁴nszky A.A.L.L. et Philos. Doctore Archi-Gymnasii Regii Posoniensis Humaniorum Seniore emerito, et Prodirectore. Anno CI I CCCIII.

Quid quid praeceperis, brevis esto,

Horatius

PROLUDIUM

Archiuum est Garophilaceum Diplomatico — Litterarium, in quo omnia Familiae Originalia Diplomata, Documenta, et Instrumenta Authentica, quo quo modo ad Jura, Praerogatiuas, Dignitatem, et Consistentiam Familiae pertinentia conseruantur. *Custodem* Garoficei hujus Archiuarii dicimus; cuius muneris grauitas ex ipsa Archiui Definitione suapte natura uberius cognosci potest. Virum itaque fidelem aequae, ac eruditum huic Muneri praeficiendum esse nemo negauerit; qui, si *practica* etiam Jurium notitia instructus fuerit, is certe aenulo *theoretica* nonnisi Juris prudentia imbuto praefendus esse videretur. Quum tamen *practici Aduocati* Hungariae raro admodum studia sua ultra Aras Themidis promouere soleant, ideo, absque omni horum de Patria nostra bene meritorum Virorum praepudicio, et offensione sequentem suscitari posse Quaestionem iudicarem;

An in Munere Custodis Tabularii, seu *Archiuarum practica* Jurium Notitia prorsus, et absolute necessaria sit?

Quum, potissimum in Regno Hungariae, communis fere, apud Inclytas Familias usus inualeret, Viris ejusmodi Tabularia sua credendi, quos *practica* Juris Notitia plurimum comendaret, et ideo, persuasum etiam fuit plurimis ad Intima haec Familiarum Sacra neminem omnino admitti posse, qui Sacra Themidis palam ante publica Regni Praetoria non dum propugnasset. Putabant etenim huiusmodi Familiae Thesaurum in *Aduocatorum* manibus non solum tutissime, verum etiam quam curatissime, conseruari. Sed quum Opinionem hanc antiqua parum ordinata, minus registrata, minime vero accuratis, et huc necessariis Elenchis, ac Repertoriis prouisa *Archiuua*, aetate nostra, plurimum extenuauerint nemo sane Quaestionibus succesebit: an, rauera, prorsus, et absolute necessaria sit Archivario *practica* Jurium Notitia? quum praesortim sciamus Viros *theoria* nonnisi Jurium imbutos, verum in Scientia Diplomatica aliis que Artibus, ac Scientiis non mediocriter versatos, et qui etiam publica negotia Politica tractauissent, jam apud nonnullas Inclytas Familias Tabularia earum situ vetusto horri da, et in manibus *practicorum Aduocatorum* penitus neglecta, e situ perplexo ad ordinem; e pulueribus ad nitorem redigere debuisse.

Ut vero Propositionem hanc tanto limpidius cuiuslibet obtutui sistere, eam que a vetustis, quibus adhuc urgeretur Praepudicio vindicare possimus, indagandum esse censui: quaenam sint Custodis Tabularii praecipua Officia? quae a graui hoc Munere nullo prorsus pacto, abesse possunt? sequentia vero esse iudicant in hac sphaera versati eruditi.

1-mo. *Archiuarium* esse oportet. Virum fidei Integerimae, et probatae Virtutis.

2-do. Scientiam Rei Diplomaticae, et Artis Criticae posside at.

3-jo. Vir sit Eruditus, nec minus in variis publicis negotiis jam practice versatus, *Juris Prudentiam* non ignoret, quin tamen Causa Forenses Munere Aduocati publici prius *necessario* tractatas debuerit.

Quae omnia, num se ita habeant? videamus; et quidem, relate ad *Primum*, Quod *Archiuarium* oporteat Virum esse fidei integerrimae et probatae virtutis, res, natura sua, extra omnem aleam, et quaestionem posita est; prout enim pro fundamento praecipuo Societatis humanae intemeratum Sociorum fidem ponimus, qua sublata omne vinculum: Societatis

euanescit, ac dissoluitur; ita, absque hac eadem inintemerata Fide, seu Tabularium publicum, seu Familiae. cuiuspiam privatum nulla prorsus ratione tutum, ac iniuolatum esse poterit. Viri certe, quorum Fides, quocunque pacto, venalis est Archiva, seu Tabularia fideliter nunquam custodiant; ita enim, quis quis es, Ovine tuum lupis tradidisti. Utinam reuera, turpia talium impostorum exempla a nonnullis Illustribus Familiis olim abfuisent, quorum nunc Nepotes, e iuribus Avorum Suorum excussi triste facultatum suarum dispendium tolerare coguntur. Quum tamen omnis Conditio, genus que hominum vitii, et corruptioni pateat, ideo isthic disputare nolo; an genus Aduocatorum, qui praesertim in Causis forensibus diutius luctabantur, aliis Viris eruditis praeferri debeat? nisi forsitan paradoxon illud quispiam mordicus tueri vellet: solos nonnisi *practicos Aduocatos* Viros fideles, et probatae virtutis esse posse.

Diximus praeterea 2-do, Scientiam Rei Diplomaticae, et Artis Criticae Archiuarius possideat.

Dubio procul est: Scientiam Rei Diplomaticae, et Artis Criticae praecipuo saepe in cuodandis grauioribus causis adminiculo fuisse. Haec actenus Archiuario necessaria est, quatenus eadem formam internam, et externam veterum Diplomatum, et aliorum Instrumentorum Antiquorum, eorum Gothicos, aut his affines characteres, Stylum usitatum, ejus in scribendo abrevuationes, usitata priscis Notariis signa, Artisque Criticae praecipuas Regulas in se complectitur. Nec, unquam satis justa opponitur ab Adversariis: Archiuarium utique nonnisi custodire Familiarum Diplomiata Antiqua, et Instrumenta, quae in Judicio producta in crism cadere non soleant. Ridelicet omnino Thesaurarium, qui Thesaurum, quem custodit, ignorat, et, siadhuc antedicta tenui aliqua veritate niteretur, nunquam certe *Bulla Siluestrina* in Fastis Hungariae notissima, nec Litterae Donationales S. Regis Stephani in Tribunalibus produci, aut contra suspiciosos Criticos defendi debuissent. Sed etiam Archiuarios hac ex parte tantis per absoluare, non cessabunt nihilominus publicae contra illos Eruditorum Patriae nostrae querelae, praesertim Historiographorum, quod videlicet hi thesauro, cujus monetas non noscunt in repagulisincludo insidentes ipsimet nihil notent, quid quid vide seu ad Gloriam Incluytae Familiae, aut ad communem patriae utilitatem, decusque redundare possent. Imo, eos persaepe suis Dominis infundatam abmouisse suspitionem: Viros Eruditos, non sine periculo, ad Sacratiora Familiae Tabularia. admitti posse; qua si vero Viris istis pronius non esset ad Originem quaesiti Instrumenti devenire, si Archiuarius eidem viro Elenchum nonnisi coram exhiberet exquisitum que Documentum ipsemet in Calamum dictaret. Sed, uti Ordo Archiuarii desideratur, ibi utique diutius Viro Erudito in Penetralibus his peregrino immorandum est, quum, saepe numero, ipsemet, nonus praecipue, Archiuarius petita a Fiscalibus documenta aliquot dierum, aut hebdomadarum spotio, si *locali memoria*, qua ex longinqua praxi Archiuarii tantum senes pollere solent, careat. Quodsi vero Gothicam aut huic affinem scripturam, Aevi medii stylum, et ejus abrevuationes, notasque veteres ignorauerit, mirandum sane est, eum tam parum in Archiuo cum tota sua *practica Juris prudentia* proficere, quam parum proficeret is, qui Rei Nummariae Praefectus veterum Nummorum Characteres, et insignia ignoraret.

Nunc ad 3-ium. Si quis Custodem Tabularii Virum Eruditum esse debere inficiatur is profecto Virum videtur intelligere, qui in Sphaera suae quam profitetur Scientiae occupatus omnia reliqua ignorat, quidnam in pomeriis urbis agatur? Notio sane, et Character Viri Eruditi plus utique requirere videtur, quam ut aliquis unicum nonnisi exhauriat scientiam; nemo etenim ignorat: posse quempiam dici sublimem Theologum, egregium Juris Consultum, eximium Philosophum, Oratorem, aut Poetam, quin tamen Viri Eruditi praerogatiuam sibi impudenter arrogare audeat, si praeter eas, quibus excellit dotes, ex aliis Disciplinis parum, aut nihil possideat. Artes, et Scientiae, quae, natura sua, latius patent, majorem etiam in suis Cultoribus variarumsententiarum requirant Enciclopediam, tales certe sunt Scientiae, Philosophicae, etc. Historia, Eloquentia, Poesis etc. Eloquentia sanc, ut alias taceam, si Juris prudentiam comitetur, Mater honorum, et Dignitatum est etiam in Hungariae; sola que in Comitibus, aliis que publicis Conuentibus, ac Solennitatibus triumphat. Quid ergo, reponet quispiam, Philologos dicit esse pro Munere Archiuarii maxime idoneos? nihil horum, ut pitas; quodsi enim omnis generis licet Philologus, fuerit Vir intra privatos tantum parietes ita conclusus, ut in aliis Reipublicaenegotiis nullam penitus alicubi actionem publico practica exerceisset, si nunquam Tribunalis, aut Dicasterii publici Res ex Officio tractauisset, ille certe parum, au aut nihil Stylo Curiali chartae apponere, nulla Protocollo ducere, nihil registrare, nec Actorum Accuratos Elenchos formare sciet. Talibus Viris uti que Archiuum, utcunque Eruditis credi nullo pacto potest; quum hic fundamentalis Actorum cognitio, Registrationis, et Extractuum formandorum peritia, ipsa que concinna Elenchorum confectio prorsus necessaria sit; ubi enim Archiuum debite registratum, et in Ordinem redactum non est, ubi Elenchi desiderantur, ubi, proculdubio, etiamsi Acta Chronologico, aut Topogncmico Ordine per folulos collecta fore nt, magno labore, multaque temporis, persaepe urgentis dispendio exquiri

debebunt, si praesertim viuum ejusmodi Archiuum, seu Archiuarius locali non nisi memoriae instructus in Dominio non adesset. Quodsigitur illa, quae attigimus, in Munere Archiuarii praenae necessaria sunt, et si ipsemet Archiuarius, praeter consuetudinem, nullam causam coram Tribunalibus agere teneatur, sed solum petita a Familia, aut Dominorum Praefecto, vel Fiscalibus ex Archiuo Documenta exquirere, iisque, consuetis cautelis, extradare debeat, nulla pro facto ratione perspicio; quare Archiuarium absolute *Practicum Aduocatum* esse oporteat? et ita quidem, ut hac unica *praxeos* instructus dote jam omnimode sufficiens foret, pro Munere hoc rite, et cum honore obscuro, tametsi alia omnia, quae attigimus, magis necessaria procul ab eo excularent. Herbam tamen porrigo illis, qui mihi, ut initio dixi; dabunt Archiuarium, in quo nihil ante dictorum desideraretur, et simul etiam egregius esset *Practicus Aduocatus*.

FORMA ARCHIUI INTERNA

Praemissa hac generali Notione, nunc ad Archiui in Ordinem redigendi, ac debite conseruandi Methodum, in Hungaria, nisi fallor, minus usitatum accedamus. Quodsi vero facies haec Archiui quam ego generatibus lineis isthuc adnubraturus sum popularibus meis non nullis ipsa nouitate sua minus placeret, consolabor tamen in eo: futuros etiam complures, quibus Conatus mei, tametsi apud nos nulla adhuc ciuitate donati arridebunt; neque enim solum ubique antiquitatem venerari, neque *solum* nouitatem ubique contemnere solemus.

Placuit itaque Archiuum in duas Partes Generales deuidere, nempe: in *Archiuum Arcanum*, et in *Cancellariae*, seu *Registraturam Dominiorum*.

Archiuum Arcanum quid sit? ex *Octo*, in quas illud distribuendum esse censem us Classibus, Definitionis loco, optime elucescet, illud enim comprehendere deberet:

In Classe 1-o. Genealogiam Familiae, cum insignibus Honorum ac Dignitatum si quae peculiaria adessent, et alia ad Heraldicam Familiae pertinentia.

Ad hanc etiam Classem pertinet Historiae Familiae Diplomatica, ordine genealogico chronologica deducta, in qua non solum Biographiae Personarum nude in chartam conjici, verum etiam omnia ex Diplomatibus ac Decretis Regiis, aliisque variis Instrumentis Originalibus attingi debent, quae Persona viuente, quoquo modo, acciderunt, et quae aut ad Jura Familiae uberius docenda, aut ad splendorem gentis magis illustrandam pertinere posse videntur, cum subjecto eidem, Instar Iudicis, *Repertorio Reali*, Actorum, ac Documentorum in Historia memoratorum, ubi ea in Archiuo reposita sint? Liber hic maximi sane momenti, velut Summarium quodpiam Archiui Supremo Archiui ex Familia Domino in Pari Exemplari traditus Eidein compediosam, et semper praesentem, imo, ipsam Localem totius *Archiui Arcani* curam suam vel maxime posentis Notitiam suppedicaret. Idem Officium Liber hic praestaret etiam in manibus Archiuarii; atque ideo 3-ia Exemplaria ex eo extare possent, *Unum* in Archiuo, *aliud* in manibus Familiae, *tertium* denique, si ita Familiae videretur, apud Archiuarium.

In Classe 2-da. Originales Litteras Donationales; Regum, et alia Diplomata Collationis Honorum, Dignitatum, Priuilegiorum, ac I Immunitatum, si quae distinctis Litteris comprehensa forent, omnia ordine Genealogico-Chronologico.

In Classe 3-ia. Documenta Originalia Acquisitionis Bonorum per successionem, seu Jure Autitico reuindicato, seu Jure quocunque Uxorio, Emicio, Pignoratitico; vel contra, horum oppignorationis, aut Venditionis Instrumenta.

In Classe 4-ia. Originalia Pacta Dotalia Connubiorum, seu Contractus Matrimoniales Filiorum ex Familia, aut Elocatarum Filiarum ex hujusmodi etenim Instrumentis doceripotes; an et quantum aequalitas Iuris in Successione Bonorum ad Haerodes Condendentium e Sexu Famineo competat?

In Classe 5-ia. Testamenta, Codicilli, Legata omnis generis et eorum Executiones, Pacta item Intertentionis Vidualis, Capillaris etc., ex Testamento deducta, cum Inucatiariis ad Classem hanc pertinentibus.

In Classe 6-ia. Acta Originalia ad Tutelam, et Curatelam Piolium, ex Familia minorum pertinentia.

In Classe 7-ma. Instrumenta Pactorum Transactionalium, Fassionis omnis generis, Dispositiones circa successionem, Adoptiones, Pacta Permutationis, aut quocunque Titulo inita cum Vicinis, Cessionales Collationes item Fundorum intra, vel extra Dominium per Familiam alicui pro fidelibus Seruitiis; Titulo Inscriptionis, etc, Contractus item Urbaliaes cum subditis, Contractus Decimalitistici cum Episcopis aut aliis Praelatis.

In Classe 8-ua. Sententia Originalis Tribunalium Processus cuiuspiam *lucrati*, aut *perditi*, et alia in Foris, ac Tribunalibus Regni Puplici (!) agitata, et Jura Domini quocunque pacto tangentia, ibidem quoque pleno decisa negotia in Actis, ac praecipue *Sententiis Originalibus*; nam alia magis ad decursum Litis pertinentia conseruari debent in Archiuo Cancellariae, seu Registraturae Dominiorum, cum Nota ad Archiuum Arcanum prouocante.

Hoc igitur modo in Archivio quopiam non registrato, nec in Ordinem debitum redacto Acta prius omnia juxta Classes exquirenda, et Segreganda forent; quae dein de extracta rite registrata, suis que Numeris, ac Litteris signata, in destinata sibi Scrinia, Forulos, et Areolas reponi possent.

Ad hoc vero, *Archivium Arcanum* Archiarius sine positio Domini Archiui Proprietarii indulta, ac licentia, caute, aut neminem admittere deberet, pro absoluta Tabularii hujus securitate obtinenda. Quae tamen vel maxime obtineretur, si ex *Archivio Arcano* jam in Ordinem redacto, ac duplici sera instructo clauim unam Dominus Archiui Proprietarius, alteram vero Archiarius conservaret, et ita omnis etiam vel minime maleversationis suspicio ab Archiuario arceri posset.

Archivium porro hoc *Arcanum* per suas Classes digestum rite Copiandum esse censebam, Copias vero ejusmodi Authenticas, in Paribus *Vidimalis*, in Archivio Cancellariae, seu Registratura Dominiorum debite asseruandas esse judicarem ex rationibus inferius citandis.

De Archivio Cancellariae, seu Registratura Dominiorum.

Archiui Cancellariae, seu *Registratura Dominiorum* nomine intelligimus Conservacionem Actorum ad Jura Familiae pertinentium, quae inde ab Origine Familiae jam in quibusdam Foris, ac Tribunalibus Publicis ventillata ist huc duenerunt Acta item ad Administrationem Dominorum Oeconomicam pertinentia. Duo igitur habet Archivium hoc objecta Principalia videlicet: *Objecta Juridica* seu *Fiscalia* et *Objecta oeconomica*, etiam in suas Classis diuisa. (a)

Quam ob causam vero Acta *Archiui Cancellariae*, seu *Registratura Dominiorum* tam *Juridica* seu *Fiscalia*, quam *Oeconomica* pro quolibet Dominio segregatim in singulis Scrinis, et sibi designatis Repagulis conservanda cuperem, ratio est: ne, ut modo notauimus, *Archivium Arcanum* nonnisi pro Rebus grauioris momenti probandis destinatum saepius aperiri debeat, et praefecto, aut Directori Dominiorum cum Fiscalibus prior, ac facilius sit ad respectiva sua in Archivio Acta recursus, ubi etiam Documenta huc pertinentia, ex Originalibus desumpta, in *Paribus Vidimalis*, reperturi sunt; in casu autem necessariae grauioris probae, ubi Diplomate, aut quocunque alio Instrumento Originali opus foret, illud ex Archivio Arcano, semper erga consuetas reuersales, habere possint, ac debeant. Eadem ratio est in Oeconomicis. Hinc etiam ex combinatione Prouentuum cujuslibet Domini ab Origine primae Aquisitionis deductorum facile apparebit, in qua parte Proventus Oeconomici cujuslibet Domini in Annos eruerint? aut ad meliorem Consistentiam positi fuerint? Ex huiusmodi certe antiquis Documentis Oeconomicis, non raro, pretiosa etiam Historiae Subsidia hauriri possunt, ad certam vitae Rationem, Consuetudines, et Mores priorum temporum, cum nostra quam viuimus aetate comparatos rite determinandam.

Objecta Juridica, seu Fiscalia

Classis 1-am. Huc pertinent Acta Processus Litis Dominium N. respicientis in quo merito? quo suscitatae? foram quo Tribunali decurrentis? horum distinctae Decisiones, et emanatae Sententiae, juxta seriem Tribunalium, et Appelatarum, in *Paribus Vidimalis* relate ad Sententias; nam Originalia Documenta, et Sententiae Curiales in Archivio Arcano conservandae sunt, ad quas, in casu grauioris, et absolutae necessitatis recursus fieri poterit. (a)

Classis 2-da. Instrumenta et Acta Litium Urbaniarum cum Subditis, et aliae ad Jura Domini, relate ad Subditos, pertinentes, et eorum coram suis competentibus foris obtentae finales Decisiones.

Objecta Oeconomica

Classis 1-ma. Topographica Domini Descriptio, cum ejus Mappa, et si adesset, etiam Geometrica ejusdem Domini dimensione. Specificatio item Cypidorum, Pagerum, Praediorum, Molarum, et aliorum Regalium ex Donationalibus, aut alio Instrumento Aquisitionis excerpta cum eorum citatione, juxta seriem genealogico chronologicam.

(a) Objecta Oeconomica, ut mihi notum est, passim in Hungaria consuetudo obtinuit, in Rationum Exactura Generali suo Ordine conservandi; et ideo, receptae consuetudini non repugnant conserem: in Exactoratus nonnisi Rationes Dominiorum, ab Officiolata depositis, eorumque Absolutionales conservandas esse alia vero ad Archivium Registraturatus deferri oportere, saluo I. Familiae iudicio, et voluntate.

(a) Hac aut inter Acta Copiata Classis 8-a in hoc Registraturatu segregatim conseruari possent; aut cum aliis Actis huc pertinentibus insinul, si ita ceterum videretur.

Classis 2-da. Contractus Urbanales cum Subditis, in *Paribus Vidimatis* ex Archiuo Arcano excepti. Data item cuiuspiam Integrae Communitati Subditorum in genere, aut alicui Subdito in Specie Priuilegia, et immunitates.

Classis 3-io. Contractus Decimalistici cum Episcopis aut aliis Praelatis initi, etiam in *Paribus Vidimatis.* (b)

Classis 4-ta. Prouentus Dominales Domini N. in suos Titulos diuisi, et, iuxta seriem annorum digesti; Ex: Ex Arendis Regalium, Molis, Braxis, Macellis, Diuersoriis, Alodiis, Teloniis etc. Ex agris pratis, pascuis, piscatione, aucupio, et si quae alia essent, iudicio Praefecti, aut Directoris Domini ordinanda.

Classis 5-ta. Documenta Specialia, et Correspondentiae grauioris cuiuspiam momenti cum officialibus Domini N. et ad hoc Dominium N. pertinentibus; praeterim Rationum Exactere.

In hocce igitur Archiuo Cancellariae, seu Registratura Dominium collocanda essent 1-me Scrinia cum Copiis Actorum Originalium in *Paribus Vidimatis*, Ordine Archiui Arcani praet ibidem reposita sunt, etiam isthic digesta. 2-do. Si causae majoris momenti, aut, ut ipsemet censerem, homogeneitas materiae sua deret *Acta Juridica*, seu *Fiscalia* itorum in aliis Scriniiis, ordine suo, separatim collocata. 3-io Denique Acta Oeconomicae Dominiurum Administrationis, segregatim pro quolibet Dominio, iuxta suos Titulos, et ordines diuisa, eo fere modo prout illa in bene ordinata Officina Rationum Exacturae Dominiurum conseruari solent.

Nonnihil de Repertorio, et Elenchis Archiui.

Repertorium Generale est Index Actorum, ac Documentorum *Originalium*, iuxta seriem Classium Archiui Ordine Genealogico Chronologico rite confectus.

Repertorium hoc *Generale* facile, et absque dispendio temporis confici posset cum ipsa jam prius digestorum Actorum Registratione, eorum que ad sua competentia Scrinia repositione.

Repertorium Speciale est Elenchus, seu Index e nominibus potissimum propriis Personarum, Oppidorum, Pagorum, Praediorum, et aliarum Rerum memorabilium Ordine Alphabetico concinnatus cum prouocatione ad Repertorium Actorum Generale ubi nominis, aut Vocis ejus mensio occurrit, cum breui ad sed pertinente extractu.

Elenchi hujus confectio promptior euadet, si in Extractibus Documentorum Originalium in dorso, ut dicimus, Instrumenti apponendis Vocabula hujusmodi ad Elencham postea referenda *subrahantur*; ita enienim excerpta facile inueniri, et ad Indicem transferri possent.

FORMA ARCHIUI EXTERNA

De Aedificio Archiui

Tametsi de Securitate Archiui Interna Fides Archiuarii, et personalis Vigilantia sufficientem polliceantur Securitatem, non minus tamen etiam Externa ejus Constitutio momentosa consistentia, aut Scriniorum scopo huic inferre possunt, quam infidelitas, aut supina Archiuarii desidia. Hac de causa.

Aedificium, seu ipsum potius ad finem hunc destinatum conclauē, nunquam penitiores arcis, aedificii cuiuspiam majoris an hominibus multis inhabitatis aditus occupare deberet, ubi, in casu praecipitis periculi, per longiores anfractus celeritas virorem illud saluantium impediretur; sed potius, in quantum possibile foret, conclauē Tabularii extremam, si non distinctam Aedificii partem obtineat. *Laquearia* ejus, aut ipsa fornicis concameratio soliditate sua quantumlibet saeuo grassantis ignis impetui tute resistere possit. *Parientes* humorem non alant, quum facile Rebus in Conclauē seruatis communicari soleat, et ita, mucidine /a qua omnium praecipue vegetabilium, putredo incipit/ sensim obrepeicit, irreparabile damnum Archiuo inferatur. Et ideo, Aëris meatus natura, et arte procuretur; neque enim ferreum ostium, et valuae fenestrarum ferreae, quae pro igne arcendo Valent, aëris meatum semper impedire deberent, sed oppositis, dum necesse foret, Ventilabris instructae aëris meatum procurent. Valuae etenim ferreae fenestrarum ab interno applicatae, nonnisi in casum periculi ignis claudi deberent, si alioquin ab externo solidis eratibus munitiae fuerunt. *Pauimentum*, seu stratum terreum Archiui si e tabulis lapidis, ut schisto communiter uti solemus, consisteret maxime tutus a muribus locus redderetur, quum furunculi hujus modi, et parasiti, etiam per suffossos cuniculos, quo cupiunt, penetrantes, ligneo asserum strato sufficienter arceri nequeant.

(b) Haec 2 et 3 classis in Actis Copiatis ex Archiuo Arcano Nr. 7. Signatis continentur, sed nonnisi Ordinis causa memorantur.

De *Scriniis Archiui*

Scrinia vero quod attinet, haec ita fabrefacta esse oporteret, ut et *Securitati*, et *Commoditati* Conseruationis forma, et structura sua vel maxime respondeant. *Ichonographiam* igitur *Scriniorum* a medelinetam, cum scala mensurae subnexa, ideo isthic oculis subjicere; ejusque structura explicare volui, ut pleniore eorum habita cognitione, tanto magis ex eorum Structura quilibet conuinci possit, hanc, relate ad Causa, quae a nobis inferius assignabuntur, maxime idoneam esse.

Scrinia igitur e ligno quidem duro sed extenuioribus asseribus, ne grauitate sua obsint, fieri deberent, *altitudinis* sua 2 1/2 pedem, longitudine 3 et 1/2, latitudine vero 1 et 1/2 pedem aequante. Haec tota arca substaculo a *Scrinio* separabili pedibus 4 fulto *altitudinis* medii pedis, insistat. *Compages* vero ejus, et interior structura haec esse posset: *Forulus* habeat mobiles ad extrahendum 4 e quolibet forulo dependant ferrei annuli 2. commoditati facilioris extractionis deseruituri, ipsa vero forulorum Arca per duas, pro lubitu tamen ad extrahendum aptatas subscudes in 3. areolas diuidatur, ad quas majores mediae philyrae commodè imponi possent; quodsi vero latius spaciūm exigeretur, tunc, una, aut etiam altera subscus extracta ampliorem, prolubitu, capacitatem Rebus forulo imponendis facile procubit. Verum, tam *Scrinia*, quam *Foruli*, et *Arcae* forulorum signari deberent Numeris, Litteris, in Repertorio, et Elencho citandis; nihil tamen interest: ubi Numeri Romani, ubi Arabici, aut Litterae apponantur? semel tamen electae Notae suis locis conseruandae forent, ad euitandas perturbationes, e. g. *Scrinio* N-ro 1-o. Forulo IV, Arca B. Fasciculo N-ro 5-to signato, Prouocato, seu Accluso sub D. aut E. comprehenso Tota vero haec *Scriniū* interna forulorum compages adhuc desuper duabus, in medio concurrentibus *Portulis* pro duplici clauī sera, aut duabus instructio claudi deberent, si ita placeret Domino *Archiui* Proprietario Unam *Clauīm* apud se custodire, e lateribus vero *Scriniū* externis duo sibi opposita solida ex ferro manubria dependeant, ad inserendam manum adaptata. *Scrinia* hujusmodi *duo* sibi imponi possent, prostante in *Scrinio* inferiori linea marginali ad quam *Scriniū* superius immitteretur, et ita *duo* talia sibi imposita *Scrinia*, una cum inferiore suo substaculo, 5, et 1/2 pedis *altitudinem* integram constituerent simetricae, quasi Unius *Scriniū* proportioni satis, ut puto, respondentem. *Scrinia Archiui Arcani* ex una parte Conclausi, *Scrinia* vero *Archiui Cancellariae*, seu, *Registraturae* si Conclauī distincto seruanda non viderentur, ex alia parte, Ordine Concinnio, quin tamen parientibus appodientur, collocari deberent. Haec tamen omnia ex *Iconibus* isthic adnexis, et varia facia exhibitis Lectori distinctius patebunt.

Quare autem hac, et non alia forma pro Conseruatione *Archiui* destinata *Scrinia* instructa esse velim, ratio est: Prouidentia Illustris Familiae, quae omni etiam possibili casui obuiare debet, ne *Thesauri* sui, quoquunque fatoo, tristem, ac irreparabilem pasi cogatur jacturam. Multae sanc causa obrepere possent, quae *Archiuo* mutationem loci loci, aut suadeant, aut impent; uti sunt: e.g. proxima, tempore belli hostilis irruptio, incendium etiam fornicibus exitum minitans, vel etiam ipsum Domini Proprietarii *Archiui* ad locum magis dissitum, alterius forte Dominiū, Tabularium suum transferendi *Desiderium*. Sed, siue lentior, siue praeceps *Archiui* Translationunquam fere damno, aut grauioribus caret in commodis, si praesertim loco facile momeri nequeat; hac autem ratione *Scrinia* conclusa, absque omni Actorum *Contactu*, aut permixtione omni cum dexteritate quo liberit facile, eferri, aut curui imponi possent; quum duo, vel tres *Viri* ad *Arcam* unam deferendam sufficientes hanc ad libitum, quoquunque facile saluare possent. Accedit, quod insecta, et pulueres *Thesauri* huic maxime noxi quam optime arceantur.

Conclusio

Essent adhuc non nulla ad *Sphaeram* *Archiui* pertinentia, quae tamen studio potius declinare volui, ne a proposito mihi *Scopo* longius evagari cogar. Haec etenim sufficient ad *Intentionem* meam tantisper explendam, quae causa fuit susceptae hujus a me *lucubrationis*. Tempus, et Occasio, *Studiis* hominum persaepe dominantiae, si benignis fuerint, materiam hanc uberius me pertractaturum polliceor. Sed neque ignoro, id omnio humanum esse: dum quispiam nihil minus, longas *Praeceptorum* ambages ferre possit; Rem que propositam cujus *desiderio* tenetur, breui, ut licuerit, *Conspectu*, statim potius peruidere, quam ab ejus. *Notitia* pluribus *Paginis* arceri velit.

Normă scurtă

În vederea punerii în ordine și a păstrării cum trebuie a arhivei unei familii ilustre formulate de George Bucșănszky, doctor în litere și filosofie, decan emerit al secției literare și profesor al Archigimnaziului regal de la Bratislava. Anul 1803.

Orice vei porunci, să fii scurt.
Horatius

Introducere

Arhiva este tezaurul de hrisoave și de inscripții, în care se păstrează toate diplomele originale ale familiei, documentele și instrumentele autentice care privesc în orice fel, drepturile, prerogativele, starea socială și componența familiei. Pe custodele acestei visterii noi îl numim *arhivar* și însemnătatea funcției lui poate fi cunoscută mai bine din însăși definiția arhivei și din propria ei natură. Nimeni așadar nu va tăgădui că unci asemenea însărcinări trebuie să i se pună în frunte un bărbat pe cât de încredere, tot pe atât și de priceput; care, dacă ar fi competent în cunoașterea *practică* a dreptului, ar fi desigur preferat concurentului dotat numai cu cunoașterea *teoretică* a aceluia. De vreme ce toți *avocații practicanți* din Ungaria își extind studiile din cale afară rar dincolo de altarele zeiței Themis (zeița Justiției) de aceea, fără niciun prejudiciu sau dușmănie pentru acești bărbați plini de merite din patria noastră, aș judeca că se poate pune următoarea întrebare: să fie oare necesară în funcția de custode al unei arhive publice sau de arhivar, cunoașterea, într-un cuvânt, *practică* a dreptului?

De vreme ce, cu deosebire în Regatul Ungariei, în familiile cu renume a sporit obiceiul de a-și încredința arhivele unor bărbați, pe care cunoașterea *practică* a dreptului i-ar recomanda cel mai mult pentru așa ceva, multora li se părea că nu ar putea fi, în niciun caz, admiși la aceste întime sanctuare ale familiei, cei care încă nu ar fi apărât cele sacre ale Themidei în fața Tribunalelor publice ale Regatului. Familiile de acest fel socoteau deci, că un astfel de tezaur al familiei s-ar păstra, nu numai în siguranță ci și cu toată grija, în minile avocaților. Dar fiindcă după această părere, o arhivă veche, prea puțin pusă în ordine, încă și mai puțin înregistrată și nedotată deloc cu indicii și cu repertoriile necesare, în vremea noastră, ar obosi din cale afară, nimeni nu s-ar pasiona la întrebarea aceasta: oare să fie cu adevărat, absolut și categoric de lipsă pentru un arhivar cunoașterea *practică* a dreptului? mai ales că bărbații plini numai de *teoria* dreptului și indeletniciți de-a binelea în știința diplomatică și în alte arte și științe, și care s-au ocupat și de treburile publice, au trebuit să aducă, la unele familii cu nume mare, arhivele acelea groaznice în starea lor de prăsiere și complet neglijate cât timp s-au aflat în mina avocaților practicanți, dintr-o stare încurcată la rânduială, din pulbere la strălucire.

Ca toți această informație să o întărim cât mai limpede pentru orice examinare atentă și să o putem apăra de prejudiciile vechi de care ar putea fi amenințată, am considerat că trebuie cercetat: care sînt îndatoririle mai de seamă ale custodelui unei arhive? Ce nu poate lipsi cu niciun preț din profesiunea lui? Cunoscătorii în această materie socotesc că acelea sînt:

1 — Arhiva trebuie să fie încredințată unui om de încredere neștirbită și de virtute dovedită.

2 — Să cunoască bine știința diplomaticii și arta criticii.

3 — Să fie un erudit și toțiși, în mod practic, să se priceapă la treburile publice; să nu ignoreze cunoașterea dreptului, fără însă, în prealabil, să fi trebuit să se ocupe, în mod necesar, în calitate de avocat public, de proces.

Să vedem dacă așa stau lucrurile. Într-adevăr cu privire la primul, că arhivarul trebuie să fie un bărbat de încredere și de virtute dovedită, lucrul, prin natura sa este în afara oricărei îndoieli și cercetări; căci după cum, punem temelie de seamă a societății umane credința neștirbită a celor ce o compun, pe care înălțurînd-o se risipește și se destramă întreaga legătură a societății, tot la fel, fără această credință neștirbită, atât arhiva publică, cât și cea particulară a unei familii nu se va putea găsi, sub nici un motiv în *siguranță* și nevio-lată. De sigur că niște oameni, fidelitatea cărora este, în orice chip coruptă, nu vor păzi nici cînd cu credință niște arhive sau acte publice; așa că oricine ar fi ei și ai încredințat turma oilor. O, de nu ar fi existat niciodată exemple murdare de astfel de impostori în unele familii, ale căror nepoți astăzi sînt constrînși să tolereze pierderea anumitor bunuri, fiind scoși în mod lamentabil din drepturile strămoșilor! De vreme ce toțiși orice stare și fel de oameni se află la discreția viciorilor și a corupției, nu vreau să discut aci că oare avocații, care s-au luptat îndelung în procese, trebuie să fie preferați celorlalți, fără de cazul că cineva nu ar vrea să aperse morfiș paradoxul acela că numai *avocații practicanți* pot fi bărbați de credință și de virtute încercată.

Am spus apoi că 2. arhivarul trebuie să pozeze știința diplomaticii și arta criticii.

Este în afară de orice îndoială că și știința diplomatică și arta critică au fost de mare ajutor în deslegarea unor cauze mai însemnate. Aceasta într-afită este necesară arhivarului, întrucît arată forma internă și externă a vechilor diplome și a altor documente vechi, caracterelor gotice sau asemănătoare acelorora, stilul folosit, prescurtările lui în scriere, semnele folosite de notarii de altădată și principalele reguli ale artei critice. Nici nu se spune nicînd cu destulă dreptate din partea adversarilor, că arhivarul nu are decît să păstreze diplomele vechi ale familiei și hrisoavele, pe care nu i se cere să le justifice și să le aprecieze. Cu totul ridi-

col este vistiernicul care nu cunoaște tezaurul pe care îl păzește și dacă cele spuse mai sus n-ar baza totuși pe un adevăr oricât de neînsemnat, nici odată, desigur n-ar fi trebuit ca Bula Silvestrină foarte cunoscută în analele Ungariei, nici Litterele donaționale ale sfântului rege Stefan etc. să fie citate în tribunale sau să fie apărate împotriva criticilor bănuitori.

Dar dacă chiar din acest punct de vedere le-aș fi îngăduit arhivarilor, totuși nu vor înceta cituși de puțin certurile publice cu ei ale învățaților patriei noastre, îndeosebi ale istoriografilor, anume că aceștia nu știu nimic despre piesele din tezaurul închis cu drugi de fier din care nici ei înșiși nu cunosc ce ar putea fi de folos, fie pentru gloria ilustrei familii, fie pentru folosul comun și strălucirea patriei. Ba chiar, adesea le-au oferit stăpînilor lor suspiciunea: bărbații erudiți nu pot fi admisi fără pericol la arhivele mai secrete ale familiei, întrucît bărbaților acestora nu le-ar fi mai ușor să ajungă la originea hrisovului căutat, dacă arhivarul nu le-ar fi alături cu cleucul și nu le-ar dicta el însuși documentul căutat. E clar că într-o arhivă în care lipsește ordinea, bărbatul erudit trebuie desigur să rătăcească timp mai îndelungat, tot așa cum rătăcește de multe ori arhivarul nou timp de zile sau de săptămîni în căutarea documentelor cerute de către oamenii Fiscului, dacă este lipsit de *memoria locului*, cu care numai arhivarul bătrîn se poate mindri după o lungă practică de arhivar. Dacă însă nu ar cunoaște scrierea gotică și vreun alt scris asemănător aceleia, stilul evului mediu și prescurtările lui, ca și însemnările vechi, nu e de mirare că așa de puțin folos ar aduce într-o arhivă cu toată știința lui practică de *drept* cit de puțin folos ar aduce unul care, fiind șeful unei monetării, nu ar cunoaște felurile și particularitățile monetelor vechi.

Acum la 3. — dacă cineva neagă că arhivarul trebuie să fie un erudit, acela se vede că înțelege prin aceasta pe un om care ocupat fiind în sfera științei sale pe care o profesază, ignoră pe toate celelalte adevăratele cele ce se întîmplă în limitele orașului. Desigur însă că noțiunea și calitatea de om erudit rezultă că ser mai mult decît ca *cineva* să se adape la o singură știință; de fapt nimeni nu ignoră că cineva poate fi numit teolog strălucit, jurist de seamă, filolog excelent, orator sau poet, fără ca totuși să îndrăznească să-și aroge cu nerușinare prerogativa de bărbat erudit, dacă pe lângă însușirile prin care strălucește, din celelalte discipline are nu numai puțin sau chiar nimic. Artele și științele care prin natura lor au o mai mare extindere, pretind în cultivatorii lor o enciclopedie a diferitelor științe, și atari sînt științele filologice, de exemplu istoria, elocința, poezia etc. *Elocința*, fără îndoială, ca să le trec sub tăcere pe toate celelalte, dacă este însoțită de cunoașterea dreptului, este și la noi în Ungaria, maica onorurilor și al demnităților, singura care triumfă în comiții și în alte întruniri publice și la alte întruniri și la solemnități. Prin urmare, va zice cineva, vrei să spui că cei mai potriviți pentru funcția de arhivari sînt filologii? Nimic din toate acestea, cum socotești, pentru că filologul de orice fel, va fi om închis între proprii săi pereți așa încît să nu fi intrerprins în afacerile de stat nici o acțiune publico-practică, dacă nu se va fi ocupat nici o dată cu probleme de serviciu pe la tribunal sau dicasteriile publice, acela desigur, va ști prea puțin sau nu va ști de loc să pună *ceva* pe hirtie după stilul Curiei, să conducă vreun protocol, să înregistreze, să formeze indice îngrijite ale actelor. Unor astfel de bărbați, oricît de învățați ar fi, nu li poate încredința, în nici un caz, o arhivă; de vreme ce cunoașterea temeinică a actelor, incusința în a înregistra și a formula extrase și chiar întocmirea elegantă a indexurilor este necesară înainte de toate; căci unde arhiva nu este bine înregistrată și pusă la rînd, unde indicele lipsește, acolo fără îndoială, chiar dacă actele ar fi colecționate în ordine cronologică sau toponimică pe rafturi, vor trebui totuși să fie căutate cu multă muncă și timp îndelungat, adesea fără a dispune de timp și cu cheltuieli, mai ales atunci cînd asemenea arhivă sau arhivarul înzestrat numai cu o memorie a locului, nu este acasă în materie. Deci acela despre care am făcut mențiune, sînt înainte de toate de lipsă în slujba de arhivar, și dacă arhivarul însuși, în afara obiceiului, nu trebuie să susțină o cauză pe lângă tribunal, ci numai să caute în arhivă actele cerute de familie sau de prefectul domeniilor sau de autoritățile fiscale și să le dea acelorora cu cuatele obișnuite, nu mai vîd nici un motiv de ce arhivarul trebuie să fie *avocat practicant*. Și astfel admit că această calitate unică ar fi din toate punctele de vedere suficientă pentru a ajunge la profesiunea aceasta în mod cuviincios și onorabil, chiar dacă toate celelalte despre care am vorbit, i-ar lipsi. Totuși le întind iarbă celor care, după cum am spus la început, îmi vor putea da un arhivar, căruia din tot ce s-a spus mai înainte, să nu-i lipsească nimic și să fie și *avocat practicant*.

Forma internă a arhivei

Permițîndu-se aceste noțiuni generale, să trecem acum la metoda de a pune în ordine și a păstra cum trebuie o arhivă, metodă, ce — dacă nu mă înșel — este mai puțin folosită în Ungaria. Și dacă fața aceasta a arhivei pe care eu sînt în prag de a o schița aci în linii generale, le-ar convenii mai puțin unor conaționali de ai mei prin însăși noutatea ei, înă voi mîngia totuși cu aceia, că pe viitor vor fi mulți cărora încercările mele le vor surîde, chiar

dacă la noi încă în nici un oraș nu se află; că nu obișnuim nici să cinstim în toate numai vechimea, nici să desconsiderăm numai noutatea.

Mi s-a părut așa dar să împart arhiva în două părți generale, adică: în arhiva secretă și în arhiva de cancelarie sau Registratura domeniială.

Ce este arhiva secretă? Din cele opt clase în care socotim că trebuie împărțită, va reieși foarte bine, în loc de definiție, ce ar trebui să cuprindă.

În clasa I-a: Genealogia familiei, cu însemnele onorurilor și demnităților dacă sint oarecare deosebite și alte aparținătoare la heraldica familiei.

Tot la această clasă aparțin istoria diplomatică a familiei, condusă în ordine genealogico-cronologică, în care ar trebui nu numai să se adune pe hirtie simplemente biografiile persoanelor, ci să se dea atenție tuturor celor aflate în diplomele și decretetele regale precum și în feluritele hrisoave originale, care s-au petrecut în orice fel încă trăind persoana și care se pare că ar putea aparține fie la lămurirea mai deplină a drepturilor familiei, fie la a ilustra mai din plin strălucirea gintei, cu un adaus la ea, în formă de indice, repertoriul real al actelor și documentelor ce le aminteste istoria, unde anume se află în arhivă? Această carte este de mare importanță fiind un *summarium* oarecare al arhivei, care predat fiind, într-un exemplar la fel, stăpînului suprem din familie al arhivei, i-ar asigura aceluia cunoștință cuprinzătoare și întotdeauna eficientă și cu ea, îngrijirea sa, la fața locului, pentru întreaga arhivă secretă oricâtă cheltuială ar cere. Aceași menire ar implini-o cartea aceasta și în miștile arhivarului și de aceea ar putea să existe din ea 3 exemplare: unul în arhivă, altul în mîinile familiei și al treilea apoi, dacă așa i se va părea familiei, la arhivar.

În clasa a 2-a: Literele donaționale ale regiilor și alte diplome de conferire a onorurilor, demnităților, privilegiilor și imunităților, dacă ele sînt cuprinse în acte aparte, toate în ordine genealogico-cronologică.

În clasa a 3-a: Documentele originale de achiziție de bunurilor prin succesiune sau redobîndite prin dreptul strămoșesc, sau prin orice alt drept, după soție, prin cumpărare, prin cheazășuire, sau dimpotrivă instrumentele dării în zălog sau a vînzării acestora.

În clasa a 4-a: Contractele originale de dotă a căsătoriilor, sau contractele matrimoniale ale fiilor din familie, sau ale fiicelor ieșite din familie. Din astfel de instrumente se poate afla dacă și în ce măsură le compete egalitate de drepturi în succesiunea bunurilor avitice împreună cu descendenții de sex feminin.

În clasa a 5-a: Testamente, codiciluri, legate de orice fel și executările lor, tot așa convențiile de întreținere viduală, etc. deduse din testamente, cu inventarele aparținătoare la această clasă.

În clasa a 6-a: Actele originale privitoare la tutela și curatela copiilor minori din familie.

În clasa a 7-a: Instrumentele înțelegerilor tranzacționale, declarațiile de orice fel, dispozițiile privitoare la succesiune, adopțiunile, convențiile privind strămutări sau orice altceva încheiate cu vecinii, cedări, conferiri de bunuri cuiva, înăuntru sau în afara domeniului, pentru serviciile credincioase aduse familiei, cu titlul lor de înregistrare. La fel, contractele urbariale cu supușii, contractele privind decimele cu episcopii sau cu alți prelați.

În clasa a 8-a: Sentințele originale ale tribunalelor despre un proces oarecare câștigat sau pierdut și alte chestiuni tratate în forurile și tribunalele Regatului, și care privesc în orice fel drepturile domeniului, și, tot acolo, afacerile pe deplin încheiate și mai ales în exemplarele originale, căci cele în curs de litigiu trebuiesc păstrate mai mult în arhiva cancelariei sau a registraturii domeniului, făcînd cu o notă referire la arhiva secretă.

Astfel deci într-o arhivă oarecare neînregistrată și nepusă în rînd așa cum trebuie, trebuiesc înțîi căutate și categorisite toate actele pe clase, pentru ca apoi, scoase la lumină și bine înregistrate să se poată pune, notate cu numere și litere, în dulapurile, sertarele și despărțămintele destinate lor.

Pentru a se realiza totuși siguranța a acestor arhive, arhivarul n-ar trebui să admită decît cu multă atenție sau de loc, pe nimeni, la arhiva secretă, fără îngăduința și permisiunea stăpînului proprietar al arhivei. Ceea ce s-ar obține cu certitudine dacă o cheie de la arhivă secretă deja pusă la rînd și prevăzută cu închizătoare dublă, ar păstra-o stăpînul proprietar al arhivei, iar pe cealaltă arhivarul, lucru ce ar face să se îndepărteze de la aceasta chiar și cea mai mică bănuială de proastă administrare.

Aș mai socoti apoi că această arhivă secretă, împărțită pe clasele sale așa cum trebuie, să fie transcrisă și copiile autentificate astfel în dublu exemplar, să fie păstrate precum se cuvine în arhiva cancelariei sau registratura domeniilor, pentru motivele ce le voi da mai jos.

Despre arhiva cancelariei sau registratura domeniilor

Sub numele de arhiva cancelariei sau registratura domeniilor înțelegem păstrarea actelor privind drepturile familiei, ce au ajuns să fie dezbătute ici și colo, încă de la începuturile

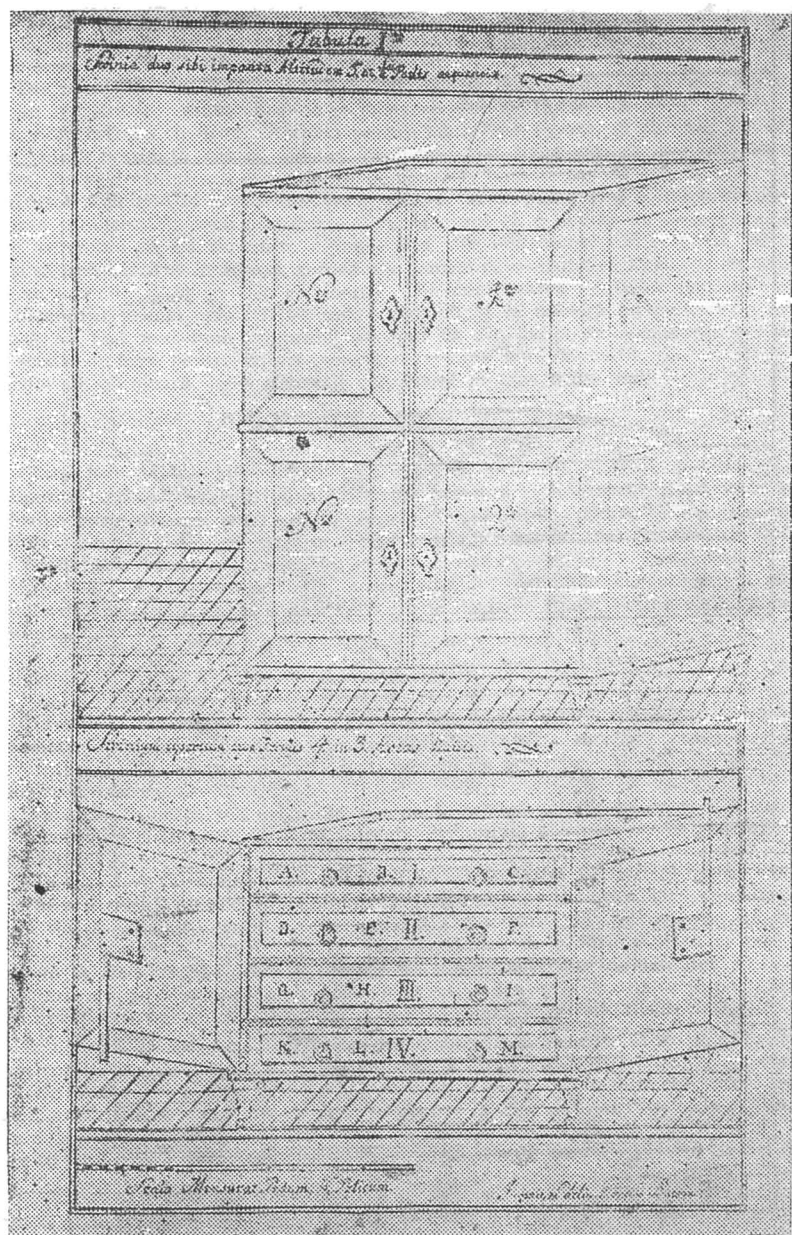

Tabela I-a

- Două dulapuri puse unul peste altul, egalînd o înălțime de 5,5 picioare.
- Dulapul deschis, cu patru sertare, împărțite în cite 3 despărțituri.

Scara măsurii-picioare și i degete
 Le-a ideat și desenat G. Bucsanszky cu p.

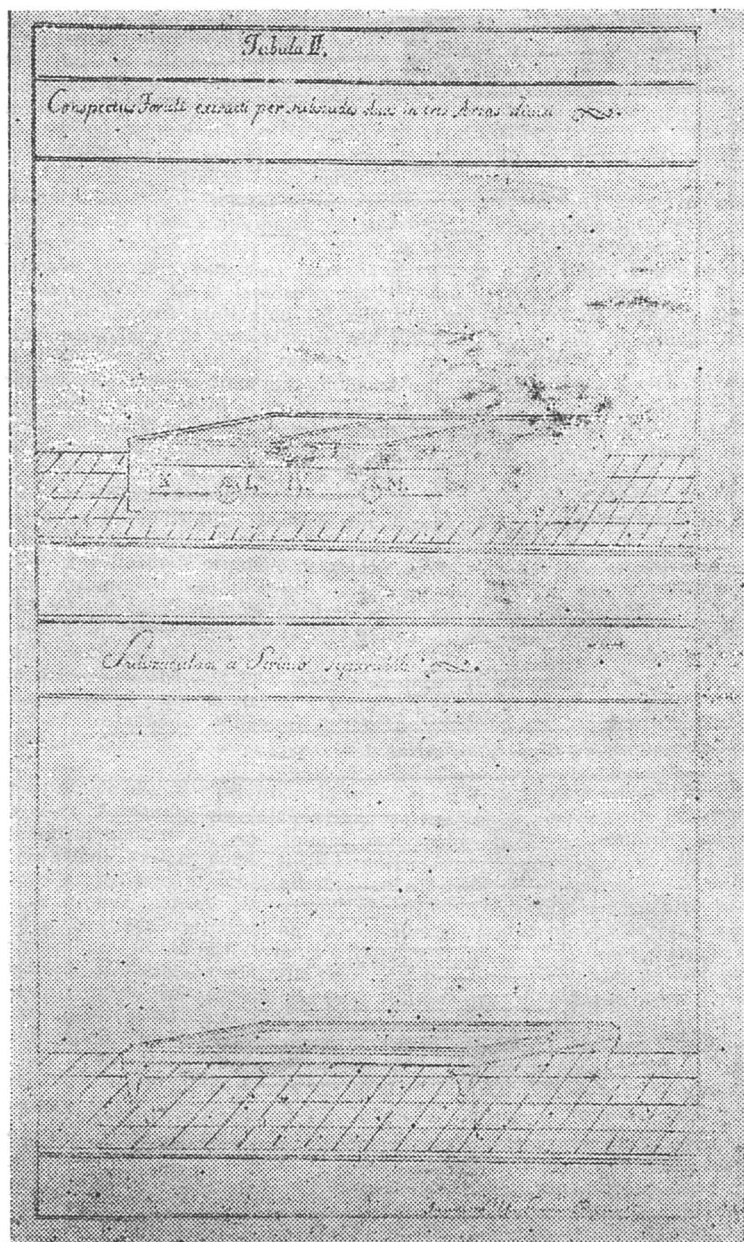

Tabela a II-a

- Conspectul sertarului scos, împărțit prin scindurele, în 3 despărțituri.
- Suportul separabil de dulap.

Le-a desenat.....

aceleia pe la forurile și tribunalele publice; la fel, a actelor care privesc administrarea economică a domeniilor. Două obiecte principale are deci arhiva aceasta: *actele juridice* sau fiscale și *actele economice*, împărțite și ele pe clasele lor. (a)

Din acest motiv aș dori ca actele atit juridice sau fiscale, cit și economice ale cancelariei sau registraturii domeniilor să se păstreze, pentru fiecare domeniu aparte, în dulapuri distincte și înzestrate cu drugi. Aceasta pentru că *arhiva secretă*, după cum am observat mai înainte, fiind destinată numai pentru probleme mai însemnate, nu trebuie să se deschidă prea des, iar prefectului sau directorului domeniilor, încredințat cu cele fiscale, să-i fie accesul mai ușor și comod la actele sale de la arhivă, unde poate găsi și documentele privitoare la această problemă în copii certificate. Pentru cazul că e nevoie de dovezi mai importante, în care ar trebui să fie cercetate diplome sau alte instrumente în original, pe acelea să le poată și să trebuiască să le scoată, totdeauna contra convenitului reversal, de la arhiva secretă. La fel se procedează și cu cele economice. Din compararea venitelor fiecărui domeniu încă de la începutul primei achiziții va apare ușor că în ce măsură au crescut cu anii venitele, sau dacă au fost mai bine asigurate. Desigur că din astfel de documente economice vechi se pot scoate de folos pentru istorie, spre a determina felul de viață, obiceiurile și moravurile vremurilor de odinioară, în comparație cu veacul în care trăim noi.

Actele juridice sau fiscale.

Clasa 1-a: Aci aparțin actele privitoare la procesul, litigiul domeniului N — în ce cauză? pornit de cine? la care tribunal? deciziile acestora și sentințele, după seria tribunalelor, și apelurile, toate în *copii certificate* în ce privește sentințele, pentru că documentele originale și sentințele curiale sînt a se păstra în *arhiva secretă*, în cazuri mai grave și de absolută necesitate putîndu-se recurge la ele. (a)

Clasa a 2-a: Instrumentele și actele litigiilor uralbale cu supușii, și altele privind drepturile domeniului față de supuși, precum și deciziile finale obținute de aceia la forurile competente.

Actele economice.

Clasa 1-a: Descrierea topografică a casei cu fanionul ei, dacă acela există și dimensiunile geometrice ale domeniului. Specificarea orașelor, satelor, moșilor, morilor și altor regale, scoase din actele de donație sau alte instrumente de achiziție, cu arătarea aceloră în ordine genealogico-cronologică.

Clasa a 2-a: Contractele urbariale cu supușii, în copii certificate, luate din arhiva secretă; la fel, privilegiile și imunitățile date întregii comunități a supușilor în general, sau vreunui supus particular.

Clasa a 3-a: Contractele cu episcopii și alți prelați, privind decimele. (b)

Clasa a 4-a: Venitele domeniului N împărțite pe titlurile lor și pe seria anilor, de exemplu din arendarea regalilor, din mori, din măcelării, din hanuri, din moșii libere, din vămi, etc., din ogoare, livezi, pășuni, pescuit, vinat de păsări, și dacă ar mai fi și altele, puse toate la rând, după judecata prefectului sau directorului domeniului.

Clasa a 5-a: Documentele speciale și corespondența de mai mare importanță cu domeniul N aparținătoare acestui domeniu N cu deosebire în privința socoților.

În această *arhivă a cancelariei sau registratură a domeniilor* ar fi de pus: 1. dulapurile cu copii certificate ale actelor originale, în ordinea în care se află în arhiva secretă; 2. dacă problemele sînt de mai mare importanță sau, după cum eu consider, ar cere-o omogenitatea materiei, *actele juridice sau fiscale* puse în ordine în alte dulapuri; 3. în sfîrșit, actele economice ale administrației domeniilor, separat pentru fiecare domeniu, pe titluri și categorii aproape în felul cum se obișnuiește să păstreze la Oficiul de conturi al exactoratului domeniilor

(a) După cite imi este mie cunoscut, s-a obișnuit în Ungaria ca obiectele economice să fie păstrate la locul ce li se cuvine lor în registratura socoților; neîmpotrivindu-mă deci obiceiului acceptat, aș socoti ca la exactorate să se păstreze numai socoțile domeniilor depuse de către administrația aceloră, împreună cu aprobările acelor socoți, celelalte urmînd a se preda arhivei registraturii, cu respectarea totuși a părerii și voinței ilustrei familii.

(a) Acestea se pot păstra aparte, fie între actele copiate ale clasei a 8-a la această registratură, fie cu alte acte aparținătoare aci dacă aceasta va părea mai comod.

(b) Aceste clase 2 și 3, se cuprind în actele copiate arătate la arhiva secretă nr. 7, și nu se face mențiune de ele aci decit din cauza ordinei.

Ceva despre repertoriul și etichetele arhivei.

Repertoriul general este indicele actelor și documentelor *originale* întocmit cu grijă, în ordine genealogico-cronologică, după seria claselor arhivei.

Acest repertoriu *general* poate fi întocmit ușor și fără pierdere de timp cu însăși înregistrarea actelor și punerea lor în dulapurile de competență.

Repertoriul *special* este tabelul sau indicele întocmit în mod deosebit despre numele de persoane, orașe, sate, moșii și alte lucruri memorabile, în ordinea alfabetică și cu referire la repertoriul general al actelor în care se află mențiune despre acele nume și cuvinte, cu cite un scurt rezumat despre ele.

Întocmirea acestui indice se realizează mai repede dacă pe dosul extraselor de pe documentele originale, cum am spus, se *subliniază* cuvintele ce urmează să se treacă mai apoi în indice, căci în felul acesta alegându-se pot fi trecute în indice mai ușor.

FORMA EXTERNĂ A ARHIVEI

Despre clădirea arhivei.

Deși credința și vigilența personală a arhivarului oferă suficientă garanție pentru siguranța internă a unei arhive, pare totuși nu mai puțin importantă și construcția ei externă; căci consistența puțin potrivită a clădirii în care se află așezată arhiva sau forma și capacitatea necorespunzătoare a dulapurilor pentru scopul căruiia îi sînt destinate pot aduce tezaurului acestuia mai multă pagubă decît infidelitatea și indolenta inerție a arhivarului. Din această cauză *edificiul* ori mai bine încăperea destinată acestui scop n-ar trebui să se afle niciodată în părțile îndepărtate ale castelului, nici în zona de intrare a unei clădiri principale locuite de oameni mulți unde, în caz de pericol de năruire, iușeala oamenilor care ar sări în ajutor ar fi, datorită multelor ocolșuri, împiedicată. Dimpotrivă, încăperea arhivei trebuie să fie pe cît se poate, în partea exterioră, dacă nu chiar despărțită de clădire. *Plafonurile* ei, sau construcția bolților ei trebuie să poată rezista, pe sigur, prin soliditatea lor, în eventualitatea izbucnirii unui incendiu. *Pereții* să nu absoarbă umezeala, intrucît aceasta ar trece cu ușurință la lucrurile păstrate în încăpere și astfel, strecurîndu-se nucegăiala (de la care începe putrezirea a orice, îndeosebi a vegetalelor) s-ar aduce arhivei pagube ireparabile. De aceea, circulația aerului să se asigure atît natural, cît și artificial; iar ca ușa de fier și canaturile de fier al ferestrelor, înstare să oprească incendiul, să nu împiedice totuși circulația aerului, dacă va fi de lipsă să fie prevăzute cu ventilatoare care să provoace mișcarea aerului. Canaturile de fier ale ferestrelor, dacă sînt aplicate pe dinăuntru, să fie închise numai la pericol de incendiu, mai ales dacă pe dinafară sînt apărate de grații solide. *Pardoseala* sau stratul de pămînt al arhivei, dacă ar consta din table de piatră, cum obișnuim de comun să ne folosim de șisturi, ar oferi siguranță în privința șoarecilor de vreme ce hoții de acest fel și paraziții ce pătrund prin galeriile subterane ce le sapă, nu pot fi suficient împiedicați de o pardoseală de scînduri de lemn.

Despre dulapurile arhivei.

În ceea ce privește *dulapurile* ele ar trebui să fie fabricate așa încît, prin forma și structura lor, să corespundă *siguranței* și *comodității* unei păstrări. De aceea am voit să pun înaintea ochilor și să explic înfățișarea dulapurilor liniată de mine, indicînd dedesubtul lor scara măsurii, ca avînd o cunoaștere mai bună despre ele să poată oricine să se convingă, din forma lor, că aceea ar fi mai potrivită, pentru motivele pe care le vom arăta mai jos.

Dulapurile, prin urmare, ar trebui făcute din lemn tare, totuși din scînduri mai subțiri, pentru ca nu cumva prin greutatea lor să dăuneze, înălțimea lor atîngînd 2,5 picioare, lungimea 3,5 picioare și lățimea 1,5 picioare. Întregul dulap să stea pe un suport separabil sprijinit pe patru picioare, cu înălțimea de 0,5 picioare (jumătate de picior). Ansamblul lui și structura lui interioară ar putea fi aceasta: să aibă 4 sertare mobile care să se poată trage și de fiecare dintre ele să atirne cite 2 inele de fier care să servească la o mai ușoară tragere a aceloră; dimensiunea sertarelor, prin două scîndurile ce se pot scoate, să se împartă în trei despărțituri, cărora li s-ar putea pune foarte bine la mijloc alte scoarțe de tei. Una din ele și cea de a doua scîndură despărțitoare scoțîndu-se la nevoie de mai mult spațiu, după plac, se va obține cu ușurință loc mai larg pentru lucrurile ce urmează să se așeze în sertar. Desigur atît dulapurile, cît și sertarele și despărțiturile sertarelor ar trebui să fie însemnate cu numere și litere, de citat în repertoriu și la indice. Nu are nici o importanță unde să se pună numerele romane sau arabe, sau literele, dar după ce notările au fost odată alese vor trebui păstrate aceleași întotdeauna spre a se evita orice confuzie. De pildă, dulapul nr. 1 pupitrul IV,

spațiul B, fascicolul nr. 5, arătat, apelat sau anexat sub D. sau E. — Toată această alcătuire interioară a sertarelor ar trebui să fie închisă pe dinafară, la mijlocul celor două uși ce se înbină, cu o incuietoare sau două pentru cele două chei, pentru cazul că stăpînului, proprietarul arhivei, i-ar face plăcere să păstreze una din chei asupra sa. Pe laturile de dinafară ale dulapului să atîrne, de o parte și de cealaltă, două minere de fier potrivite pentru a putea fi prinse cu mina. Dulapurile de acest fel s-ar putea pune două unul peste altul, așa încît pe dulapul de desubt să se afle linia marginală înlăuntru a căreia să se așeze dulapul de de-asupra, și astfel, laolaltă cu cel de desubt pe suportul său, ar ajunge la o înălțime totală de 5,5 picioare, simetrică, corespunzînd, după cit socot, aproape proporțiilor unui singur dulap. Dulapurile *arhivei secrete* ar trebui așezate într-o parte a încăperii; cele ale *arhivei cancelariei* sau registraturii în cealaltă parte, dacă stăpînul nu ține cumva ca acestea să fie păstrate într-o încăpere deosebită, ambele arhive formînd un întreg; într-o ordine plăcută, fără ca totuși să se reazime de pereți. Toate acestea vor deveni și mai lămurite cititorului din imaginiile anexate și arătate din diferite părți.

Iată motivele pentru care am voit să fie adoptată aceasta și nu altă formă pentru dulapurile destinate păstrării arhivei: grija ilustrei familii, care trebuie să facă față oricărei posibilități ca, datorită unei nenorociri, tezaurele sale să sufere vreo tristă și ireparabilă pierdere. Multe cauze s-ar putea ivi, care să recomande sau chiar să impună o mutare din loc a arhivei, ca năvălirea dușmanului în timp de război, un incendiu ce ar amenința cu distrugere pînă și zidurile, sau, în definitiv, dorința stăpînului proprietar al arhivei de a o strămuta într-un loc mai îndepărtat, poate chiar pe un alt domeniu. O mutare a unei arhive, fie înceată, fie silită, nu este însă niciodată lipsită de pericol și de grave incomodări, cu deosebire dacă nu se poate rămîne cu ușurință pe loc. Din acest motiv, dulapurile închise s-ar putea transfera sau pune pe căruță cu ușurință, fără nici o atingere sau amestecare a actelor. Ajungînd la ducerea unui dulap 2 sau 3 bărbați, ei l-ar putea așeza oriunde după plac și cu ușurință. Să mai spunem apoi că insectele și praful, atît de dăunătoare unui asemenea tezaur, sînt ținute pe cit se poate departe.

Concluzie

Ar mai fi anumite lucruri ce se țin de sfera arhivei, pe care totuși am voit a le declina mai de grabă de la acest studiu, ca nu cumva să fiu contrins să mă depărtez de scopul ce mi l-am propus. Cele de aci vor ajunge pentru a-mi lămuri gîndul, care a fost și cauza dizertației acesteia ce am luat-o asupra mea. Dacă timpul și prilejul care stăpînesc strădaniile oamenilor, îmi vor fi mai favorabile, îmi propun să tratez această materie și mai pe larg. Dar nici nu ignorez că este un lucru cu totul omenesc ca, atîta vreme cît cineva abia poate face față și încă destul de cu greu marilor alergături ale profesoratului, acela și lucrul pe care și l-a propus și de dorința după care este legat, ține să-l poată expune mai de grabă, într-o prezentare, cum s-a văzut, scurtă, decît să fie oprit de la informarea despre el pe pagini mai multe.

Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta, Mss. Fol. lat. 3387.

Noi documente privind activitatea tipografică a lui Gheorghe Asachi

Mihail Kogălniceanu, în memoriul adresat Sfatului Administrativ, la 1 noiembrie 1839, arăta că „în vremurile trecute Moldova au avut șapte tipografii, care s-au ținut, au lucrat, au tipărit multe cărți folositoare, fără privilegiu, fără monopol. De s-ar fi aflat oameni cari ar fi vrut să așeze o a opta, o a noua tipografie, sigur că nimeni nu i-ar fi oprit”¹. Și într-adevăr, când s-a găsit acest om, în persoana lui Gheorghe Asachi, numeni nu s-a opus, deoarece se simțea nevoia unui institut tipografic care să răspundă cerințelor culturale ale țării, să scoată și tipărituri laice, cu desene mai libere și mai apropiate de natură decât arhaicele gravuri în lemn care împodobeau paginile cărților bisericesti tipărite la Mitropolie sau Mănăstirea Neamțului².

Gheorghe Asachi, primul conducător al Arhivei Statului din Iași, om cu deosebită cultură artistică și fin înțelegător al frumosului, datorită serviciilor mari pe care le făcuse culturii românești, precum și prestigiul său personal, a reușit să obțină, prin privilegiul domnesc din 23 decembrie 1830, dreptul de a înființa „o tipo-litografie a sa pentru sporirea luminării patriei”³, unde se vor tipări timp de câteva decenii periodicele și lucrările sale, publicațiile oficiale, dările de seamă asupra școlilor, cărților școlare și de popularizare, tablourile istorice, hărțile etc.

Referindu-se la înființarea acestui institut, Mihail Kogălniceanu, peste 19 ani, scria: „La anul 1830, cind civilizația și sănătoasele idei au început să se împrăștie în toate clasele, cind făcătoarele de bine principii a economiei politice se înțelegea și pe la noi, ... tocma atunci dumnealui aga Asachi au dobândit un privilegiu prin care, afară de o tipografie a Departamentului din Lăuntru și alta a școalelor, orice altă tipografie nouă era oprită în Principat în vreme de 15 ani”⁴.

Din cauza lipsei de material și meșteri, abia la 1 ianuarie 1832 apare sub teascurile noului institut, prima tipăritură, și anume „Albina românească”. Până la acea dată, „Albina românească”, cea dintii foaie periodică din Moldova, pentru răspîndirea de informații asupra marilor evenimente, pentru popularizarea culturii, a științelor și a actelor în popor, a fost tipărită la Mi-

¹ Iată ce spune Mihail Kogălniceanu în memoriul menționat: „Sunt acum 327 de ani de cind meșteșugul tipografiei s-au introdus în Principatul nostru, adică la anul 1512, sub domnia lui Bogdan Vodă, fiul marchii Ștefan. În acel an, au ieșit la lumină în Moldova cea mai bună biblie slovenească care, după mărturisirea lui Caramzin, se afla tipărită. De atunci s-au așezat, mai ales în Iași, deosebite tipografii. Fericitul Vasile Vodă au alcătuit în mănăstirea Trisfetitelor, la anul 1640, o tipografie Românească în care s-au tipărit și pravila acestui domn. La 1650, învățatul mitropolit Dosoftei au așezat tipografie Mitropoliei care stă pînă astăzi. La 1760 călugărul Duca Stoicovici, tipograf de la Tasos, au așezat o a treia tipografie particularnică. La 1812 o societate au așezat și vestita tipografie elenească, cunoscută în toată Europa și care s-au dărimat la 1821. Tipografiile s-au împrăștiat însuși prin ținuturi. Tot acel tipograf Stoicovici, carele la 1750, au așezat în Iași o tipografie particularnică, au fost alcătuitorul și a tipografiei din Mănăstir a Neamțului. În sfîrșit, pe la 1744, prea sfinția sa Kir Varlaam, episcopul de Rădăuți, au așezat și în episcopia sa o tipografie românească, care au ținut pînă la darea Bucovinei”.

(Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat, dosar 650/1839, f. 79).

² Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi și începuturile litografiei în Moldova*, în „Studii și cercetări de bibliografie”, I, 1955, p. 81.

³ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat, dosar 650/1839, f. 1.

⁴ Ibidem, f. 9–10.

tropolie. În primul an s-au tipărit două cărți: Seculescu, „Întiile cunoștiințe de litere și idei” și „Istoria Rusiei”, vol. II a lui Ivan Candanov, tradusă de Gheorghe Asachi.

Litografia a început să lucreze din noiembrie 1832, sub conducerea tehnică a lui Dimitrie Contoleos Romanos, meșter artistic fiind Friederich Hoffman ⁵. Acest eveniment a fost anunțat prin „Albina românească”, la 3 noiembrie, în felul următor: „Dorind a îndeplini în patrie ramurile folositoare învățături și măestrii, am așezat acum întiia dată în Eși o litografie, în care se fac: hărți, planuri, portreturi, deseneuri, note de muzică, regestruri, condici, facturi, praizcuranturi și palete negustorești, bilete de vizite și tot felul de asemenea lucrări tipografice în feluri limbi” ⁶.

De la început, teasurile tipografiei au fost așezate în casele vornicului Iordache Drăghici, care dispunea de „unul din cele mai frumoase tipuri de arhitectură apuseană, aduse tocmai de Asachi la începutul veacului trecut” ⁷; în 1834 tipografia se mută într-o clădire nouă, proprietatea lui Gheorghe Asachi ⁸.

⁵ Nicolae Iorga, *Gheorghe Asachi ca tipograf și editor după „Catalogul” lui din 1847*, București, 1912, p. 2.

⁶ „Albina Românească”, IV (1832—1833), p. 345—346.

⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 5.

⁸ Uricariul”, IX, Iași, 1887, p. 114, în notă.

Gheorghe Asachi a editat în tipografia sa și a condus periodicele: „Albina românească” (1829—1849) cu suplimentul literar „Alăuta românească” (1837—1838) sau „Arhiva Albinei pentru arheologia română și industrie” (1845—1847); „Gazeta de Moldova” (1850—1858) cu foiletonul literar „Albina românească”; „Patria” (1858—1859) cu foiletonul literar „Albina română”; „Buletin, foaie oficială (1833—1862), „Foaie sătească” (1834—1840; 1846—1851); „Icoana lumii” (1840—1846; 1865—1866); „Calendarul pentru români cu „Almanah pentru învățătură și petreceri” (1847—1870); foi volante etc.

A editat, de asemenea, o serie de lucrări care au „contribuit la deșteptarea spiritului național și la răspîndirea cunoștințelor folositoare, dintre care n-au lipsit și acelea pentru tragera neamului român”⁹. În acest sens, amintim foaia periodică „Spicuiitorul moldo-român, jurnal științific, literar și industrial” (Le glaneur moldovalaque, journal scientifique, litteraire et industriel), care, după cum arată Gheorghe Asachi la 10 octombrie 1840, într-o scrisoare adresată Secretariatului de Stat, „va cuprinde și relații speciale despre comerțul Moldovei, ca prin acest canal să se împărtășească străinii negustoriei și industriei de lucrarea acestui ram pe care razămă fericirea Principatului”¹⁰. Foaia urma să apară odată pe lună, paralel publicîndu-se în limba franceză și română „Buletinul de comerț și industrie”.

Un însemnat instrument de progres cultural l-au constituit calendarele. Primul număr din acestea apare în 1835 sub titlul: „Calendar nou pe anul 1835 (Almanac de Jassy pour l'annee, 1835) Eși, în tipografia Albinei”. Acest număr cuprinde, pe lângă material calendaristic cu etimologia numelor zilelor săptămîinii, și extrase din geografia fizică (știri despre rasele omenești), în limbile franceză germană și română. La 1841 „Calendarul nou” este editat sub un format mai mic, în limba română, cuprinzînd: genealogia celor mai însemnați domnitori, vredniciile duhovnicești a sfinților bisericii ortodoxe, bilciurile din toate ținuturile românești, note de economie și igienă și cugetări, însoțite de versurile: „Ca în ziua de pe urmă mi s-au însemnat / Să pot zice că-n viață un grăunte am semănat”¹¹.

Gheorghe Asachi a primit dreptul de a tipări, încă de la început, toate cărțile școlare. La 18 august 1848, Epitropia Școalelor reînnoiește dreptul de a tipări „cărțile și foile periodice ce s-aru socoti a se publica în orice limbă pentru luminarea junimei în termen” pînă la 4 aprilie 1857, cu condiția ca „tipări-turile să fie pururea după așezămînt, cu hîrtie bună, cu litere citețe și cu prețul cit se poate mai măsurat”¹².

Dintre lucrările litografice în Institutul Albinei „după desemi în sobruul și corectul stil italian, pseudoclasic, al timpului, pe care Asachi îl învățase la fața locului chiar în anii săi de ucenicie”¹³, și care au fost primite cu un deosebit interes, amintim: Mama lui Ștefan cel Mare al Moldovei; Ștefan cel Mare al Moldovei cuvîntează al său testament politic la anul 1504; Vasile Lupu; Alexandru cel Bun, domn al Moldovei luînd coroana și mantia din mîna solilor împăratului Ioan Paleologul; Dochia și Traian; Bătălia de la Baia din 1467

⁹ *Autobiografia lui Gheorghe Asachi*, f. 1., f. a., p. 17.

¹⁰ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat, dosar 650/1839, f. 145.

¹¹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 5.

¹² Arh. St. Iași, colecția Documente, DLI/35, f. 8.

¹³ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 3.

în care Ștefan cel Mare învinge armia ungarilor și rănește pe marele crai Matei Corvinus etc.

După cum se vede, Gheorghe Asachi s-a interesat, în primul rînd, de pictura istorică, multiplicînd multe compoziții inspirate din istoria națională. De fapt, în concepția sa, „arta era destinată să îndeplinească o misiune educativă, să contribuie la luminarea compatrioților”¹⁴.

În 1839 Institutul Albinei a trecut prin momente grele, deoarece, începînd cu luna aprilie, Sfatul Administrativ a aprobat lui Mihai Kogălniceanu dreptul de a edita „Foaia sătească”, „pînă la închiderea privilegiului ce are, domnia sa aga Asachi, pentru particularica tipografie a Albinei”¹⁵. „Foaia sătească” a fost editată în perioada 7 aprilie 1840 — 16 decembrie 1845 și tipărită la Mitropolie, ceea ce a dus la scăderea venitului institutului Albinei, deoarece suma de aproximativ 30.000 lei ce reprezenta încasările de la sate, pentru acest periodic, precum și subvenția de 6.000 lei din partea statului constituiau beneficii ale lui Mihail Kogălniceanu.

Totuși, Ocîrmuirea, avînd în vedere că Gheorghe Asachi „au jertfit ne-cruțate ostenele în folosul tinerimii și a literaturii naționale” și pentru că în caz contrar tipografia acestuia ar fi „amenințată în existența ei”, hotărăște să-i acorde și pe mai departe „ajutor și sprijin”¹⁶. Prin ofisul domnesc din 30 noiembrie 1839, se interzice înființarea altei tipografii pînă la expirarea privilegiului acordat lui Gheorghe Asachi. De asemenea, el a obținut un contract avantajos pentru continuarea editării „Buletinului”, confirmîndu-i-se, totodată, vechiul privilegiu. Începînd cu 2 iunie 1846, Gheorghe Asachi obține din nou dreptul de a edita „Foaia sătească” (în perioada 26 decembrie 1845 — 2 iunie 1846 acest privilegiu l-a avut C. Rolla).

Nevoia de hîrtie pentru buna funcționare a institutului l-a determinat pe Gheorghe Asachi, „răzimat de un privilegiu de ușurință a cumpărării materiei prime de furnizare a cancelariilor, de monopol pe 12 ani și de scutiri de biruri a personalului”¹⁷, să înființeze prima fabrică de hîrtie din țara noastră. Fabrica, construită cu material adus de la Viena, a fost ridicată pe proprietatea lui de la Petrova, lingă Piatra Neamț, și a început să funcționeze la 1 noiembrie 1841¹⁸.

Prin construirea acestei fabrici, Gheorghe Asachi „a deșteptat industria națională, însă și dărămarea stării sale financiare”¹⁹, ceea ce a avut urmări negative și asupra tipografiei. Într-adevăr, începînd cu 1847, situația lui materială s-a înrăutățit, la aceasta contribuind și faptul că, în virtutea noului contract încheiat cu Ocîrmuirea, prin care s-a obligat ca pe „curgerea de 10 ani” să „tipărească actele guvernului și nu mai puțin foile oficiale”²⁰, a fost nevoit să scadă la jumătate prețul „Foilor sătești”. Referindu-se la situația financiară precară, Gheorghe Asachi, într-un memoriu adresat la 12

¹⁴ Remus Niculescu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁵ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat, dosar 650/1839, f. 100.

¹⁶ G. Zane, *O concurență tipografică și o polemică literară între M. Kogălniceanu și Gh. Asachi*, București, 1941, p. 6.

¹⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 6.

¹⁸ Gh. Ungureanu, *Fabrica de hîrtie a lui Gh. Asachi de la Petrodava*, în Anuarul liceului „Petru Rareș”, Piatra Neamț, 1933—1934, p. 83.

¹⁹ *Autobiografia lui Gheorghe Asachi*, p. 17.

²⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Moldovei, dosar 248/1853, f. 1.

februarie 1850 domnului, arăta: „Cumpărînd hirtie pe socoteala mea, mi s-a adus o pagubă de 1500 galbeni și alcătuirea ce s-a făcut prin scăderea prețurilor Foilor sătești și prin îndatorirea a înzestra pe Ocîrmuire cu tipografie, au fost numai sarcina mea fără a produce rezultatul pentru care am făcut asemenea fabrici, încît astă năpastă din partea Visteriei amenința ruina avutului meu adunat prin osteneală timp de 37 ani”²¹.

Avînd în vedere situația materială grea în care se afla și faptul că institutul, „după ce în 17 ani a ființei sale a conlucrat către lumina națională”, trebuie, „și în viitorime a răspunde chemării sale”, ceea ce cere „instruirea și altor puteri morale și materiale”, Gheorghe Asachi, a propus, la 10 noiembrie 1849, Departamentului Averilor Bisericești și al Învățăturilor Publice, ca institutul să treacă, cu toate drepturile și veniturile sale, în proprietatea unei asociații de acționari pe termenul în care se află stabilit în contract cu Ocîrmuirea²². Departamentul a fost de acord, cerînd totodată, la 11 decembrie 1849, permisiunea domnitorului ca la această asociație să participe și Casa Școalelor cu două acțiuni²³.

La 12 februarie 1850, în jalba adresată Sfatului Administrativ, Gheorghe Asachi a propus ca „tot institutul tipo-litografic să treacă în proprietatea Casei Școalelor”, în schimbul unei mici despăgubiri „a perderilor însemnătate” ce i s-au adus în cursul anilor din partea administrației. De asemenea, cere ca să se desființeze „condiția contractului, jignit prin carele” s-a „îndatorit a da Departamentului teascuri”. Prin aceasta, arăta el în încheiere, va fi scutit de a lăsa familiei „spre moștenire lacrimi și compatrioților poate un motiv de compătimire”²⁴.

În același an, la 22 martie, Gheorghe Asachi, adresează o jalbă domnitorului prin care îi aduce la cunoștință nerespectarea contractului din 1847 de către Visterie, ceea ce „amenință ruina avutului „său adunat prin osteneală timp de 37 ani.” De asemenea, roagă pe domnitor a orîndui oarecare măsuri prin care institutul cel însemnat tipo-litografic, folositor țării atît după a sale lucrări oficiale, cum și după țintirea morală prin vre-o combinație, să poată urma menirei sale”, și ca în liniste să consființeze „rămășița zilelor în îndeletniciri de vre un folos patriei”²⁵.

Cele două jalbe au fost analizate la 11 august 1850 de către Secretariatul de Stat, hotărîndu-se ca Departamentul Averilor Bisericești și al Învățăturilor Publice să primească „întreaga tipografie și litografie d-sale postelnicu Asachi cu înzestrările după anume inventare”, după ce acesta va îndeplini clauzele contractului încheiat cu Ocîrmuirea și va plăti pe creditori²⁶. Această hotărîre nu va fi tradusă însă în practică, Gheorghe Asachi fiind obligat, în temeiul pravilei votate de Divanul Obștesc la 1 iunie 1851 și încuviințată de domn, „a publica pe ficcare lună gratis cîte jumătate coală adaos extraordinar cuprinzătoare numai de cele ce se ating de învățatura morală și economică a sătenilor, precum și de prețurile cuvînte”²⁷. La 3 fe-

²¹ Idem, dos. 198/1849, f. 10.

²² Ibidem, f. 1.

²³ Ibidem, f. 5.

²⁴ Ibidem, f. 12.

²⁵ Ibidem, f. 10.

²⁶ Ibidem, f. 9.

²⁷ Ibidem, dosar 248/1853, f. 1.

bruarie 1853 înaintea Departamentului Treburilor Dinăuntru un exemplar din noul periodic „Săteanul”. Totodată, Departamentul a poruncit ispravnicilor „ca asemenea foi să fie întotdeauna citite de către locuitori”²⁸.

Institutul Albinei a continuat să funcționeze, în baza pravilei din 1 iunie 1851, pînă în anul 1862, cînd, luîndu-i-se dreptul de a edita „Foaia oficială”, a fost „osîndit la neprelucrare”²⁹. Totuși, prodigioasa lui activitate culturală i-a fost recunoscută, în 1868 Corpurile Legiuitoare votînd o recompensă națională de 2000 lei vechi, lunar „pentru însemnatele servicii aduse țării de la 1813 la 1862”³⁰.

Gheorghe Asachi a rămas însă, așa după cum spune Nicolae Iorga, pînă la sfîrșitul vieții sale tipograf, în epoca Unirii avînd conducerea Direcției Tipografiei Statului³¹. Institutul Albinei și-a desfășurat activitatea pînă în 1875, cei din urmă șase ani fiind sub administrația colonelului Alecu Asachi³².

TRAIAN RUS

1848 noiembrie 10, Iași, Scrisoarea lui Gheorghe Asachi către Departamentul Averilor Bisericești și al Învățăturilor Publice, prin care propune trecerea Institutului Albinei în proprietatea unei asociații.

Institutul tipografic pe care l-am organizat și parte din nou am introdus din Moldova, după ce în 17 ani a ființei sale a conlucrat către luminarea națională avînd și în viitorime a răspunde chemării sale, cere întrunirea și altor puteri morale și materiale. Întru încrederea de a afla în sinul patriei bărbați cu sentimente binevoitoare pentru asemenea scop mintuitoriu, am propus a încredința tot institutul, cu dreptățile și veniturile sale, unei asociații pe termen în care se află lucrători contracturile mele cu ocîrmuirea. Apoi, fiindcă partea esențială a onor. Departament cultura națională, răspîndirea cărților folositoare și eftine precum și îmbunătățirea tipografiei Sf. Mitropolii, plinirea acestui scop se va înlesni mai nimerit împărtășindu-se de această asociație care asigură pre lingă alt le și folosuri materiale asociațiilor, duple cum onor. Depart. se va putea încredința din programa alăturată.

G. Asachi

Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Moldovei dosar 198/1849, f. 1. Orig.

1850 februarie 12, Iași. Petiția lui Gheorghe Asachi către Sfatul Administrativ, prin care propune ca Institutul Albinei să devină, în schimbul unei despăgubiri, proprietatea Casei Școlale.

Luminata rezoluție a prea înălțatului domn pusă în 22 martie trecut, pe a me petiție recomandază onoratului Sfat a lua în băgare de samă propunerile mele și cu a sa socotință a le supune Î[nălțimii] Sale spre a putea însă judeca despre nevoia și dreptatea propunerilor mele mai înainte rog a se încredința că starea critică ce am expus-o în a mea petiție se trage numai din jignirea drepturilor ce guvernul mi le-au fost asigurat spre împlinirea unor lucrări întreprinse în favorul culturii și a industriei naționale și anume:

1. Privilegiul dat acestui întiu institut tipografic introdus de mine în Moldova, ce cu sfințenie a avea să fie pînă la anul 1847, prin anaforarea Sfatului din martie 1840 s-au desființat cu deschiderea unei alte tipografii și litografii.

²⁸ Ibidem, f. 6.

²⁹ Gheorghe Asachi, *Notiță biografică*, f. 1., f. a., p. 18.

³⁰ „Progresul”, 1869, nr. 88.

³¹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 7.

³² E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi, viața și opera lui*, București, 1927, p. 205.

2. Tipărirea Foi Sătene date mie prin contract din 15 martie 1839 sub condiție a o urma pînă la înființarea tipografiei Depart(amentului) din Năuntru și care neintrerupt s-ar fi tipărit la acest institut pînă acum și s-au luat după un an de zile, cînd lipsit de acel venit nevoit am fost a imprumuta cu grea dobîndă o sumă de bani pentru săvîrșirea fabricii de hîrtie cari o începusăm numai pe temeiul consumării cîi mari de hîrtie care o începusăm întrebuințate la foile oficiale a venitului cea asigura a lor tipărire.

3. Desființarea articolului trei din contractu ce la 1 april 1847 am încheiat cu guvernul pentru de noi tipărirea a celor foi oficiale prin acel contract spre ușurarea locuitorilor au scăzut la jumătate prețul foilor ce să plătesc de către sate și la săvîrșirea termenului acelu contract m-am îndoit a da Depart(amentului) din Iăuntru fără a lui cheltuială o tipografie și litografie toate aceste sub expresă condiție rostită în acel contract prin art. 3 litera i a mi se plăti din Visterie anticipat la ficcare șasă luni samă cuvinită pentru lucrările ocirmuirii ca după jertvele făcute prin această alcătuire favorabiă statului să potu cu plata anticipată agiutora lucrarea fabricii, cel întii așezămint de industrii în țară ce este spre folosul material a statului, prin care pînă acum s-au împuținat inportația hirtii străine cel puțin la 150.000 mii lei pe an putind această fabrică să producă de patru ori mai multă hirtii, și prin urmare a mai înpuțina exportația banilor. Dar nu numa că această decăpitenii condiție nu s-au păzit ci încă art. al 3-lea a contractului privitori de tipărirea adaosurilor extraordinare la Foaja Sătească arbitrarii s-au desființat, scăzînd și prin această călcare un venit de vreo 30 adăngiri pe an întemeiet pe acel contract și pre neurmata trebuință a instanțiilor și pentru care ele fac necontentite reclamații și în sîrșit.

4. Plată nereglată a banilor prin contract hotărît pentru hirtie pe la instanțe și anume a unei sume mai însemnătare ce pe acel tînci avea a mi se da la întii aprilie 1848 și abea jerte un an s-a numărât încît și primi aceasta s-a paralizat lucrările fabricii de hirtie și s-a dat instanțelor rîrile a cumpăra pe contul meu hirtie cu prețuri încărcate încît prin toate acestea mi s-au adus o perdere cel puțin de 6000 galbeni.

Toate acestea ce se pot adeveri prin acturi și condicele Visteriei au zădărnicit nădejdea ce o aveam ca după consființarea vieții mele din slujba patriei să pot cîștiga în bătrînețe un trai mai liniștit.

Întru încredințare că onorat Sfat împărtășește mărturisirea cea onorabilă ce pre aceste a binevoit a ști despre slujbelc îndclungate ce m-am sirguit a consfinți în folosul patriei spre a nu fie o jertfa împregiurării expuși și pe soarta mea în epoca unei drepte domnii în loc a fi altora de indemn să nu-i abată de la credincioasa datoric, cu toată cuviința supun următoarele măsuri folositoare statului și vindecătoare poziției mele.

După ce precum este obștește știut numai prin a mea sirguință am descoperit drepturile în gropate a școalelor naționale în privirea moșilor dăruite de Vasile Voievod și prin a mea statornică lucrare și cheltuială în curs de 18 ani s-au cîștigat la urmă trei moșii în ținutul Romanului și a patra Vălenii din ținutul Tutovei. Propun acum să adaug Casei școalelor pentru aceste 4 moșii alt fond statornic ce-i va asigura un bun venit anual și totodată va înlesni ramul învățăturilor în lucrările științifice.

Pe acest temei condițional presferez Casei școalelor, institutu tipo-litografic ce cu aducerea mașinilor și a artiștilor tehnici de la care moldovenii au învățat arta tipo-litografică și împreună cu acel institut presferez și dreptul tipării foilor oficiale și altor hirtii ale Ocirmuirii, precum și acca a tipografii sfintei Mitropolii pe termen de 7 ani a contracturilor mele din alăturatul aicea tablu și să se lămurască că acest institut primește de la visterie pe an după analogii și cu apropiere pînă la 2300 galbeni, iar de la particulire peste 1000 galbeni.

În dreptul acestei presfērării Casa școalelor să-mi numere odată pe totdeauna 7000 galbeni care bani ea și-i va trage de a dreptul de la Visterie în cursul contractului meu, iar cu restul ce are Visteria a-mi mai da pe an așezîndu-se institutul în Casa școalelor, va rămîne cîștigat cu un institut în valoare de 5000 galbeni și în poziție a contractului lucrărilor Ocirmuirii pe viitorime.

Unica concesie care după teată dreptatea cer de la Onoratul Sfat este ca în privirea perderilor veterane ce mi s-au adus de ne paza cendițiilor contracturilor precum jignirea privilegiului desființarea articolului al 3 din contractul din urmă, neplata la termen a banilor hirtiei. Condiția contractului jignit prin carele m-am îndatorit a da Departamentului teasuri, să fie desființat și ca tot institutul tipo-litografic să treacă în proprietatea Casei școalelor cu o mică despăgubire a perderilor însemnătoare ce mi s-au adus în cursul anilor din partea administrației.

Prin o dreaptă și înțeleaptă chibzuire a propunerilor însemnate, onoratul Sfat va asigura statului un nou venit și mă va mîntui dispozițiile nemeritate, scutindu-mă a nu lăsa familiei mele spre moștenire lacrimi și compatrioților poate un motiv de compătimitire.

1850 martie 22, Iași. Scrisoarea lui Gheorghe Asachi către domnitorul Moldovei privind situația Institutului Albinei.

În 1832 am înființat institutul tipografic pentru a cărui protecție obștească Adunarea a Divanurilor ad ecretat un privilegiu de 15 ani. Prin cheltuieli simțitoare am adus mașini și tehnicieni prin care pămîntenii s-au desprins la arta tipografică încît astăzi avem moldoveni tipografi, săpători de litere.

Contractul încheiat cu Ocîrmuirea pentru tipărirea Foaiiei sătești ce a consumat multă hîrtie mi-a fost îndemn prin înființarea cele dintîi fabrici de hîrtie. Însă, fiind răzămătat pe privilegiul și pe contractul pentru tipărirea foaiiei oficiale, m-am întins în cheltuielile pentru înființarea fabricii. La 1839 mi s-a răsăluit jumătate de termen a privilegiului tipografic și mi s-a luat Foaiia sătească din care pricină pentru a putea urma fabrica începută nevoit am fost a lua bani cu dobîndă. La 1847 am încheiat un nou contract cu Ocîrmuirea după ce am scăzut la jumătate prețul foilor sătești, îndatorîndu-mă după un termen de zece ani a da Departamentului fără plată o tipografie și litografie. Aceasta, însă, numai sub condiția a-mi plăti Visteria regulat anticipat banii la fiecare a șase luni, ca prin aceasta să pot asigura lucrătorilor fabricii și a plăti pe rînd datoriile împovărătoare.

Însă, nici la începutul contractului nici la 1 august 1848 cînd avea a mi se da și banii liberației hîrticii pe un an, nu mi s-au plătit, ci tocmai la 1848 în martie încît, după această dată adăogîndu-se datoriile și din ne îndeminarea fabricii.

Cumfă_rînd hîrtice pe socoteala mea mi s-a adus o pagubă de 1500 galbeni și alcătuirea ce s-a făcut prin scăderea prețului foilor sătești și prin îndatorirea a inzebra pe Ocîrmuire cu tipografie, au fost numai în sarcina mea fără a produce rezultatul pentru care am făcut asemenea fabrică, încît astă nepază a condiției din partea visteriei amenință ruina avutului meu adunat prin osteneala timp neîntrerupt de 37 ani.

Întru deplina încredere că sentimentul de dreptate a înălțimei voastre nu va îngădui asemenea catastrofă, cu toată supunerea vă rog ca intru a voastră înțelepciune să binevoiți a orîndui oarecare măsuri prin care institutul cel însemnat tipografic, folositor țării atît după a sale lucrări oficiale, cum și după țintirea morală, prin vre-o combinație să poată urma menirei sale și tot odată să mă poată mîntui din acea de față a mea poziției nemeritată ca în liniște să consfințez rămășița zilelor în îndeletniciri de vre un folos patriei și întru mărirea virtuților înălțimei voastre.

Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Moldovei, dosar 198/1849, f. 10. Copie.

1850 august 14. Iași. Secretariatul de Stat al Moldovei face cunoscut Departamentului Averilor Bisericești și al Învățăturilor Publice că Sfatul Administrativ este de acord cu trecerea Institutului Albinei în proprietatea sa.

La 11 a curenței luni tratăisîndu-se de către Sfatul Administrativ în președenția domnescă două jalbe ale d-sale postelnic George Asaki adresate una prea înălțatului domn și alta Sfatului, atingătoare de institutul tipografic pentru care domnul postelnic are încredințat un privilegiu de 15 ani, s-a făcut următoarea încheiere:

„În privirea mijlocirei ce face d-l postelnic George Asaki cuprinse în jalbele sale unele către Înălțimea sa rezultate la 22 martie 1850 și la 26 iunie și alta către Sfat din 12 februarie 1850; Sfatul socotește Departamentul Averilor Bisericești să aibă în vedere pe de-o parte, îndatoriile d-sale postelnicului către ocîrmuire, și pe de alta, propunerile ce face și împrejurările ce au produs determinarea d-sale postelnicului întru a propune zisa concesiie și găsînd de folos entru stat a lua asupra sa privigherea atît întru a se înainta de către d-l postelnic lucrările ichezășluite prin contracturile încheiate cu Ocîrmuirea cît și pentru plata creditorilor care să

se facă treptat din veniturile contractului. Domnia sa postelnicul să pășească către această măsură pînă la împlinirea anilor contracturilor d-sale Asaki cu mulțumirea creditorilor, cu aceasta ca folosul ce va ști în acea curgere de vreme după plata datoriilor să fie a d-sale postelnicul Asaki, precum și în cota sa, răspundem pentru ori ce neajuns după care închipuire la împlinirea termenului contractului d-sale postelnicul Asachi. Primindu-se de către Departamentul Bisericesc în așa dispoziție întreaga tipografie și litografie ale d-sale postelnicul Asaki cu toată înzestrelle după anume inventare, rămîne ca zisul Departament să facă îndestulare Departamentului Dinăuntru cu teascurile de tipografie și litografie potrivit rostirei contractului, iar d-l postelnic Asachi să rămîie disponorat de această îndatorire către Departamentul Dinăuntru".

Deci subț iscăletul împărțășind cinstului Departament această încheere, cu cinste îi alătorează și copii de pe pomenitele jalobe a d-sale postelnicul Asaki, spre mai bună lămurire de propuneri cuprinse întrînsele.

Secretariatul statului,

ss. S. Sturdza

Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Moldovei, dosar 198/1849, f. 9. Orig.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Diplomați români: Grigore Gafencu (VII)

Studiul de față, *Communism versus Man* (susținut de Grigore Gafencu în 1949 la Town Hall sub forma unei conferințe) este de fapt o sinteză a ceea ce a însemnat instaurarea regimurilor comuniste în Europa de est, după cel de al doilea război mondial.

Așa cum însuși precizează, autorul nu-și propune să facă o analiză a ideologiei comuniste așa cum a fost ea elaborată de Marx și Engels, ci consecințele „comunismului în acțiune”, ale aceluși comunism dirijat de Moscova, care s-a făcut simțit atât de dureros în estul Europei. Perioada petrecută în U.R.S.S. ca ministru al României la Moscova (10 august 1940 — 22 iunie 1941) i-a oferit posibilitatea studierii fenomenului la fața locului, înțelegându-i mai bine scopurile și analizând punctele slabe care în final vor figura edificiul.

Împletirea unor vaste cunoștințe de diplomatie, istorie, politologie, sociologie și filosofie cu un solid simț al realității și cu un real talent scriitoricesc, face ca, și după patruzeci și doi de ani această sinteză să se situeze cu mult deasupra unor lucrări care, analizând același fenomen, au apărut cu precădere după prăbușirea regi murilor comuniste din Europa de est. De fapt, ceea ce impresionează poate în toate scrierile diplomatului român este actualitatea demersului, actualitate care își are sorgintea nu numai într-o temeinică pregătire teoretică și o susținută activitate diplomatică, ci mai ales din faptul că Grigore Gafencu a fost, înainte de orice, un bun român.

În numărul de față publicăm prima parte a studiului menționat. A doua parte va apărea în numărul următor.

MILIANA ȘERBU

8 Novembre 1949
Town Hall

COMMUNISM VERSUS MAN

Mr. Chairman, Ladies and Gentlemen:

Allow me first of all to limit the subject which I am about to treat. I do not intend to attack Communism as a whole, still less the Communist Doctrine, but merely to deal with Communism in action as it shows itself today in the policies of the Soviet Union. It is not the ideas of Marx but the activity of Stalin that we will examine.

GRIGORE GAFENCU ȘI SOȚIA. Fig. 1

I hasten to point out that the same subject: Communism versus Man, could equally well be treated in relation to Marx and Marxism. It is, in fact, a subject which has interested many political thinkers. Some of these have considered that Marxian materialism, since it totally ignores spiritual values is obviously directed against Man, while others, on the contrary, referring to the Marxian dialectic, that is to say the combative force of Marx thought, which is entirely directed to freeing Man from the weight of economic and social injustice, have proclaimed that Marx was the friend, protector and liberator of the human being. But such a philosophical discussion would lead us too far afield. The poignant problems of today confine us to a more limited domain; that in which Moscow — directed Communism now acts.

Actually, Russian Communism is today Communism itself; Moscow proclaims it, and all orthodox Communists recognize it. Between the theories and the prophecies of Marx (of which few have survived the passing of time), and the unquestionable reality of Stalin's power a believing Communist has no right to hesitate; he accepts the Soviet Union as the supreme incarnation of the proletarian revolution and concedes to Moscow the right to represent, protect and direct Communism. Not to obey Moscow is for a Communist and error, a betrayal, a crime. That is the fearful sin of which Tito has been guilty.

Let us accept this tie, this identification claimed by the Communists themselves between the U.R.S.S., and the cause of revolution, and confine ourselves in judging the attitude of Communism toward Man, to the policies followed and the methods used by Moscow, not only in Russia itself, but also in the newly conquered countries, that is to say in Eastern Europe.

Karl Marx had foreseen the necessity of a dictatorship in order to impose by force the economic and social transformations which he judged essential, but the idea, which he developed only once in his writings, did not attract him, for he perceived its dangers. The dictatorship that he foresaw was purely provisional, and was to lead as rapidly as possible to a socialist community where the liberated individual would no longer be subjected to undesirable constraint by the State.

This dictatorship, which Marx had merely suggested, Lenin created once and for all, and Stalin has established himself in it deliberately, powerfully and permanently. Apparently the revolutionary experience persuaded the Communist leaders that to overthrow institutions and change laws was not sufficient for the transformation of Man into the enlightened citizen, free from former prejudices, who would deserve, according to their belief, to live in freedom in the ideal Republic of the future. Man resisted the revolutionary commandments, and, in spite of the collapse of the world in which he lived, was still indissolubly bound not only to his economic interests as he had been in the habit of conceiving them, but also to the spiritual values which had always illumined his life.

One of the principle reasons that seemed to justify from the revolutionary point of view the continuance of a dictatorship beyond the period foreseen by Marx and his disciples was that it allowed the new regime time effectively to control the transformation of Man, to separate the sheep from the goats and to re-educate the former — after liquidating the latter. For both operations force was necessary; only a dictatorial regime could decide on and apply effective measures, could watch over the individual, sound his thoughts, spy out his acts, impose on him new Truths, make of him the kind

of man required, and pitilessly suppress all incorrigibles. Thus from its very inception the Communist regime engaged in a decisive struggle with Man, and allowed the rhythm of revolutionary development to depend on the result of this struggle.

But here a new factor intervened which was to determine the relations between the revolutionary power and Man. This factor was fear, the fear of Authority before Man, on whom it tries to impose a system of constraint and violence. The great Italian historian, Guglielmo Ferrero, whose friend I had the honor to be, has admirably described the Great Fear that seizes upon a dictatorship which knows itself to be contested and illegitimate. "Power is condemned to live in terror", wrote Ferrero, "because in order to govern it uses violence and terror. Its subjects fear the arbitrary power which they must obey, while that power itself fears the subjects whom it commands. Cain fears Abel; that is why he ends by slaying him. Here is the explanation of the Holy Fear of dictatorship; it is merely the fear inherent in power, fear of the revolt of its subjects, a fear which from the very outset seizes upon all powers that are founded on force".

It is natural that such fear should have a particular hold on the Communist revolutionary Government, since it has embarked on a vital struggle with Man, seeking to adapt him to its own ideas, to recreate him according to its own conception. On this struggle depends not only the success of communism, but the very justification of revolution itself. The great fear of the Communist rulers before Man's reactions, physical but also moral and intellectual, (and the latter may be even more dangerous than an improbable armed revolt), drives them constantly to increase the constraint they exert both on the material life and on the spirit of Man. The police force must be indefinitely developed so as to penetrate into every corner of human life to guard and enforce conformity, to surprise every straying thought and suppress beforehand any subversive gesture. Inversely, as constraint grows heavier the Great Fear felt by the rulers before the unpredictable reactions of the human soul, which might, like an over-compressed vapor, give rise to some fatal explosion also increases. As a result we see the holders of power shutting themselves up in fortresses like medieval barons, (I know from experience that a triple cordon of police must be forced to penetrate into the Kremlin). We see that the mighty chiefs of the Communist dictatorship, whose portraits and busts are generously scattered throughout every country behind the Iron Curtain, when they are compelled to appear in flesh and blood move furtively, like the guilty, that they travel in armed cars, driven at top speed, that they never move from city to city unless accompanied by their personal guards, by a vast array of detectives, an army of lackeys, and, last but not least, by their own tried and trusted cooks. In fact in this vast empire of fear, where the relations between the individual and his rulers have evolved into a silent but implacable war, that of Communism versus Man, the leaders of the revolution are at once the masters and the slaves of terror.

The war against Man has assumed under the Communist regime a specific character of unusual gravity. That it should be so is not, to tell the truth, entirely the fault of Communism; historical and geographical factors exist which must be taken into account. In Russia the Government, whatever its nature, whether Czarist or Revolutionary, has always assumed a violent and arbitrary form, and Marx cannot be blamed if Holy Russia, which, like the

Good German that he was, he wished to see totally destroyed, has marked with its own ineradicable imprint the regime which aspires to impose Marxism on the world.

But there is another factor far more important, which explains why the Soviet Regime is unlike all other revolutionary regimes.

It is much easier in our day to start a revolution than to end one; it is much easier to succumb by surprise to a dictatorship than to get rid of it. When a revolutionary and dictatorial regime, which can be assumed to be familiar with the technique of a Coup d'Etat, makes every effort to maintain itself in power and to defend itself by all the modern arms of which the State today disposes, it would be astounding if a revolt or a counter-revolution were ever to break out. In its struggle against Man the Communist dictatorship occupies a privileged position; it can use aggression as it pleases and can always take the offensive. Today those who have at their disposal a large number of tanks and machine guns need not take note of public opinion nor consider the limits of human suffering. They can move ahead indefinitely. In this way, the revolution escapes from the people, and is no longer subject to the influence of the masses, of the nation. It becomes identified with authority, by which it is absorbed. Authority then becomes an end in itself. To remain in power against all and everything, to make of power the supreme, exclusive and permanent attribute of a party and its leader, to sacrifice for this object all ideas and all men who become troublesome or superfluous, is the to which a Totalitarian regime which disposes of a good police force naturally and inevitably tends today. The struggle against Man in such a regime loses its revolutionary character; it soon ceases to be a question of doing violence to the individual with the object of correcting and improving him, and the problem becomes one of keeping him in subjection just because he is a man, and his natural human reactions unless they are crushed beforehand, might lead him to contest the legitimacy of the dictatorial power. This total rupture with Man seems to me to be the distinctive trait of the Communist power as it reveals itself in the Soviet State.

To be as explicit as possible let me illustrate my thought by an example. When a European speaks of „Revolution” he thinks above all of the French Revolution. In spite of its horrors and the vast upheaval it has created the Bolshevik Revolution has not succeeded in surplanting the French Revolution in the order of greatness. When we speak of the Great Revolution it is 1789 that we mean. I believe that is because the French Revolution was always closely in touch with the impulses, the currents of thought and feeling at work among the people, that is to say, with Man, conscious of his quality of citizen, and incorporated into the great living and acting mass of the nation. The movement which brought about the French Revolution was certainly not lacking in abstract ideas, both generous and fiery, like those which have inspired all great revolutionary movements, but the enthusiastic collaboration of the “*enfants de la Patrie*”, the Nations' children, was required to bring about the explosion. Twice these children of the Nation influenced decisively the fate of the revolution by snatching, as says the Marseillaise, the body standard from tyranny's hand. First, at the beginning of the revolution by successive risings such as that which led to the fall of the Bastille on July 14th 1789, the people shook the old regime to its foundation; and again, after the revolution had led to the Terror the nation gave its full support to the revolt of the

Convention on the 9th Thermidor which made an end of the reign of Robespierre and sent the new tyrant to the scaffold. I believe that it is impossible to exaggerate the importance of this date, the 9th Thermidor, in the history of the Revolution and in that of France and even of Europe. By bringing to an end a regime of violence (which had lasted for thirteen months) it humanized the revolution and allowed it to adapt the abstract ideas by which it was inspired to the real needs and aspirations of Man and the possibilities of life. Thus the French Revolution has taken its place in history not as a bottomless abyss, but as a bold bridge thrown between the past and the future.

The Marxian and Bolshevik Revolution has not been as fortunate; it has not had its 9th Thermidor. Yet that this date has played an important part in the imagination of the Russian leaders is certain. One need only live however briefly in Soviet Russia, one need only talk with its leaders, and read its revolutionnary literature to discover to what extent the memory of the 9th Thermidor haunted and still haunts the thoughts of its theorists and politicians.

But these prudent men have known how to elude the revenge of history. In order to live in safety they have organized scientifically for today everything is scientific — a police-State which is able to resist both the wear and tear of time and the fury of mobs. This police-State, that is to say the Terror permanently established, with its seat in Moscow, has represented for more than thirty years the Communist Revolution both within Russia and without. This is a fact which has triumphed over the prophecies of Karl Marx. Since the Revolution was not able to bring the Terror which has conquered the Revolution, absorbing all its living forces, so that, swollen with a sap not its own, it shows itself, aggressive and formidable, ready to turn the revolutionary torrent into the direction it desires: that of a struggle against Man which will assure to those in power today the benefits and security of power in the future.

II.

Let us now go to the heart of the matter and examine the weapons which Communism has chosen in its struggle with Man.

First of all there is the might political weapon which directs and decides the battle; the Party. Dedicated to building the society of tomorrow, that is to say, to the triumph of the Communist religion, (for Communism is like other religions only in the fact it puts its Paradise in the future), the Party is the active, the fighting wing of the Communist State. While the Communist State appears, like any bourgeois State, to be static and pacifically inclined the Party represents action and continued strife. From this arises a duality in every Communist regime; on the one hand there is the State, which, using a familiar vocabulary, claims to apply the Law and guarantees individual rights and liberties; on the other hand there is the Party, permanently mobilized for the defense of the revolution, obeying its own special laws and subject to its own special discipline and morality. The State seems to live in peace; the Party is always at war.

This dualism is, however, only apparent, for the first aim of the Party — an aim already achieved not only in Russia, but in the satellite countries -- is to gain possession of the State, to become identified with it, to substitute itself for the State in the exercise of power. In fact the State, whose Consti-

tution is supposed to serve the community as a whole, becomes a mere outward shell, empty of all substance, whereas the Party, whose function is to carry on and complete the work of the revolution, becomes the one supreme reality. The confusion rising from such an identification of the State with the Party allows the latter in order to retain power at all costs to carry on its war with the individual not in its own name but in that of the public welfare. In this way the opponents of Communism, even those who are merely indifferent or opportunistic if their convictions seem doubtful are attacked as enemies of the State, as offenders against public law, as criminals and traitors. This kind of confusion becomes the rule in public life and determines the relations between individuals in a „popular democracy”.

Let us examine some examples drawn from public or international life. The satellite nations are, as you have certainly heard since Moscow constantly reiterates, it, entirely sovereign States. Even the full and absolute sovereignty of Albania has been emphatically asserted in the course of international debates. This may even be true. Why should not the satellite countries including Albania be sovereign? What we need to know is the meaning that can still be attached to the term State? In all the countries behind the iron curtain the Communist Party, seizing power, has substituted itself for the State. But the Communist Party in each of these countries is only a fraction of a larger whole; it is an integral part of the great Communist Party directed by Moscow. This larger whole impose its will on each fraction in return for its support. All these fractions of a single party which is ever the same are obedient to the same rules, are subject to the same iron discipline and follow the orders of the same leader. Under these conditions what is the sovereignty of Albania worth? A satellite State may be sovereign, but its rules are not. They obey the voice of a master. It is not the so-called sovereignty which decides, but this, foreign master.

That is why we have seen and still see in Poland, in Bulgaria, in Hungary public men, even Ministers who were well known Communists yesterday, brought to trial and condemned for treason, not because they have served their country ill, but because they disappointed or alarmed the Party which is faithful to Moscow, and which has substituted itself for their country and henceforward calls itself Poland, Bulgaria or Hungary.

The case of Tito is even more flagrant. The Yugoslav Dictator has many sins on his conscience but he cannot be accused of abandoning or betraying the sovereignty of his country. Yet it is as a „traitor” that Tito is denounced and exposed to public attack. We will return to his case, for it throws much light on certain procedures which were long obscure.

What we have just noted as to public life allows us better to understand what goes on within a country when this peculiar organism, the fused Party-State, faces the isolated individual. There, too, an outward facade is preserved, and the State appears to exercise its normal function of guaranteeing to the citizen his civil, political and religious rights. It does so by writing them into the Constitution, as was the case in Soviet Russia, or by entering into solemn engagements, as did Roumania, Hungary and Bulgaria, in signing peace treaties with the United States, England and the Soviet Union. But when these engagements are to be kept the Party intervenes, and it alone has the right to interpret Constitution and treaties. Now the Party, as we have seen, is a fighting instrument, created to carry on the Holy War for the ad-

vancement of the revolution, and above all, to retrain power. It will, therefore, recognize no rights at all to those with whom it is in war. For the Party its adversaries are criminals and evil doers, who are trying to destroy the society of the future in its cradle. They must, therefore, be thrust at once out of society, out of the State, beyond the Law.

The identification of State and Party which we have described has created in all countries under a Communist regime a class of Pariahs, which includes the greater part of the population. These people are exiles within the boundaries of their own country, for they stand outside the limits of the Law. In the merciless war that Communism is waging on the human race they are the Communists' prisoners of war.

To exphasize the infamy of these prisoners the Party chooses certain of their number, usually the best known and most representative members of this desperate but still resisting humanity, to be brought before the Law not for the sake of judging them, since they are condemned beforehand, but in order to give publicity to their degradation and their punishment. We then see pass before these tribunals, which, like the State, keep the trappings and apparel of Justice, but which, also like the State, are hollow and empty of substance, the best citizens of each country. We see a Cardinal Mindzenty, who, like many other prelates and believers in Hungary, Czechoslovakia, Poland, Roumania, resisted Communism in the name of faith and Christianity; a Petkof, the valient agrarian leader of Bulgaria, defender of the land, faithful to the aspirations of his fellow peasants; another great Christian and agrarian leader, the Roumanian Juliu Maniu, whose ardent faith in democracy enlightened the political life of his country for a quarter of a century, and hundreds, thousands of others, some well known, some obscure, but all equally guilty of having taken the part of Man in the struggle between Communism and Humanity. All have followed the same Calvary, from the parody of justice to the scaffold, or to hard labor for life.

It would be interesting to scrutinize closely that other weapon used to break down human resistance, the Law as it is conceived and applied in States dominated by the Communist Party, but such a study would lead us too far. I refer those of you who are interested in the subject to the voluminous works of Mr. Andre Vichinsky a great expert on the subject of Soviet Law. You are doubtless aware that the eloquent Minister of Foreign Affairs of the U.S.S.R. was yesterday a not less eloquent public prosecutor, and, thanks to his knowledge of the aims and methods of Soviet Justice, asked and obtained the condemnation of some of the most famous apostles of the revolution. The detailed account which he gives of this branch of Soviet science is therefore extremely valuable and deserves close examination. Here we need only note that opinion of the eminent Soviet jurist as to the foundations of Justice differs widely from the proud old Latin saying; "Fiat Justitia, ruat caelum". (Let justice be done though the skies fall). Mr. Vichinsky's conception of Justice is less abstract and much more practical. According to him justice must be determined by the interests and aspirations of the community; it must guarantee the safety of the State, and lead society toward a better world. If we remember that in a totalitarian regime the State, the country; the world — and especially the Better World — mean simply the Party, we have a definition of a militant Justice, a mere fighting weapon, an instrument of domination, perfectly adapted to the needs of a Dictator, whether Nazi, Fascist or Com-

munist. How far have got from that conception of law which has determined the development of our whole civilisation, making of man the reason and the end of all rights.

Men have long pictured Justice as a blind goddess with a bandage over her eyes as proof of her impartiality. We have seen her with scales in her hand and a sword at her side. Totalitarian jurisprudence has snatched the bandage from the goddess' eyes and thrown her sword upon the scales to weigh them down. A debased and mutilated Justice has herself entered the struggle against Man.

To the evil deeds of a justice so conceived must be added the methods used by the servants of the Party; the police the secret services, the authorities responsible for investigation and inquiry, all the machinery of a power which acts in silence and darkness without legal or constitutional limits. From the mysterious agent so often referred to by Mr. Churchill, who knocks at his victim's door at night, enters his home, breaks every tie that binds him to life, and carries him away to some secret place for trial, to the subtle tormentors who pierce the depth of his soul, not to extract his secret, for which they care little, but to fill it with confusion and wring from him confessions needed for Heaven knows what reason — all the enemies of Man are here, ready to fall upon their prey. The dilators, the inquisitors, the servile bureaucrats, the terrified judges, the fanatical half-mad partisans, the sadistic executioners, all these necessary helpers of totalitarian justice are happy to act in secret. They have Man at their mercy, shut in between four walls, cut off from the world, so that they can dispose of him and of the spark of humanity within him at their will and pleasure.

The struggle that is now going on in many a secret cell to put out the light of the spirit and distort the conscience of Man is one of the most appalling facts of history. When the first strange confessions were produced at the famous Moscow trials of 1936 we scarcely dared to explore the mystery. Certain widely read books — I refer among others, to Koestler's *Darkness at Noon* — have tried to unveil the secret. Yet shivering at the tale, we still believed that such a work could only refer to an imaginary world. Since then, however, Soviet Russia has exported its methods of justice and has shared their benefits with all the countries behind the iron curtain. Today absurd and incomprehensible confessions in the midst of a political trial no longer astonish us; they fall into the usual pattern of events. Yet we should not lightly forget the fact that every such confession implies the tragic collapse of a human soul. We have all seen the portraits of Cardinal Mindszenty before and after the treatment to which he was subjected, a treatment which brought about his disquieting confession. Since then we have heard the last words of another Hungarian, the former Communist Minister, Rajk, accused of high treason: "I admit everything and I have nothing to add. I have been a puppet in the hands of Tito and his American masters. I wish to state beforehand that I have deserved the sentence that will be pronounced against me". The sentence was death. The Party which was at once accuser, judge and jury, sent Rajk to execution, glad before destroying his body to have "cleansed his soul", that is to say, to have persuaded him to assume responsibility for certain "crimes" which it was desirable to air publicly.

For those who have not yet understood there are today many explanations offered by the most authoritative Communist sources. For instance

Mr. Moshe Piyade, eminent doctinaire of Yugoslav Communism, says of the Budapest Trial; "This trial is a penetration into Europe of the dark methods of the Soviet Intelligence Service. It is more than a provocation; the trial reveals the complete and ruthless degradation of some Communist Parties'".

For Mr. Piyade, who is himself a Communist, it is merely a question of the degradation of certain fractions of the Party. To us the evil seems far greater, it is the degradation of Man himself as a result of the illicit hold which in a Communist regime the Party assumes over the entire public and private life of the nation.

I must point out another weapon, the most dangerous, of all, which Communism once in power uses in its struggle with Man; it is falsehood imposed as official Truth. Lies, spread by the most insinuating and persuasive propaganda, are supposed not only to guide, but to fashion the whole life of a nation. Their initial object was gradually to prepare the people for the coming of a new and better world, but as the revolution has altered in character their object has become merely to guarantee to the Party its tenure of power. That is why official Truth, the dogma of the Communist Church in Moscow, has constantly become more conservative, more reactionary, has done away with all free will, with every kind of liberty in every domain of human thought and activity. Lies penetrate into the past and remake history according to party needs. For instance Bolshevich history retracts only the names of the leaders who have remained in power, the others are erased from the records. Lies seize on youth at the earliest age, so that it may learn only what it know to be a docile instrument in the hands of authority. Lies enter into the domain of art to drive out inspiration and free creation. Lies direct science toward ends useful to the rulers, while suppressing all freedom of research, criticism and thought. Lies pervert the whole public life and distort the idea of democracy and the idea of peace. Man, hunted down on all sides, could still hope to escape the investigations of Communist justice by living hidden without rights or freedom, aloof from politics. But how can he escape the constant threat of all-invading Lie? He cannot find refuge in the past, for history has been confiscated by the Party; he cannot find consolation in the arts, for Communist sculpture offers him only busts of Stalin and Communist poetry, after driving out of its temple the "cosmopolites", the "individualists", the "spiritualists", the "idealists", spends its time in glorifying the life of the Kolkoze. He cannot enlarge his knowledge or learn what is going on in the world without hearing daily, at every hour, the voice of his newspaper or his radio repeating that; "While in the capitalist country the economic situation is deteriorating from day to day... in the countries of Peoples' Democracy, on the contrary, we observe a powerful upsurge in all branches of national economy alongside with great progress in the cultural and material welfare of the population". (I quote a passage from the latest speech of Mr. Vichinsky in the United Nations). And we can find an almost identical passage in the great speech which Mr. Malinkov has first delivered in Moscow.

Man, living behind the Iron Curtain, half crushed by the wretchedness of his life, knows well that none of this is true. He also knows, which increases his confusion and his sense of degradation, that he is not even expected to believe it. All that is required is that he should pretend to believe, above all,

that he should never allow the least doubt to appear. Otherwise he will be considered as a delinquent and a traitor.

To understand the subtlety of mind which men beyond the iron curtain need to interpret official Truth, I will mention the example of Tito. You will doubtless remember that in the accusations made against him and his followers by the Cominform in June 1948, it was stated that the Yugoslav Dictator had been guilty of favoring small agrarian ownership instead of pushing on the collectivization of land. He was also accused of having kept a coalition Gouvernement in power instead of one strictly Communist, and of having failed duly to respect certain Soviet bureaucrats and secret police agents who were acting on Yugoslav soil.

The gravity of these accusations lies in the fact that all the acts held against Marshall Tito were in strict conformity with the orders of official Communist propaganda. Moscow had constantly reiterated that new regimes in Eastern Europe were to keep coalition governments in power, were to respect small peasant proprietors, and were to maintain intact the national sovereignty of their various States. Tito was, in fact, accused of having taken all these recommendations literally, in fact, accused of having taken all these recommendations literally, of having failed to understand their complete hypocrisy. He was guilty of the most serious crime that a Communist can commit; the crime of betraying the Law of the Lie.

3 noiembrie 1949
Town Hall

Traducere :

COMUNISMUL FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU OMUL

Domnule Președinte, Doamnelor și Domnilor:

Permiteți-mi ca, înainte de toate, să delimitez subiectul pe care îl voi trata. Nu intenționez să atac Comunismul în întregul lui și, cu atât mai puțin, doctrina comunistă, ci mă voi ocupa numai de acel comunism în acțiune, așa cum apare el astăzi în politica Uniunii Sovietice. Voi analiza nu ideile lui Marx, ci activitatea lui Stalin.

Mă grăbesc să arăt că același subiect — Comunismul față în față Omul — poate fi la fel de bine tratat și în relație cu Marx și marxismul. Este, de fapt, un subiect care i-a preocupat pe mulți gânditori. Unii dintre aceștia au considerat că materialismul lui Marx este evident îndreptat împotriva Omului, întrucât ignoră cu desăvârșire valorile spirituale, în timp ce alții, dimpotrivă, referindu-se la dialectica marxistă, adică la forța combativă a gândirii lui Marx, care este direcționată spre eliberarea Omului de sub apăsarea nedreptăților sociale și economice, au proclamat că Marx a fost prietenul, apărătorul și eliberatorul ființei umane. Dar o astfel de discuție filosofică ne-ar îndepărta de la subiectul nostru. Problemele arzătoare de azi ne obligă să ne limităm la un domeniu mai restrâns: acela referitor la comunismul comandat de la Moscova.

De fapt, Comunismul din Rusia este astăzi Comunismul însuși; Moscova proclamă aceasta și toți comuniștii ortodocși o recunosc. Între teoriile și profetiile lui Marx (dintre care puține au supraviețuit în timp) și realitatea de

necontestat a puterii lui Stalin, un comunist convins nu are dreptul să ezite: el acceptă că Uniunea Sovietică este suprema întrupare a revoluției proletare și recunoaște Moscovei dreptul de a reprezenta, apăra și conduce Comunismul. A nu te supune Moscovei este pentru un comunist o erezie, o trădare, o crimă. Acesta este cumplitul păcat de care s-a făcut vinovat Tito.

Să acceptăm această legătură, această identificare susținută chiar de Comuniști — între U.R.S.S. și cauza revoluției, și să ne rezumăm, în aprecierea atitudinii Comunismului față de Om, la politica Moscovei și la metodele folosite nu numai în Rusia, ci și în țările recent cucerite, adică în Europa de Est.

Karl Marx prevăzuse necesitatea unei dictaturi pentru impunerea cu forța a acelor transformări economice și sociale pe care el le socotea esențiale, însă această idee, pe care a dezvoltat-o o singură dată în scrierile sale, nu l-a atras, căci i-a întrevăzut și riscurile. Dictatura pe care el o preconiza era absolut provizorie și era menită să conducă, cât de curînd posibil, la crearea unei comunități socialiste, în care individul, eliberat, să nu mai fie supus de către Stat constringerilor.

Această dictatură, pe care Marx a sugerat-o doar, a fost creată de Lenin odată pentru totdeauna, iar Stalin s-a instalat în ea deliberat, autoritar și etern. Aparent, experiența revoluționară i-a convins pe liderii comuniști că nu era suficient să se desființeze instituțiile și să se modifice legi pentru a transforma Omul în acel cetățean luminat, eliberat de vechile prejudecăți, care să fie demn să trăiască liber în ideala Republică a viitorului. Omul rezista comandamentelor revoluționare și, în ciuda destrămării lumii în care trăia, era încă indisolubil legat nu numai de interesele sale economice, așa cum se obișnuise să și le formuleze, ci și valorile spirituale care îi luminaseră întotdeauna existența.

Unul dintre principalele motive care a părut să justifice din punct de vedere revoluționar continuarea dictaturii dincolo de perioada prevăzută de Marx și de discipolii săi a fost că aceasta a oferit noului regim timp efectiv pentru a controla transformarea Omului, pentru a separa pe docili de încăpăținați și a-i reeduca pe cei dintii, după eliminarea celor din urmă. Pentru ambele operații era nevoie de forță; numai un regim dictatorial putea să hotărască și să aplice măsuri eficace, să supravegheze individual, să-i controleze gîndurile, să-i spioneze acțiunile și să-i impună Adevăruri noi, făcînd din el omul dorit, suprimînd fără milă pe toți cei de necorijat. Astfel, de la bun început regimul comunist s-a angajat într-o bătălie decisivă împotriva Omului și a făcut ca ritmul dezvoltării revoluționare să depindă de rezultatul acestei lupte.

Dar în acest punct a intervenit un factor nou, care avea să determine relațiile dintre puterea revoluționară și Om. Acest factor a fost teama, teama Autorităților în fața Omului căruia încercau să-i impună un sistem de constringere și violență. Marele istoric italian, Guglielmo Ferrero, al cărui prieten am avut cîntea să fiu, a descris admirabil Marea Teamă care pune stăpînire pe o dictatură care se știe contestată și nelegitimă. „Puterea este condamnată să trăiască în spaimă”, scria Ferrero, „fiindcă pentru a governa, ea folosește violența și teroarea. Supușii ei se tem de puterea arbitrară căreia trebuie să-i dea ascultare, iar puterea însăși se teme de supușii pe care îi comandă. Cain se teme de Abel; de aceea sîrșește prin a-l ucide. Aceasta este explicația Sfintei Spaime a dictaturii, este mai degrabă teama inerentă puterii, teama de revolta supușilor, o teamă care de la început pune stăpînire pe toate puterile întemeiate pe forță.

E firesc ca o astfel de teamă să cuprindă în mod special Guvernarea revoluționară Comunistă, întrucât aceasta s-a angajat într-o luptă pe viață și pe moarte împotriva Omului, căutând să-l adapteze propriilor idei, să-l recreeze conform propriilor concepții. De rezultatul acestei lupte depinde nu numai succesul comunismului, ci chiar justificarea revoluției însăși. Marea teamă a conducătorilor comuniști față de reacțiile Omului, atât fizice, cât și morale și intelectuale (acestea din urmă pot fi chiar mai primejdioase decît o improbabilă revoltă armată), îi fac să sporească mereu constrîngerile pe care le exercită atît asupra vieții materiale cît și asupra spiritului. Forța polițienească trebuie să fie dezvoltată fără limite, așa încît să pătrundă în fiecare ungher al vieții umane, să păzească și să întărească supunerea, să surprindă orice gînd neconform ori să oprească dinainte orice gest subversiv. Pe de altă parte, cu cît constrîngerile sporesc, Marea Spaimă pe care o simt conducătorii față de reacțiile imprevizibile ale sufletului omenesc, — care, asemeni aburului prea comprimat, ar putea produce o explozie fatală — crește la rîndul ei. Ca urmare, îi vedem pe deținătorii puterii ferecîndu-se în fortărețe precum baronii medievali. (Știu din proprie experiență că pentru a intra în Kremlin trebuie să treci de un cordon triplu de polițiști). Constatăm că puternicii șefi ai dictaturii comuniste, ale căror portrete și busturi sînt din abundență răspîndite peste tot în țările din spatele Cortinei de Fier, atunci cînd sînt nevoiți să apară în carne și oase în public, o fac pe furis, ca cei vinovați, în mașini blindate, care merg cu viteza maximă, nu se deplasează niciodată dintr-un oraș în altul decît însoțiți de gărzile personale, de un mare alai de polițiști, de o armată de servitori și, în sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, de bucătarii proprii, verificați și credincioși. De fapt, în acest uriaș imperiu al fricii, în care relațiile dintre individ și conducătorii săi au dat naștere la un tacit dar implacabil război, acela al Comunismului cu Omul, capii revoluției sînt în același timp stăpîinii și sclavii teroarei.

Războiul împotriva Omului a căpătat în regimul comunist un caracter particular, de o neobișnuită acuitate. Ca să fim cinstiți, vina nu este în întregime a Comunismului, există de asemenea, factori istorici și geografici de care trebuie să ținem seama. În Rusia, guvernarea, indiferent de natura ei, țaristă sau revoluționară, a luat întotdeauna o formă violentă și arbitrară, și nu Marx poate fi acuzat dacă Sfînta Rusie, pe care el, ca bun german, dorea s-o vadă în întregime distrusă, și-a pus propria amprentă de neșters asupra regimului care aspiră să impună marxismul în lume.

Dar mai există un factor, cu mult mai important, care explică de ce regimul sovietic se deosebește de alte regimuri revoluționare.

În zilele noastre mult mai ușor e să începi, să pornești o revoluție decît s-o oprești; e mult mai ușor să cazi sub o dictatură prin surprindere, decît să scapi de ea. Atunci cînd un regim revoluționar și dictatorial, care, se presupune, e familiarizat cu tehnicile unei Lovituri de Stat, face toate eforturile pentru a se menține la putere și pentru a se apăra cu toate mijloacele moderne de care dispune astăzi Statul, izbucnirea unei revolte sau a unei contrarevoluții ar fi un fapt de-a dreptul uluitor. În lupta sa împotriva Omului, dictatura comunistă ocupă o poziție privilegiată; ea poate folosi agresiunea așa cum crede de cuviință și poate lua întotdeauna ofensiva. Astăzi, cei care au la dispoziție un număr mare de tancuri și puști n-au nevoie să țină seama nici de opinia publică și nici de limitele suferinței omenesci. Pot să meargă înainte la nesfîrșit. În acest mod, revoluția se îndepărtează de popor și nu se mai

supune influenței maselor, a națiunii. Ea devine identificabilă cu autoritatea, cu care se contopește. Astfel autoritatea devine un scop în sine. A rămâne la putere împotriva a toți și a toate, a face din putere atributul suprem, exclusiv și permanent al partidului și al conducătorului acestuia, a sacrifica acestui scop orice idee și orice om care devine stinjenitor sau inutil, iată țelul spre care tinde azi firesc și inevitabil orice regim totalitar care dispune de o forță polițienească eficientă. Într-un astfel de regim lupta împotriva Omului își pierde caracterul revoluționar; ea încetează rapid de a mai fi o chestiune de violență aplicată individului în scopul de a-l corecta și schimba în bine, și devine o problemă de menținere a individului în stare de supunere numai pentru că e om și fiindcă reacțiile lui umane firești, dacă nu sint înăbușite la vreme, îl pot face să conteste legitimitatea puterii dictatoriale. Această totală îndepărtare de Om mi se pare a fi caracteristica esențială a puterii comuniste așa cum se prezintă ea în statul sovietic.

Pentru a fi cât mai explicit, îmi voi ilustra ideile cu un exemplu. Când un european vorbește despre „Revoluție” el se gîndește cu precădere la Revoluția Franceză. Cu toate ororile și uriașele sale mișcări, Revoluția Bolșevică n-a izbutit să depășească în măreție Revoluția Franceză. Când vorbim despre Marea Revoluție, ne referim la anul 1789. Cred că aceasta se datorează faptului că Revoluția Franceză a fost permanent și strîns legată de pornirile și curente de gîndire și simțire care animau poporul, adică de Omul conștient de calitatea sa de cetățean și inclus în marea masă vie și activă a națiunii. Mișcările care a dus la izbucnirea Revoluției Franceze nu i-au lipsit, desigur, ideile abstracte, generoase și înflăcărâte, ascmeni acelora care au inspirat toate marile revoluții, dar a fost nevoie de implicarea entuziastă a acelor „enfants de la Patrie”, copiii Națiunii, pentru ca să se producă explozia. De două ori acești copii ai națiunii au influențat în mod hotărîtor soarta revoluției smulgînd, așa cum spune Marseilleza, drapelul însingerat din mîinile tiranilor. Mai întîi, la începutul revoluției, prin răzmerițe succesive, cum a fost cea care a dus la căderea Bastiliei la 14 iulie 1789, poporul a făcut să se clatine temeliiile vechiului regim, și iarăși, după ce revoluția a adus la Teroare, nația a sprijinit din plin Convenția, la 9 Thermidor punînd capăt domniei lui Robespierre și trimitînd la eașafond pe noul tiran. Cred că este imposibil să se exagereze asupra importanței acestei date, 9 Thermidor, în istoria revoluției, în cea a Franței și chiar a Europei. Punînd capăt unui regim al violenței (care durase 13 luni) ea a umanizat revoluția și a făcut posibilă adaptarea ideilor abstracte de care aceasta era inspirată la nevoile reale, la aspirațiile Omului, la posibilitățile existenței. De aceea Revoluția Franceză și-a ocupat locul său în istorie nu ca o prăpastie fără fund, ci ca o punte solidă între trecut și viitor.

Revoluția Bolșevică n-a fost atît de norocoasă; ea nu și-a avut ziua ei de 9 Thermidor. Cu toate acestea e sigur că această dată a jucat un rol important în imaginația liderilor ruși. Trebuie doar să fi trăit cituși de puțin în Rusia Sovietică, trebuie doar să fi discutat cu conducătorii săi și să fie citit literatura revoluționară a acestei țări ca să descoperi în ce măsură amintirea lui 9 Thermidor a urmărit și urmărește încă gîndurile teoreticienilor și politicianilor săi.

Dar acești oameni prudenți au știut cum să scape de judecata istoriei. Pentru a trăi în siguranță ei au organizat în mod științific — căci astăzi totul e științific — un Stat polițienesc capabil să reziste atît uzurii timpului, cît și furiei mulțimilor. Acest stat polițienesc, cu alte cuvinte Teroarea instituționalizată, permanentă, cu sediul la Moscova, reprezintă de mai bine de 30 de ani Revoluția Comunistă, atît în Rusia cît și dincolo de hotarele ei.

Accasta este o realitate care a triumfat asupra profetiilor lui Karl Marx. Întrucît Revoluția n-a putut să pună capăt Terorii, Teroarea este cea care a cucerit Revoluția absorbind toate forțele vitale ale acesteia, astfel încît, alimentată cu o sevă care nu-i aparține, ea se relevă agresivă și formidabilă, gata să deturneze șuvoiul revoluționar în direcția dorită: aceea a unei lupte împotriva Omului, care va asigura celor aflați astăzi la putere beneficiile și siguranța puterii pe viitor.

II

Să trecem acum la miezul problemei și să analizăm armele pe care comunismul le-a ales în lupta sa împotriva Omului.

Înainte de toate, este vorba de puternica armă politică, armă ce dirijează și hotărăște bătaia, Partidul. Consacrat edificării societății de mîine, cu alte cuvinte, triumfului religiei comuniste (căci comunismul are comun cu alte religii doar faptul că își plasează Paradisul în viitor) Partidul, este aripa activă, luptătoare a Statului comunist. Dacă statul comunist apare, ca orice stat burghez, static și cu înclinații pacifiste, Partidul semnifică acțiunea și lupta continuă. De aici o dualitate a oricărui regim comunist; pe de o parte există Statul, care, folosind un vocabular comun, pretinde să aplice Legea și garantează drepturile și libertățile individuale; pe de altă parte Partidul, mobilizat permanent pentru apărarea revoluției, dînd ascultare propriilor sale legi speciale și supus propriei sale discipline și morale. Statul pare să existe în pace; Partidul este veșnic în luptă.

Dualismul este, cu toate acestea, doar aparent, căci cel dintîi scop al Partidului — un scop deja atins nu numai în Rusia, ci și în țările — satelit — este acela de a lua în stăpînire Statul, de a se identifica cu acesta, de a se substitui Statului în exercițiul puterii. În fapt, Statul, a cărui Constituție ar trebui să slujească întregii comunități, devine doar un fel de cochilie goală de conținut, în timp ce Partidul, a cărui menire este să ducă la îndeplinire și să desăvîrșească revoluția, devine realitatea supremă. Confuzia care se naște dintr-o astfel de identificare a Statului cu Partidul îi permite acestuia din urmă, pentru a-și păstra cu orice preț puterea, să-și ducă războiul împotriva individului nu în numele său propriu, ci în cel al binelui public. Astfel, cei ce se opun comunismului, chiar cei mai degrabă indiferenți ori oportuniști, dacă convingerile lor par îndoielnice, sînt atacați ca inamici ai Statului, dușmani ai legii publice, criminali și trădători. Acest tip de confuzie devine normă în viața publică și determină relațiile interindividuale în „democrația populară”.

Să analizăm cîteva exemple din viața publică ori internațională. Națiunile-satelit sînt, așa cum cu siguranță ați auzit de cînd Moscova o tot afirmă, state totalmente suverane. În cursul dezbaterilor internaționale a fost afirmată stăruitor pînă și deplina și absoluta suveranitate a Albaniei. E foarte posibil să fie adevărat. De ce n-ar fi țările-satelit, inclusiv Albania, suverane? Ceea ce trebuie să știm, este ce înțeles i se mai poate atribui termenului de Stat? În toate țările de după Cortina de Fier, Partidul Comunist, preluînd puterea s-a substituit Statului. Dar partidele comuniste din fiecare dintre aceste țări reprezintă doar o fracțiune a unui întreg mai mare; ele sînt părți integrale ale marelui Partid Comunist condus de Moscova.

Acest întreg mai mare își impune voința asupra fiecărei fracțiuni, în schimbul sprijinului său. Toate aceste fracțiuni ale unui unic și mereu același partid se supun acelorași legi, urmează aceeași disciplină de fier și execută ordinele aceluiasi conducător. În aceste condiții, ce valoare are suveranitatea Albaniei? Un stat satelit poate fi suveran, dar conducătorii săi nu. Ei dau ascultare poruncilor unui stăpîn. Nu așa-numitul suveran este cel care hotărâște, ci acest stăpîn străin.

Îată de ce am văzut și vedem însă în Polonia, în Bulgaria, în Ungaria oameni publici, chiar miniștri, ieri comuniști binecunoscuți, judecați și condamnați pentru trădare, nu pentru că nu și-ar fi slujit cum trebuie țara, ci pentru că au dezamăgit sau au îngrijorat Partidul care este fidel Moscovei, care s-a substituit țării lor și care s-a autonumit Polonia, Bulgaria sau Ungaria.

Cazul lui Tito este chiar mai flagrant. Dictatorul iugoslav are multe păcate pe conștiință, dar nu poate fi acuzat că a renunțat sau a trădat suveranitatea țării sale. Cu toate acestea Tito este denunțat și expus atacului public ca „trădător”! Vom reveni la cazul său, căci el aruncă lumină asupra unor practici care multă vreme au rămas necunoscute.

Cele arătate deja în legătură cu viața publică ne permit să înțelegem mai bine ce se întîmplă într-o țară atunci cînd acest organism particular, fuziunea Partid-Stat intră în relație cu individul izolat. Și în acest raport se păstrează o fațadă, iar Statul pare să-și exercite funcția sa firească de garantare a drepturilor civile, politice și religioase ale cetățeanului. Statul o face prin înscrierea acestora în Constituție, așa cum e cazul în Rusia Sovietică, sau prin încheierea unor angajamente solemne, așa cum au făcut România, Ungaria, și Bulgaria, care au semnat tratate de pace cu Statele Unite, Anglia și Uniunea Sovietică. Dar cînd se pune problema îndeplinirii acestor angajamente intervine Partidul; numai el are dreptul de a interpreta Constituția și tratatele. Partidul, așa cum am văzut, este un instrument de luptă, creat pentru a purta Războiul Sfînt pentru mersul înainte al revoluției și, mai ales, pentru păstrarea puterii. Ca urmare el nu va mai recunoaște nici un drept pentru acei cu care se află în război. Pentru Partid adversarii sînt criminali și răufăcători care încearcă să distrugă în fașă societatea viitorului. Trebuie, deci, ca aceștia să fie scoși imediat în afara societății, în afara Statului, în afara Legii.

Identificarea Statului cu Partidul, despre care am vorbit, a creat în toate țările cu regim comunist o clasă de Paria, care include cea mai mare parte a populației. Acești oameni sînt exilați între hotarele propriei patrii, căci se află dincolo de limitele Legii. În nemiloasa luptă pe care comunismul o duce împotriva neamului omenesc, aceștia sînt prizonierii de război ai comuniștilor.

Pentru a pune în evidență ticăloșenia acestor prizonieri, Partidul alege pe unii dintre ei, de obicei pe cei mai cunoscuți și mai reprezentativi membri ai acestei desperate, dar neînfricate umanități, și-i scoate în afara legii, nu pentru a fi judecați, căci sînt dinainte condamnați, ci pentru a face publică degradarea și pedepsirea lor. Vedem atunci trecînd prin fața acestor tribunale, care, ca și Statul păstrează podoabele și veșmintele Justiției, dar care, iarăși asemenea Statului, sînt găunoase și fără substanță, pe cei mai buni cetățeni ai fiecărei țări. Vedem un cardinal Mindszenty, care asemeni multor alți prelați și credincioși din Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, România, s-au opus comunismului în numele credinței și al creștinismului, vedem un Petróf,

curajosul lider agrarian din Bulgaria, apărător al pământului, fidel aspirațiilor semenilor săi țărani, vedem un alt mare conducător creștin și agrarian, pe românul Iuliu Maniu, a cărui arzătoare credință în democrație a luminat viața politică a țării sale timp de un sfert de veac, și alți sute de mii, unii cunoscuți, alții neștiuți, dar cu toții vinovați a se fi aflat de partea Omului în lupta dintre Comunism și Umanitate. Toți au îndurat același calvar, de la parodia justiției pînă la eșafod sau la munca silnică pe viață.

Ar fi interesant să examinăm îndeaproape și o altă armă folosită pentru înfrîngerea rezistenței umane, și anume Legea, așa cum este ea formulată și aplicată în Statele dominate de Partidul Comunist, dar un astfel de studiu m-ar duce prea departe. Acelora dintre dvs. care sînt interesați de subiect le recomand voluminoasa lucrare a D-lui Andrei Vișinsky, un mare expert în probleme de Legi Sovietice. Sintetiți fără îndoială la curent cu faptul că elocventul Ministru al Afacerilor Externe al URSS a fost ieri un nu mai puțin elocvent procuror și că, grație cunoștințelor sale privind scopurile și metodele justiției sovietice el a cerut și a obținut condamnarea citorva dintre cei mai renumiți apostoli ai revoluției. Prezentarea detaliată pe care acesta o face acestei ramuri a științei sovietice este extrem de prețioasă și necesită o analiză aprofundată. Aici vom consemna doar că părerile eminentului jurist sovietic privind bazele justiției sînt foarte departe de mindrul dicton latin „Fiat justitia, ruat caelum” (Să se facă dreptate, chiar de se prăbușește cerul). Concepția d-lui Vișinsky asupra justiției este mai puțin abstractă și cu mult mai practică. În opinia sa justiția trebuie să fie determinată de interesele și aspirațiile comunității, ea trebuie să garanteze siguranța Statului și să ducă societatea spre o lume mai bună. Dacă ne aducem aminte că într-un regim totalitar Statul, țara, lumea — și mai cu seamă Lumea Mai Bună — înseamnă pur și simplu Partidul, avem definiția unei justiții militante, nimic altceva decît o armă de luptă, un instrument de dominare, perfect adaptat nevoilor unui dictator, fie el nazist, fascist sau comunist. Cit de departe sîntem de acea concepție privitoare la lege care a determinat dezvoltarea întregii noastre civilizații, făcînd din Om rațiunea și scopul tuturor drepturilor.

Multă vreme oamenii și-au imaginat justiția ca o zeiță oarbă, cu o eșarfă pe ochi, ca dovadă a imparțialității. Am văzut-o cu balanța în mînă și cu sabia alături. Jurisprudența totalitaristă a smuls eșarfa de pe ochii zeiței și a aruncat sabia pe balanță, ca să atirne mai greu. O justiție devalorizată și mutilată s-a aruncat în lupta împotriva Omului.

La prejudiciile aduse de o justiție astfel concepută trebuie adăugate metodele folosite de slujbașii Partidului: poliția, serviciile secrete, autoritățile responsabile cu investigarea și cercetarea, întregul angrenaj al unei puteri care acționează în tăcere și întineric, fără limite legale ori constituționale. De la misteriosul agent la care în atitea rînduri s-a referit Dl. Churchill care bate noaptea la ușa victimelor sale, intră în casă, îi întrerupe orice legătură cu viața și îl duce undeva, într-un loc secret, pentru proces, și pînă la anchetatorii subtili care îl scormonesc pînă în adîncul sufletului, nu pentru a-i smulge secretul, de care puțin le pasă, ci pentru a-l umple de confuzie și pentru a-i stoarce mărturisiri de care au nevoie din Dumnezeu știe ce motive — toți dușmanii Omului sînt aici, gata să se năpustească asupra prăzii. Delatorii, inchiזורii, birocrații servili, judecătorii înspăimîntați, partizanii fanatici, pe jumătate nebuni, sadicii călăi, toți acești ucenici ai justiției totalitariste sînt încîntați să lucreze în secret. Ei îl au pe

Om la dispoziția lor, închis între patru pereți, rupt de lume, și pot dispune de el și de scinteia de umanitate din el după voința și bunul lor plac.

Lupta care se dă acum în nenumărate celule secrete pentru a stinge lumina spiritului și a deforma conștiința umană este unul dintre cele mai îngrozitoare fapte ale istoriei. Când au apărut primele mărturisiri ciudate la faimoasele procese de la Moscova din 1936, abia am cutezat să explorăm misterul. Unele cărți foarte citite — mă refer, printre altele, la *Darkness at Noon* a lui Koestler — au încercat să dezvăluie secretul. Încă tremurând, înfiorați de poveste, am continuat să credem că o astfel de scriere se poate referi doar la o lume imaginară. Cu toate acestea, de atunci încoace Rusia Sovietică și-a exportat metodele judiciare și a împărțit beneficiile cu toate țările de dincolo de Cortina de Fier. Astăzi mărturiile absurde și de neînțeles în mijlocul unui proces politic nu ne mai miră; ele se înscriu în scenariul obișnuit al evenimentelor. Dar n-ar trebui să uităm atât de ușor că fiecare asemenea confesiune implică tragica prăbușire a unui suflet. Am văzut cu toții portretele cardinalului Mindzenty înainte și după tratamentul ce i s-a aplicat, tratament care a dus la tulburătoarea lui mărturisire. De atunci am auzit și ultimele cuvinte ale unui alt maghiar, fost ministru comunist, Rajk, care a fost acuzat de înaltă trădare: „Recunosc totul și nu am nimic de adăugat. Am fost o marionetă în mâinile lui Tito și ale stăpînilor săi americani. Vreau să spun dinainte că merit sentința care se va pronunța împotriva mea”. Sentința a fost moartea. Partidul, care era în același timp acuzator, judecător și arbitru l-a trimis pe Rajk în fața plutonului de execuție, mulțumit că, înainte de a-i nimici trupul, i-a „purificat sufletul”, cu alte cuvinte l-a convins să-și asume responsabilitatea pentru unele „crime” pe care era preferabil să le afirme în mod public.

Pentru cei care încă n-au înțeles, există astăzi numeroase explicații oferite de către cele mai autorizate surse comuniste. De pildă, dl. Moshe Piyade, eminent ideolog al comunismului iugoslav, declară în legătură cu procesul de la Budapesta: „Acest proces semnifică pătrunderea în Europa a întunecatelor metode folosite de serviciile sovietice de contrașpionaj. Este mai mult decât o provocare; procesul demonstrează totala și neîndurătoarea degradare a unor partide comuniste”.

Pentru dl. Piyade, care este el însuși comunist, aceasta este mai degrabă o problemă a degradării unor anumite fracțiuni ale partidului. Nouă răul ne apare cu mult mai semnificativ, este vorba de degradarea Omului însuși, ca o consecință a faptului că în regimul comunist partidul preia controlul întregii vieți publice și private a națiunii.

Trebuie să evidențiez o altă cauză, cea mai periculoasă dintre toate, pe care comunismul, odată ajuns la putere, o folosește în lupta sa împotriva Omului, este vorba de minciună, impusă ca Adevăr oficial. Minciuna, răspîdită prin cea mai insidioasă și convingătoare propagandă, are menirea nu doar să îndrume, dar să și modeleze întreaga viață a unei nații. Scopul ei inițial a fost acela de a pregăti treptat poporul pentru viitoarea lume nouă mai bună, dar cum revoluția și-a schimbat caracterul, obiectul acesteia a devenit garantarea menținerii Partidului la putere. Aceasta este explicația pentru faptul că Adevărul oficial, dogma bisericii comuniste de la Moscova, a devenit tot mai conservatoare, tot mai reacționară, a eliminat orice aspirație, orice libertate din orice zonă a gândirii și activității umane. Minciunile pene-

trează în trecut și rescriu istoria potrivit necesităților Partidului. (De exemplu, istoria bolșevică reține numai numele conducătorilor care au rămas la putere, ceilalți fiind scoși din evidențe). Minciunile sînt impuse tinerei generații de la o vîrstă fragedă, așa încît aceasta să poată învăța numai atît cît e necesar pentru a deveni un instrument docil în mîinile autorităților. Minciunile țin de arta de a stimula inspirația și creația liberă. Minciunile dirigează știința spre scopuri utile guvernanților, suprimînd în același timp orice libertate de cercetare, critică și gîndire. Minciunile pervertesc întregă viață publică și distorsionează ideea de democrație și cea de pace. Omul, hăituit din toate părțile, mai poate spera să scape de investigațiile justiției comuniste trăind izolat, fără drepturi sau libertăți, departe de politică. Dar cum poate el scăpa de permanenta amenințare a Minciunii omniprezente? În trecut nu se poate refugia, căci istoria a fost confiscată de către Partid. În arte nu poate afla mîngîiere, fiindcă sculptura comunistă nu-i oferă decît busturi ale lui Stalin, iar poezia comunistă după ce i-a alungat din templu pe „cosmopoliți” pe „individualiști”, pe „spiritualiști” și pe „idealiști”, își petrece timpul glorificînd viața din colhozuri. Nu-și poate lărgi orizontul cunoașterii ori să afle ce se mai întîmplă în lume ca în fiecare zi, la orice oră să citească în ziar sau să audă la radio că: „În timp ce în țările capitaliste situația economică se înrăutățește pe zi ce trece... în țările cu democrație populară, dimpotrivă, se constată un puternic avînt al tuturor ramurilor economiei naționale, precum și un mare progres în nivelul cultural și material al populației. Am citat un pasaj din cea mai recentă cuvîntare ținută de dl. Vișinsky la Națiunile Unite. Și găsim un pasaj aproape identic cu acesta în lungul discurs de acum 2 zile de la Moscova al d-lui Malinkov.

Omul care trăiește dincolo de Cortina de Fier, aproape strivit de mizeria existenței sale, știe bine că nimic din toate acestea nu e adevărat. Și mai știe, și acest fapt, îi sporește confuzia și sentimentul de degradare, că nici măcar nu se presupune că le-ar crede. Tot ce i se cere este să pretindă că le crede, și mai cu seamă, să nu lase vreodată loc vreunui dubiu. În caz contrar va fi socotit delicvent și trădător.

Pentru ca să înțelegeți subtilitatea pe care trebuie să o dovedească cei de dincolo de cortina de fier pentru a interpreta adevărul oficial, vă voi da exemplul lui Tito. Vă amintiți fără îndoială, că în acuzația formulată de către Cominform în iunie 1948 împotriva lui și a camarazilor lui, se arăta că dictatorul iugoslav se făcuse vinovat de favorizarea micii proprietăți agricole, în loc să fi stimulat colectivizarea pămîntului. A fost acuzat, de asemenea, că a păstrat o guvernare de coaliție, în locul uneia strict comuniste și că a arătat o totală lipsă de respect față de anumiți funcționari sovietici și agenți ai poliției secrete care acționau pe teritoriul iugoslav. Gravitatea acestor acuzații rezidă în aceea că acțiunile îndreptate împotriva Mareșalului Tito se desfășurau în strictă conformitate cu ordinele propagandei comuniste oficiale. Moscova susținuse permanent că noile regimuri din estul Europei trebuia să mențină la putere guverne de coaliție, să respecte mica proprietate țărănească și să păstreze intactă suveranitatea națională a diferitelor lor state. Tito era de fapt învinuit pentru că luase toate aceste recomandări ad literam, și fiindcă nu izbutise să le înțeleagă completa lor ipocrizie. Se făcea vinovat de cea mai gravă crimă pe care o poate comite un comunist: crima de trădare a Legii Minciunii.

(va urma)

Participarea Direcției Generale a Arhivelor Statului la reuniunea Comisiei pentru arhive și microcopii din cadrul CIBAL, de la Viena

Reuniunea Comisiei pentru arhive și microcopii din cadrul Centrului Internațional de informare asupra surselor istoriei balcanice și mediteraneene (CIBAL) care s-a desfășurat la Viena în perioada 8-9 mai 1991, cu participarea Arhivelor din 8 țări membre, printre care și România, a avut la ordinea de zi discutarea programului de perspectivă privind dezvoltarea activităților acestui organism profesional, neguvernamental, în contextul schimbărilor intervenite în majoritatea țărilor Europei de Est și informarea membrilor asupra activității comisiei pentru arhive și microcopii din cadrul CIBAL pe perioada mai 1989-mai 1991 și perspectivele de dezvoltare în viitor.

Reuniunea s-a desfășurat sub conducerea domnului Renato Grispo, președintele CIBAL și domnului Jivko Kabadaiev, directorul Secretariatului acestuia, care au subliniat necesitatea reorganizării centrului și schimbării statutului acestuia, în funcție de condițiile actuale, care favorizează contactele și legăturile, astfel încât fiecare țară membră a CIBAL să contribuie atât financiar cât și științific la activitățile centrului, prin:

- organizarea de sesiuni, simpozioane și seminarii pe probleme de utilizare a surselor de istorie a țărilor balcanice și mediteraneene, avînd ca obiectiv formarea și perfecționarea tinerilor cercetători în domeniul paleografilor;

- lărgirea cooperării și participării financiare la realizarea redactării și publicării unor lucrări de larg interes științific și istoric (bibliografii, inventare, ghiduri de documente etc.);

- completarea colecției de microfilme a

CIBAL prin cooperare cu țările membre și cu sprijinul financiar al UNESCO;

- completarea băncii de date automatizate a CIBAL în domeniul manuscriselor, microfilmelor etc. și utilizarea acestora cu sprijinul specialiștilor externi din cadrul Consiliului Internațional al Arhivelor.

S-a stabilit de comun acord cu participanții ca toate problemele discutate să fie analizate de către Arhivele țărilor membre, urmînd ca pînă la sfîrșitul lunii mai 1991 Secretariatul CIBAL-ului să transmită acestora un chestionar pe probleme, la care să se răspundă concret pînă la 15 octombrie același an.

Gazdele au organizat vizitarea Arhivelor austriece și prezentarea activităților de păstrare, conservare, restaurare și folosire a documentelor în cadrul acestora. S-a evidențiat faptul că prin construirea și darea în folosință în anul 1988 a unei clădiri noi, moderne, dotate cu mijloace specifice de păstrare și securitate a documentelor, s-au creat condiții corespunzătoare pentru activitățile arhivistice.

În cadrul discuțiilor a reieșit preocuparea conducerii centrului și a participanților pentru continuarea în condițiile actuale de democratizare și intensificare a schimbului de experiență și contacte, a activității centrului, prin participarea concretă a fiecărei țări membre, conform posibilităților și mijloacelor existente, modernizarea propriilor activități arhivistice și tehnice, perfecționarea utilizării băncilor de date automatizate, ridicarea nivelului științific al manifestărilor organizate în scopul creșterii specializării și pregătirii cadrelor.

GRAZIELLA BOBULESCU

Sesiunea de comunicări „Scriere și miniatură în Țările Române”, București, 16 mai 1991

Minunatul, nostalgicul Palat Șuța a găzduit în ziua de 16 mai 1991 o manifestare discretă, nesppectaculoasă, dar de o mare

încărcătură emoțională: sesiunea de comunicări științifice „Scrieri și miniatură în Țările Române”, organizată de Muzeul de

istorie și artă al municipiului București și Direcția Generală a Arhivelor Statului. Manuscrise din veacurile XIV—XVIII, iradiind lumina gândului din aurul și culorile lor neatinse parcă de fumul timpului, au fost rinduite cu dragoste și evlavie într-o mică expoziție de la parterul clădirii, alături de instrumente de scris și sigilii ce încă păreau că vibrează de căldura mîinii care, în tirziul nopților din alte vremi, le mînuiau duos deasupra tremurătoarei file, înșirînd cu grijă și fără istov multele și grele slove ale devenirii noastre.

Inevitabil străbătuți de lumina și ecourile lor, cei prezenți — cercetători, arhiști, public — au asistat la o prezentare a expoziției de către directorul muzeului urmată de o caldă intervenție a reprezentantului Inspectoratului pentru cultură al municipiului București, care a pledat pentru inițierea unei serii de astfel de manifestări ce vin în întîmpinarea unei irepresibile nevoi de cunoaștere, ca și pentru implicarea studenților în cercetarea și valorificarea acestui neprețuit tezaur al neamului nostru, arătînd că se preconizează ca practica viitorilor specialiști să se desfășoare în acest cadru generos, cu o deosebită valoare formativă, subliniind, în același timp, activitatea meritorie pe care o desfășoară în acest sens Arhivele Statului, instituția a cărei însăși rațiune de a exista constă în păstrarea și punerea în valoare a acestor comori de suflet și spirit românesc.

General-major Ion Al. Munteanu, director general al Arhivelor Statului s-a referit, în continuare, la munca migăloasă și plină de dăruire, dar și la nenumăratele dificultăți pe care încearcă să le depășească lucrătorii Arhivelor Statului, reliefind nevoia absolută de continuare a unei colaborări de felul celei începute cu Muzeul de istorie și artă al municipiului București. Cu sensibilitate și patos, Mioara Turcu, specialist în istorie veche, a subliniat valoarea artistică a documentelor prezentate, iar Pavel Florea, arhivist în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului în scurta sa intervenție, a încheiat vernisajul cu întrebarea ce închide marea și splendidă taină, sau poate superba explicație a permanenței noastre: care este miracolul ivirii și dăinuirii acestor flori ale cugetului și inimii pe acest pământ, care a fost mereu al tuturor răscrucilor și furtunilor?

Într-o frumoasă și intimă sală a muzicului s-a desfășurat apoi sesiunea de comunicări, deschisă de Marieta Chiper, cercetător la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, cu un bogat material, sprijinit pe o amplă și

foarte specială bibliografie, intitulat „Observații cu privire la scrierea documentelor în cancelaria domnească a Țării Românești la sfîrșitul secolului al XVI-lea”, în care se realizează o doctă pledoarie pentru analiza filologică de afdncime a textului, autotarea subliniind faptul, că particularitățile textelor din veacul al XVI-lea demonstrează că bazele de edificare a sistemului de scriere în limba română au fost puse categoric anterior acestui secol.

Pavel Florea, arhivist la Direcția Generală a Arhivelor Statului, s-a ocupat în lucrarea sa de „Primele documente miniate din cancelaria domnească a Țării Românești”, analizînd într-o abordare statistică, 34 de documente la care constată o uimitoare unitate a imaginilor miniate, diferențele datorîndu-se doar interpretărilor personale ale autorilor asupra unor variante de modele, înregistrîndu-se astfel o relevantă și plină de semnificații continuitate din vremea lui Radu Mihnea și pînă la anul 1653.

În lucrarea sa, „Cîteva considerații privind activitatea „slujitorilor condeului” și semnificația prezenței lor în arealul Țării Românești în evul de mijloc”, pe un ton cald, vibrant, Constantin Bălan, cercetător la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, a scuturat pulbera de pe chipurile numeroase, dar atît de puțin cunoscute, ascunse în umbra zapiselor, ale unor minutori ai condeului din afara cancelariei domnești, iubitori și știutori de carte, ale căror mărturii, date de impactul condițiilor sociale, sînt însăși temelia cunoașterii noastre.

În analiza sa, „Reprezentări heraldice cu valoare artistică conservate pe acte de cancelarie”, bogat ilustrată cu diapozitive color de o foarte bună calitate, Maria Dogaru, arhivist la Direcția Generală a Arhivelor Statului a reliefat faptul că elementele figurative, indeobște de origine bizantină, fac ca documentele cercetate să aibă caracter miniat, compozițiile heraldice redînd cu precădere preeminența instituției domniei și reprezentînd semne exterioare ale unor aspirații și idealuri naționale, transpuneri plastice ale ideii de independență.

Referîndu-se deosebit de documentat și precis la „Semnificații ale unui document de la Alexandru Constantin Moruzzi aflat în colecțiile Muzeului de istorie și artă al municipiului București”, Mariana Trifan, muzeograf în cadrul acestei instituții, a realizat o analiză a unui mare număr de referiri privitoare la acest document, care, dublată de o detaliată prezentare a documentului, precum și de o amplă enumerare—însoțită de precizări asupra semnificațiilor — a elementelor decorative ale acestuia,

duc la concluzia că autorul este Radu Poenaru.

Cuprinzătoare și armonioasă, comunicare „Monumente de arhitectură prezente în miniaturistica lui Dionisie Eclesiarhul”, semnată de Virgil Teodorescu, arhivist la Direcția Generală a Arhivelor Statului, a adus în prim plan luminata figură a lui Dionisie Eclesiarhul, de la care s-au păstrat peste 25 de condici, în care cercetătorul descoperă cu încântare imaginile miniaturale ale multor mănăstiri, imagini meșteșugite cu nesecată dragoste și grijă pentru viitorime, în ale căror tușe, proporții și racursuri putem identifica nu doar mina și harul unui artist, ci chiar ochiul și spiritul așcutit al unui cunoscător în materie de arhitectură.

Alina Ioana Șerbu, cercetător la Institutul de istorie a artei a realizat în lucrarea sa „Un artist cu vocație de miniaturist —

Lucia Beller”, un prim acces public la personalitatea stranică, fascinantă a unei arte tiste aproape total necunoscute, cu bizarobsesii heraldice, ce-și relevă în enigmaticele „blazoane” pictate, pe lângă certul profundul har, și o autentică vocație — tirzică, de secol XX — a artei scrisului și miniaturii.

Delicată închinare adusă trudei și grijii aceluia care, cu fiecare pagină scrisă, ne-au însemnat proprii pași prin vreme, întilnirea de la Muzeul de istorie și artă al municipiului București s-a încheiat cu o colegială convorbire asupra rosturilor și perspectivelor unor astfel de manifestări, în timp ce alături, într-un ungher, un vechi scrin șoptea încă, în fibra lui cu miros de tămâie, tainele bătrînilor dieci.

IRINA HRIȚCU

Al XI-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României

Cel de al XI-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României s-a desfășurat în acest an la Tirgoviște, între 12—15 iunie, prilej cu care s-a ținut și prima conferință națională a Societății de istorie și retrologie agrară din România.

Manifestare științifică de prestigiu, simpozionul la care ne referim se impune pe de o parte prin lărga participare, pe de alta prin diversitatea temelor abordate. În legătură cu primul aspect, relevăm prezența la lucrările acestei reuniuni științifice a unor înalți funcționari de stat, cercetători, cadre didactice din învățământul superior și liceal, arhiviști, muzeografi, etnografi, ș.a. La reușita acțiunii și-au adus deosebite contribuții reprezentanții unor instituții de profil: Ministerul Agriculturii și Alimentației, Departamentul îmbunătățiri funciare dependente de acesta, Direcția generală pentru agricultură și alimentație — Dimbovița, Academia de Științe Agricole și Silvicultură, Academia de Științe Economice, Institutul de economie agrară, Institutul agronomic, Universitatea de științe agricole a Banatului, Stațiunea centrală de cercetări pentru cultivarea plantelor pe nisipuri, Stațiunea de cercetări și producție viti-vinicole „Murfatlar”, Stațiunile de cercetări și producție pomicolă București-Băneasa și Voinești-Dimbovița, Stațiunea de cercetări și producție silvică „Mihăilești”, Stațiunea de cer-

cetări pentru culturi irigate, Asociația crescătorilor de albine din România etc.

La aceștia s-au adăugat reprezentanții institutelor de cercetări din domeniul istoriei și etnografiei, Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutul de arheologie, Institutul de etnografie și folclor — București, Institutul de cercetări socio-umane Craiova. Au fost apoi cei veniți de la muzeele de pe tot cuprinsul țării: Muzeul de istorie națională, Muzeele de istorie și artă din Tirgoviște, Ploiești, Bacău, Sarmisegetuza, Deva, Muzeul etnografic al Moldovei, Muzeul de istorie al Olteniei sau de la prestigioase instituții de învățământ superior (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Institutul politehnic București, Academia de arte „George Enescu” — Iași etc.). Și-au adus de asemenea contribuția și reprezentanții filialelor județene ale Asociației de istorie și retrologie agrară din România.

După ședința plenară, în care autoritățile județene au adresat cuvîntul de salut, iar prof. dr. doc. Nicolae Ștefan, consilier în Ministerul Agriculturii și Alimentației și general-maior Ion Al. Munteanu, Directorul general al Arhivelor Statului au adresat participanților mesajul instituțiilor pe care le reprezentau, lucrările s-au desfășurat pe secții.

La prima secție — Agricultură generală — s-au abordat subiecte privind: așezările rurale, organizarea teritoriului, cadastrul fun-

ciar, funcționalitatea locuințelor rurale, gospodăriile tip fermă, arhitectura sătească etc. În cadrul secției a doua — Cultura plantelor, creșterea animalelor și economia forestieră —, s-au prezentat comunicări privind: structura ocupațiilor agricole, cultura cerealelor și a diferitelor plante tehnice, legumicultura, viticultura, zootehnia, pomicultura, silvicultura, pescuitul, uneltele specifice acestor subramuri etc. În cadrul Secției „Relații, instituții și ideologii agrare” — s-au dezvoltat subiecte privind evoluția diferitelor forme de proprietate, domeniul moșiesc, proprietatea moșnească, raporturile dintre proprietari, arendași și țărani de-a lungul vremii, în înlăptuirea reformelor agrare din 1921 și 1945, poziția țărânimii față de revoluția din 1848, răscoala din 1907, țărâimea dintre Prut și Nistru — factor determinant al unirii Basarabiei cu România, politica agrară în viziunea lui Nicolae Iorga, locul țărânimii și al agriculturii în programul de guvernare al mareșalului Ion Antonescu, problema țărănească în opera lui Lucrețiu Pătrășcanu, personalități de seamă ale agriculturii românești (Vlad Cîrnu Munteanu, Gheorghe Ionescu Sisești), școli de agricultură românească.

Deosebit de interesante s-au dovedit a fi și comunicările prezentate în cadrul secției „Viața rurală”: structura ocupațiilor din mediul rural, dezvoltarea morăritului, istoria unor așezări rurale reprezentative (Malu cu Flori, Dăbuleni, Crăiești), meșteșuguri tradiționale, mișcarea naturală a populației, demografia rurală, tradițiile culturale ale satului românesc și rolul acestora în asigurarea continuității și unității popoului român, portul popular specific diferitelor zone, rituri și ritualuri agrare, sărbători pastorale, agricultura în izvoare literare, etnografice, sigilare, numismatice etc. În fine, în secția a V-a s-au reunit cei interesați în domeniul „Agriculturii”. Comunicările s-au referit la evoluția acestei străvechi indeletniciri, meșteșuguri auxiliare legate de această subramură, comportamentul unor noi specii, toponimie și mărturii documentare privind apicultura, rolul brânștelor în dezvoltarea acesteia etc.

În general, comunicările susținute, de regulă rezultat al unor investigații îndelungate, au adus în atenția participanților aspecte noi. Rezultat al aprofundării unor izvoare deja puse în circuitul științific sau al descoperirii unor mărturii inedite, comunicările au contribuit, în ansamblu, la dezvoltarea cercetărilor din acest domeniu.

Este demn de relevat faptul că, pe parcursul desfășurării simpozionului, s-au dezbătut și unele probleme de strictă actualitate pentru agricultura românească, a epocii pe care o străbatem, impactul irigațiilor

asupra cernoziomurilor, oportunitatea procedurilor de protecție, determinarea rentei funciare în etapa actuală, aclimatizarea unor noi soiuri, rolul talazurilor în cadrul îmbunătățirilor funciare, sistemele de irigații și folosirea apelor, primele experiențe de însămînțări artificiale în țara noastră, corelațiile necesare între privatizarea agriculturii și o nouă concepție de organizare a sistemului agroalimentar.

Bazate pe mărturii, documentare în mare parte inedite, comunicările susținute de arhiviști s-au bucurat de o apreciere unanimă. Tematica acestora cuprinde: „Documente de cadastru agricol preluate de Arhivele Statului și Cartea funciară a Bucureștilor” (Gheorghe Dranca); „Contribuții privind legislația agrară” (Ion Bălan); „Rentabilitatea agriculturii în perioada 1920—1940” (Ioan Al. Suci); „Cultura pepenilor în Dobrogea pe timpul stăpînirii otomane” (Tudor Mateescu); „Sisteme de irigații și folosirea apelor în județul Bacău” (Vilică Munteanu); „Poziția țărânimii vâșcane la 1848” (Ancu Damian); „Satul românesc în lumina izvoarelor sigilare” (Maria Dogaru).

Cu prilejul simpozionului, la Muzeul județean de istorie Dimbovița s-a organizat o interesantă expoziție ilustrând aspecte ale dezvoltării agriculturii în această zonă. Pe lângă expozatele tradiționale (unelte de muncă specifice diferitelor activități agricole și meșteșugurilor casnice, vase, costume populare etc.), vizitatorii au putut admira unele documente de valoare răspunzând temei simpozionului, selectate și expuse prin grija colectivului de arhiviști de la Filiala Arhivelor Statului județul Dimbovița.

Au fost deosebit de utile și în același timp plăcute excursiile documentare efectuate la Stațiunea de cercetări și producție pomicolă Voinești, Stațiunile de cercetare și producție pentru creșterea bovinelor Bîlcuiești, Stațiunea de cercetări piscicole Nucet. Prilej de a se demonstra unele tehnologii specifice, de relevare pe concret a rezultatului cercetărilor dintr-un domeniu sau altul, aceste excursii de opinii în legătură cu problematica dezbătută pe parcursul desfășurării simpozionului.

Cît privește Conferința Societății de istorie și retrologie agrară a României, pe ordinea de zi s-au aflat probleme teoretice, ca și rezolvarea unor aspecte practice. Pentru început s-a susținut, de către dr. Eugen Mewes, raportul privind evoluția cercetărilor științifice în domeniul istoriei și retrologiei agrare din țara noastră. Punctându-se principalele momente ale strădaniilor în această direcție, în raport s-a evidențiat importanța definirii terminologiei de bază din aceste domenii, ca și caracterul inter-

disciplinar al istoriei agrare, aportul simpozioanelor naționale la progresul cercetărilor științifice de profil. S-a trecut apoi succint în revistă, istoria Societății de istorie și retrologie agrară, deși înființată în 1971; nu a putut funcționa, întrucât nu a fost recunoscută de „forurile conducătoare” din perioada dictaturii comuniste. În etapa de față societatea, având filiale în 11 județe, însumând un important număr de membri colectivi și peste 320 de membri individuali, își propune să contribuie activ la stimularea activității științifice în domeniul istoriei și a retrologiei agrare, să asigure colaborarea între specialiștii cu preocupări de acest fel din țară și străinătate, continuând să faci-

liteze în ansamblu cercetările interdisciplinare. Societatea se va preocupa totodată de elaborarea și editarea unor lucrări cum sînt instrumente de lucru (dicționare), periodice, bulletine informative.

În vederea concretizării acestor obiective a fost ales Consiliul de conducere și biroul său, avîndu-l în frunte pe dr. Eugen Mewes. Noul organ de conducere a hotărît să dea curs invitației Muzeului județean din Deva în ceea ce privește organizarea viitorului simpozion național (1992) în acest frumos oraș.

MARIA DOGARU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Gheorghe Buluță, Manuscrise miniaturate și ornate românești în colecții din Austria, București, 142 p.

Recenta apariție în deja bine cunoscuta colecție a Editurii Meridiane „Manuscris” a lucrării lui Gh. Buluță, asiduu cercetător al miniaturii românești, *Manuscrise miniaturate și ornate românești în colecții din Austria*, pune la îndemâna publicului larg dar și a specialiștilor informații complexe privitoare la unul dintre cele mai importante fonduri de carte manuscrisă aflate în străinătate.

Lucrarea prezintă detaliat un număr de 17 manuscrise redactate în limbile slavă, greacă și română pe parcursul secolelor XVI—XVIII. Cel mai vechi dintre acestea, Tetraevangheliarul din 1502, scris și decorat la comanda lui Ștefan cel Mare pentru a fi dăruit mănăstirii athonite Zografu, operă a caligrafului și miniaturistului Filip, considerat ca una dintre cele mai bogat ornamentate lucrări din fondul de manuscrise slave al Bibliotecii Naționale din Austria, reprezintă o piesă caracteristică a școlii de miniatură ce a funcționat în Moldova în perioada lungii domnii a lui Ștefan cel Mare.

Autorul acordă o atenție deosebită prezentării bogatei ilustrații a manuscrisului, analizând fiecare miniatură în parte, subliniind legăturile cu tradițiile școlii lui Gavril Uric, dar și influențele orientale, precum și nota personală a miniaturistului. În finalul prezentării este reluată discuția în legătură cu semnificația reprezentărilor heraldice aflate în colofonul manuscrisului.

De aceeași analiză atentă și complexă se bucură și prezentările făcute altor două Tetraevanghelii aproape contemporane, dar provenind din medii artistice deosebite, primul executat în 1534 la comanda lui Petru Rareș, iar al doilea realizat cu mai bine de un deceniu mai târziu prin stăruința mitropolitului Ungrovlahiei Anania. Ca și în cazul precedent, sint supuse analizei miniaturile, frontispiciile și celelalte elemente decorative, insistându-se asupra semnificațiilor și conexiunilor cu alte lucrări similare ale epocii.

Extrem de bogatele și variatele miniaturi care împodobesc Apostolul lui Anastasie Crimca, realizat în 1610, sint descrise și analizate cu aceeași minuțioasă atenție, subliniindu-se transformările novatoare pe care le cunoaște școala moldovenească de miniaturistică la începutul secolului la XVII-lea.

Prezentarea manuscriselor redactate în limba greacă permite autorului o incursiune în climatul spiritual al Țării Românești de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, deoarece tematica acestora depășește cadrul strict al literaturii religioase, abordind genul literaturii juridice (Sintagma lui Matei Vlastares), științelor naturii (Expunere din medicină și introducere în geografie) sau filozofice (Parafrază la discursurile lui Isocrate), demonstrând pe de o parte preocupările variate ale unor mari personalități culturale ale epocii, precum Constantin Cantacuzino Stolnicul sau Constantin Brincoveanu, din bibliotecile căroră provin, strânsele legături cu mediile neoaristotelice ale Răsăritului ortodox și înaltul nivel cultural al epocii. În cazul tuturor acestor lucrări autorul supune unei minuțioase analize ilustrațiile și ornamentele manuscriselor, urmărind cu consecvență în-cadrarea în curentele stilistice ale epocii, relațiile cu cartea tipărită și apariția elementelor novatoare.

Pe baza acelorași criterii sint prezentate manuscrisele scrise în limba română, în rîndul cărora se remarcă traducerea cunoscutului roman popular Varlaam și Ioasaf, făcută din limba italiană în 1764 de către Vlad Boțulescu din Mălălești, care introduce episoade noi, dovedind totodată cunoașterea versiunii românești a lui Udriște Năsturel.

Un loc aparte în cadrul lucrării îl ocupă harta Țării Românești, lucrare manuscrisă realizată în 1707 la comanda împăratului Iosif I al Austriei, pe baza informațiilor conținute în harta stolnicului Constantin Cantacuzino, piesă deosebit de interesantă pentru istoria cartografiei românești.

În întregirea prezentării, în volum este inserat un catalog al manuscriselor studiate, care cuprinde datele tehnice de identificare (fond, cotă), cele privitoare la materialul suport (pergament, hirtie), legătura manuscrisului, dispunerea ilustrațiilor și ornamentelor, și traducerea și transcrierea însemnărilor ce furnizează date asupra autorului comandatarului și circulației manuscrisului. Am fi fost de dorit ca alături de aceste informații să fie incluse date privitoare la modalitățile de realizare a miniaturilor (natura culorilor, tehnica de aplicare a acestora etc.), precizări privind caracterul grafic și al cernelii pentru toate manuscrisele incluse în catalog, o mai mare exactitate

în precizarea redacției, termenul „slovonă” fiind considerat în momentul de față prea general. Nu ar fi deranjat nici unele precizări suplimentare privind la circulația manuscriselor, în cazurile în care aceasta nu rezultă din însemnări. Toate aceste detalii ar fi îmbogățit informația furnizată cercetătorului, conferind totodată o mai mare unitate catalogului.

Ne permitem cu acest prilej să prezentăm încă un manuscris pe care autorul, din motive necunoscute nouă, l-a exclus din această lucrare și care, după opinia noastră, ar fi meritat o prezentare detaliată. Este vorba de manuscrisul slav nr. 72 din colecțiile Bibliotecii Naționale a Austriei cunoscut sub denumirea de Psaltirea lui Alexandru Iliș de la 1586. Acest manuscris a fost copiat ca urmare a comenzii viitorului domn al Moldovei Alexandru Iliș de către Pancratius Holtzchuch, prepozit al primăriei din Bamberg și avocat și conține mai multe însemnări autografe ale nepotului lui Petru Rareș, datate 1595 și 1598, precum și un sinopsis alfabetic al Decalogului datorat aceleiași miini. Textul Psaltirii, scris cu semiunciale asemănătoare ca formă cu literele tiparului sud slav, conține numeroase inițiale ornate cu roșu și verde, numele sfinților scrise cu aur, iar titlurile și punctele cu roșu. Tot cu roșu și verde sînt realizate și frontispiciile. În aceleași culori este pictată și crucea ce decorează fila 26. Toate aceste elemente decorative conferă manuscrisului o certă valoare artistică. Este de semnalat că în textul Psaltirii există numeroase greșeli de scriere, datorate insuficienței cunoașterii a limbii slave de către copistul manuscrisului. Valoarea deosebită a acestei piese rezultă din faptul că ea constituie o dovadă concretă a interesului existent în mediile

umaniste occidentale pentru cultura țărilor române, fiind totodată și o dovadă a legăturilor existente între cele două medii culturale.

Pentru cei doritori să aprofundeze studiul acestui manuscris, le punem la dispoziție o bibliografie sumară: Ioan Bogdan, *Cîteva manuscrise slavo-române din Biblioteca Imperială de la Viena* în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice*, seria II, tom. XI (1889); F. Repp, *Der cod. slav. 72 der Wiener Nationalbibliothek in Deutsch-slavischer Wechselsteitungkeit in sieben Jarhunderten*, Berlin 1956, p. 99—106; G. Brigellner, *Glagolitische und Kyrillische Handschriften in Osterreich*, Wien, 1975, p. 75—76; *Slavjynelâlgarska râkopisna tradicija i karti v sbirite na Avstriskata Nacionalna Biblioteka*, Sofia 1977 (Catalog de expoziție); Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 189, cat. 946.

Sîntem de părere că aceste mici scăpări nu diminuează valoarea lucrării, care răspunde unor necesități reale în domeniul studiului cărții manuscrise românești, reunind într-un singur mănunchi informații privind piese a căror studiere, în condițiile unei cercetări directe, se putea face doar prin consultarea unor lucrări risipite într-o vastă și anevoioasă de găsit bibliografie. Dacă la acestea adăugăm cele 40 de planșe anexe, care întregesc în mod fericit textul, utilitatea unei astfel de lucrări devine evidentă, ea constituindu-se într-un indispensabil instrument de lucru nu numai pentru cercetătorul scrierii și miniaturisticii, dar și pentru istoricul interesat de evoluția culturii medievale românești.

PAVEL M. FLOREA

Jenő Szűcs, *A Szepesi Kamarai levéltár 1567—1813* (Arhiva Camerei din Szepes 1567—1813), Budapest, 1990. *A magyar országos levéltár kiadványai* (Publicațiile Arhivei Naționale a Ungariei). I. *Levéltári leltárak* (Inventare arhivistice) Kincstári, levéltárak (Arhivele fiscale). Redactor János Varga

Arhiva Națională a Ungariei realizează de peste 40 de ani lucrări de mare întindere și cu un bogat conținut, bazate pe documentele deținute. Lucrarea lui Jenő Szűcs, *Arhiva Camerei din Szepes* este structurată pe două părți: prima parte cuprinde premisele formării Camerei din Szepes și istoricul ei din momentul constituirii pînă în anul 1813, iar a doua parte cuprinde documentele studiate.

În deceniile următoare bătăliei de la Mohács s-a impus ideea constituirii unei

noi unități teritoriale „Ungaria Superioară” („Partes Regni Hungariae Superiores”). Problema alcătuirii unei Camere separate în Ungaria Superioară s-a pus începînd cu anul 1565. Pe baza propunerii Camerei din Pozson, care nu mai putea face față, suveranul a dat ordinul de funcționare a noii Camere la Szepes (1 aprilie 1567). De competența Camerei țineau teritoriile din împrejurimi, iar din anul 1552 și acea zonă cuprinzînd minele de aur și argint de la Baia-Mare. Prin decretule din anii 1568—

1570 s-a grăbit procesul de consolidare a Camerei pentru a ține contabilitatea veniturilor din Ungaria Superioară. În ceea ce privește relațiile Camerei din Szepes cu Curtea de la Viena și cu Camera maghiară din Pozson, trebuie subliniat faptul că aceasta trebuia să-și trimită rapoartele sau Curtii sau Camerei din Pozson și nu depindea de Consiliul locotenențial.

Sfera teritorială de activitate a Camerei din Szepes se extinde treptat și asupra altor teritorii, unele destul de îndepărtate. Astfel începând cu anul 1598 ajung sub sfera de influență a Camerei din Szepes: Aradul, Partium, Bihorul, Solnocul Mijlociu și Crasna, iar în secolul al XVII-lea Zarandul, Clujul, Solnocul Interior, Maramureșul. Principala activitate a Camerei o reprezenta mînuirea veniturilor obișnuite și a celor extraordinare, dar de sfera sa de influență ținea mineritul și baterea monedelor. Aici trebuie subliniat faptul că singura mină de metale prețioase care aparținea de Camera din Szepes (și asta numai pentru o perioadă de timp) a fost Baia-Mare. Cea mai importantă funcție a Camerei din Szepes a fost însă apărarea Ungariei Superioare, întreținerea armatei și a cetăților de graniță.

În perioada următoare de activitate a Camerei din Szepes (1607—1672), are loc o restrîngere a sferei de influență asupra unor teritorii. Astfel, după pacea de la Viena (23 iunie 1606), Bihorul, Solnocul Interior, Crasna, Maramureșul, Zarandul, Aradul, Caransebeșul au fost alipite Transilvaniei. După 1672, Camera din Szepes își extinde din nou influența asupra Partiumului și pînă în Maramureș.

După o scurtă perioadă de încetare a activității Camerei (1704—1710), se trece la refacerea Camerei în decembrie 1710. Cele mai importante surse de venituri ale tezaurului au fost: tricesima, veniturile aduse de minele de aur și argint și de monetării. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cea mai mare parte a acestor venituri erau destinate armatei.

Limba oficială în care erau scrise documentele a fost la început latina, dar începînd cu rezoluția din 18 august 1773 s-a trecut la folosirea limbii germane. Studiul documentelor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, dovedește faptul că s-au folosit ambele limbi comitent.

Încetarea activității administrației Camerei din Szepes s-a datorat rezoluției imperiale din 7 ianuarie 1813, dar și-a continuat activitatea pînă la soluționarea tuturor problemelor rămase, respectiv pînă în mai 1813.

Partea a doua a lucrării cuprinde documentele grupate după cum urmează:

Registratura Camerei din Szepes

E 240. *Protocolla et Diaria Consilii* (Procese verbale și protocoale ale Consiliului), 1655-1773. Seria proceselor verbale și ale protocoalelor nu este completă, pentru anumiți ani acestea lipsesc.

E 241. *Commissio Iuridica* (Actele juridice ale Comisiei), 1768—1772. a) Procesele verbale juridice (*Protocolla iuridica*) 1768 ianuarie 4—1772 iunie 16; b) Documente diverse:

— procese verbale ale Consiliului administrației în probleme juridice;

— lista documentelor înaintate Camerei curții maghiare, concepte și însemnări ale Comisiei.

E 242. *Commissio Oeconomica* (Actele economice ale Comisiei), 1770—1773.

E 243. *Commissio Tricesimalis* (Procese verbale ale Comisiei tricesimale), 1770.

E. 244. *Minutae* (*Expeditiones Camerales*) (Concepte ale publicațiilor), 1563—1773.

— concepte;

— copii după documentele trimise Camerei maghiare;

— copii diverse trimise diferitelor autorități sau persoane.

E 245. *Minutae Nex Registratae* (Concepte referitoare la dreptul de proprietate), 1568—1731.

E 246. *Extractus Hebdomadales Expeditionum* (Borderoul publicațiilor săptămînale), 1768—1773.

E 247. *Administrator Freiherr von Wallseg* (Documentele baronului von Wallseg, administrator), 1677—1680, 1682.

E 248. *Protocolla Universorum Actorum* (Procese verbale ale documentelor intrate și luate în evidență), 1680—1755.

E 249. *Benigna Mandata* (Ordine ale Camerei regale și domeniiale), 1557, 1567—1748, 1772.

E 250. *Litterae Camerae Poseniensis et Aliorum* (Scrisorile Camerei maghiare și a altor organisme), 1557—1773.

E 251. *Causamm Regalium Vice-Directoratus* (Documentele vicedirectorului cauzelor juridice regale), 1641, 1665—1788.

E 253. *Relationes* (Rapoartele funcționarilor Camerei), 1664—1767.

E 254. *Representationes, Informationes et instantiae* (Rapoarte, cereri), 1560—1773.

E 255. *Instantiae et Assignationes Elementarynae* (Cereri) 1740—1773.

E 256. *Negotia Miscellanea* (Afaceri diverse), sec. XVI—XVII.

Fragmente ale arhivei de odinioară a contabilității.

E 705. Actele serviciului de contabilitate, 1551—1779.

E 262. Liber Rationum (Prezentarea dărilor de seamă), 1703, 1711—1752.

E 263. Libri Perceptionum et Erogationum (Registrele casieriei), 1567—1746.

E 264. Memorialia Quadripartitum, Pro Rationista Pobest, 1569—1621.

E 265. Diarium Administraturae Proventuum Regionum Partium (Regni Hungariae) Superiorum etc. (Copii după diferite probleme), 1629—1686.

E 271. Protocollum Copiale Causarum et Processuum Coram Camera Ventilatorum (Copii după procesele dezbătute de Camera din Szepes), 1655—1674.

E 272. Liber Copialis Privilegiorum, Exemptionum, Protectionum (Registre de copii, danii, privilegii), 1559—1569.

E 273. Libri Regni (Registre de copii: danii, privilegii) 1561—1772.

E 274. Libri Contractum et Obligationum (Registre de copii, contracte, înscrisuri de datorie), 1653—1766.

E 276. Libri Fiscalitatum Denuntiarum (Copii: drepturi fiscale secrete), 1430—1770.

E 706: Libri Bonorum Fiscalium (Tabele cu bunurile fiscale), 1582—1770.

Comisii

E 662. Commissio Breuneriana (Documentele Comisiei Breiner), 1688—1690.

E 267. Commissio Aichpicheliana (Documentele Comisiei Aipüchl), 1694—1695.

E 268. Commissio Subdelegata Cassoviensis (Procese verbale ale ședințelor Comisiei subdelegate din Kassa), 1700—1704,

Fragmente ale arhivei camerale de odinioară.

E 269. Acta Radicalia (Documente doveditoare ale bazelor dreptului proprietăților vistieriei), secolele XIV—XVIII.

E 270. Bethlehemiana (Ordinele principilor Transilvaniei), 1615—1628.

E 277. Copiae Officiosae Documentorum ad Camera Posoniensem Transmissorum (Copii ale actelor de proprietate trimise Camerei maghiare), secolele XIII, XVI—XVIII.

Administrația din Kassa, 1773—1774.

E 258. Tabellae Super Operatione Cellariae Administrationis Scepusiensis seu Cassoviensis (Registru de evidență a publicațiilor), 1774.

E 259. Cameralis Administratio Scepusiensis seu Cassoviensis (Documentele administrației din Szepes/Kassa), 1773—1774.

E 161. Acta Abolitionis Collegii Cassoviensis Societatis Jesu per Josephum Okolicsányi Resignata (Ordinele adresate lui Okolicsányi József, membru al Comisiei, în legătură cu dizolvarea colegiului ieziuit din Kassa), 1773—1775.

Administrația din Kassa, 1774—1785.

E 260. Kasachaner Kamerac Administration (Administrația Camerală din Kassa), 1774—1785.

Administrația din Kassa, 1788—1813

E 278. Administratio Cassoviensis, 1788—1813.

Sfârșitul lucrării cuprinde o listă a izvoarelor arhiviste și indicele de nume și localități din text.

ECATERINA ANTON

Irena Mamczak-Gadkowska, Józef Paczkowski i jego wkład w budowę Polskiej służby archiwalnej, Warszawa — Łódź, 1990, 209 p.

Această carte este dedicată uneia din figurile cele mai reprezentative ale arhivisticii poloneze și anume a lui Józef Paczkowski. Considerăm că structura rubricăției sugerează cel mai bine chiar și unui cititor neavizat adevărata intenție a autoarei. Lucrarea are o introducere, cinci capitole, postfață, lista abrevierilor, precum și lista izvoarelor și a literaturii. Capitolele se intitulează după cum urmează: cap. I, „Situția arhivelor pe pământurile poloneze în momentul obținerii independenței”; cap. II, „Instruirea și primul loc de muncă al lui Józef Paczkowski”; cap. III, „Activitatea de organizator al lui Józef Paczkowski în rețeaua

arhivistică de stat poloneză”; cap. IV „Participarea și rolul lui Józef Paczkowski la revendicarea materialelor arhivistice poloneze în anii 1919—1931”; cap. V, „Activitatea științifică a lui Józef Paczkowski”.

Se știe că de abia la sfârșitul primului război mondial și în momentul reînființării statului independent s-au creat bazele organizării rețelei arhivistice pe teritoriul întregii Polonii. Noua organizare a arhivelor, aprobată de organele de stat poloneze în temeiul decretului privind organizarea arhivelor și protejării materialelor arhivistice din 7 februarie 1919, care a fost precedat de rescriptul Consiliului Dirigent în această

materie din 31 iulie 1918, a subordonat instituțiile arhivistice în întregul sistem Secției Arhivelor Statului. Între anii 1919—1926 prof. dr. Józef Paczkowski a ocupat funcția de șef al Secției Arhivelor Statului, iar mai târziu cea de director general.

Istoria rețelei Arhivelor Statului din această perioadă nu a fost încă scrisă. Lipsa literaturii pe această temă rezultă într-o mare măsură din lipsa izvoarelor, căci materialele create de Secția Arhivelor Statului au fost distruse în timpul celui de al doilea război mondial. De asemenea, nu s-a păstrat majoritatea actelor create de cancelariile arhivelor centrale și a celor teritoriale din perioada interbelică.

În urma unor cercetări s-a constatat că o parte însemnată din moștenirea lăsată de Józef Paczkowski a fost păstrată pînă nu demult la Biblioteca Edward Raczyński și filiala Arhivelor Statului din Poznań, iar în prezent este strinsă într-un singur fond care cuprinde nu numai surse privitoare la biografia autorului moștenirii, dar și un bogat material compus din izvoare referitoare la organizarea și activitatea rețelei arhivistice de stat în prima parte a perioadei interbelice, ceea ce, avînd în vedere pagubele suferite în timpul celui de al doilea război mondial și al ocupației hitleriste, constituie o sursă prețioasă și demnă de cercetare.

Studii efectuate asupra materialelor în cauză permit formularea următoarelor probleme care sînt tratate în lucrare:

— demonstrarea contribuției importante aduse de Józef Paczkowski la edificarea serviciilor arhivistice din punct de vedere organizatoric și didactic, ca și încercarea de a corija părerile contrare și deseori nejuste asupra persoanei acestuia;

— demonstrarea rolului jucat de Paczkowski în procesul de revendicare a documentelor, avîndu-se în vedere și aspectele multilaterale de natură politică, organizatorică și științifică a acestei acțiuni în perioada interbelică;

— prezentarea mai deplină a contribuției teoretice a lui Paczkowski în domeniul arhivisticii.

Contribuția enormă a lui Józef Paczkowski la edificarea rețelei arhivistice poloneze face ca rememorarea activității sale să rezulte din recunoașterea obiectivă a valorii de necontestat a operei sale, căci la începutul istoriei arhivelor în Polonia renăscută, a fost un om pe măsura necesităților timpului său. Pentru noi arhiviștii români, felul în care colegii noștri polonezi tratează cu pietate memoria înaintașilor lor ar trebui să constituie un exemplu și un îndemn.

VASILE MATEI

Établissements pénitentiaires coloniaux, 1792—1952, Serie Colonies H, Répertoire numérique, Paris, 1990 (Archives Nationales), 112 p.

În scopul — declarat — de a „suscita interesul pentru explorarea acestor arhive încă puțin cercetate”, Arhivele Naționale ale Franței editează în 1990 un valoros instrument de lucru și informare, și anume *Repertoarul numeric al așezămintelor penitenciare coloniale pe 1792—1952*, Seria Colonii H, referitor la coloniile Guyana și Noua Caledonie, „șinuturi ale pedepsei”, cu adevărate rezonanțe în istoria mai veche și mai recentă a Franței.

Întocmit cu o deosebită scrupulozitate, repertoarul, care numără 112 pagini structurate pe 6 capitole mari, reprezintă un posibil model de rigoare științifică, el fiind prefațat de o amplă introducere semnată de Odile Krakovitch (p. 7—13), autoare (alături de Sylvie Clair și Jean Préteux) a lucrării. Constituită din mici subcapitole redactate într-o manieră clară, de maximă concizie, această introducere realizează o absolut necesară imagine de ansamblu asupra gravei și complexei problematice referitoare la existența coloniilor penitenciare. Astfel, „Crearea penitenciarelor coloniale” precizează rațiunile și scopurile înființării acestora, oferindu-ni-se apoi un „Scurt istoric

al coloniilor Guyana și Noua Caledonie”. Sînt prezentate, în continuare, „Legile din 1854 și 1885”, care stipulează trimiterea la Cayenne nu numai a condamnaților la muncă forțată, ci și a unor femei cu care aceștia să se căsătorească, — asigurîndu-se și accelerîndu-se, astfel, procesul de colonizare —, și respectiv, trimiterea infractorilor recidiviști în Guyana și Noua Caledonie. Subcapitolul „Repartizarea condamnaților în categorii și secții” precizează diferențierile operate în trierea condamnaților, grupați în *transportați* (condamnați la muncă forțată), cu 4 categorii, *deportați* (deținuți politici) și *relegați* (recidiviști și infractori mărunți), cu două categorii, cu enunțarea faptelor, a pedepselor și a modalităților de îndeplinire a acestora, precum și a drepturilor fiecărei categorii. „Recuperarea arhivelor penitenciarelor” cuprinde o foarte exactă enumerare a etapelor succesive de prelucrare a cantităților, conținutului, precum și a fondurilor în care au fost înglobate documentele preluate. Subcapitolele finale, „Cercetările în arhivele penitenciarelor” și „Interesul pentru arhivele penitenciarelor”, subliniază însemnătatea acestor

arhive pentru studiul evoluției sociale în ansamblu.

Capitolul secund, ce poartă titlul „Citeva date, câteva locuri, câteva cifre” (p. 14—15) nu este altceva decât un tabel în care sînt cuprinse date cronologice privind coloniile Guyana și Noua Caledonie, numărul condamnaților, bărbați și femei, grupați pe categorii, principalele locuri de detenție din fiecare colonie, precum și efectivele, pe sexe.

„Legile fundamentale privind penitenciarele coloniale (p. 16—19), cel de-al treilea capitol, constă în redarea textului legii nr. 1527 din 30 mai 1854, privind executarea pedepsei de muncă forțată, în 14 articole și, respectiv, al Legii nr. 15503 din 27 mai 1885, în legătură cu recidiviștii, cu 19 articole.

Deosebit de util, cel de-al patrulea capitol, „Surse complementare” (p. 20—24), oferă o listă a fondurilor (cu toate elementele necesare identificării) din Arhivele Naționale din Paris, alte fonduri din arhive publice, precum și arhive particulare, privitoare la personalul și administrația penitenciarelor coloniale, penitenciarele din Algeria și Indochina, mărturii asupra penitenciarelor, publicații oficiale ale administrației penitenciare. Pagina care urmează acestui capitol (p. 25), cuprinde o „Bibliografie sumară”, însumind 23 de titluri.

„Repertoarul numeric” propriu-zis ocupă restul volumului (p. 27—107), structurat

fiind pe probleme: gestiune administrativă, registre privind condamnații, dosare individuale ale condamnaților, atlase, deținuți relegați, deținuți transportați, deținuți evadați, tribunalul maritim special-inspecții, finanțe și rapoarte, lichidarea coloniilor, personalul penitenciarelor, livrete ale supraveghetorilor și condamnaților etc.

Textul volumului este însoțit de 4 reușite ilustrații reprezentînd: planul orașului Cayenne (între 1884 și 1886), cu indicarea penitenciarelor; proiectul unui penitenciar pentru femei la Baduel, Guyana (1856); planul proiectului pentru biserica din penitenciarul pentru femei de la Baduel (1856); instalarea deportaților Comunei în insulele Pins (Noua Caledonie).

Alcătuint un foarte concentrat întreg volum de față — o „carte” care impresionează prin maxima seriozitate pe care o degajă atât arhitectura textului, cit și finuta grafică deloc neglijată — se constituie într-o dovadă clară a însemnătății studierii unor astfel de surse tulburătoare, de obicei ignorate, care sînt însă în măsură să aducă deosebit de prețioase mărturii, așa cum arată autoarea introducerii, asupra „istoriei revoltelor și revoluțiilor, a criminalității, a justiției și represivității”, constituint, în același timp, un „izvor de excepțională bogăție” pentru „studiile sociologice asupra sărăciei, vagabondajului, nivelului de viață și categoriilor sociale din secolele XIX—XX”.

IRINA HRITCU

„Mitropolia Olteniei”, XLI, Craiova, 1989, nr. 1—6

Ca și în anii precedenți, revista Mitropoliei Olteniei a cuprins în paginile sale, în cursul anului 1989, contribuții dintre care unele temeinice, avînd legătură directă sau măcar tangențială cu cercetarea istorică. Ele figurează, de regulă, la rubricile „Studii și articole” și „Documentar”, celelalte rubrici („Pastorale chiriarhale”, „Pagini patristice”, „Material omiletic și catehetic”, „Viața bisericească” etc.) fiind specifice profilului acestei publicații.

Remarcăm, mai întii, studiul lui Nestor Vornicescu, mitropolitul Olteniei, intitulat *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi: „Pătîmirea sfinților Epictet și Astion” (de la cumpăna secolelor III—IV)* (nr. 1, p. 20—74, constituind o analiză temeinică a textului, ale cărui informații sînt coroborate cu alte izvoare, inclusiv cu cele arheologice. Studiul este ilustrat cu 22 de planșe, fiind însoțit de textul original latin și de traducerea în românește a acestuia, datorată profesorului David Popescu (p. 75—117).

În nr. 2 găsim contribuția lui Ioan Dură, *Proschinatarul lui Ioan Comnen (1701) și știrile cuprinse în acesta despre ajutoare românești date Sfîntului Munte Athos* (p. 48—66), lucrare tipărită, așa cum se știe, în Țara Românească, la Snagov, de către viitorul mitropolit Antim Ivireanul. În același număr figurează articolul lui Gh. Gîrdu, *Despre satele și bisericile slobozitelor din Valahia* (p. 67—73), în care se reia o problemă discutată pe larg în ultimii ani, și cel al lui Alexe Buzera, *Despre Macarie ieromonahul* (p. 74—87) dedicat dascălului de cîntări bisericești decedat în anul 1836.

Episcopul Gherasim Cristea este prezent cu articolul *Despre proclamația de la Islaz, din anul 1848* (nr. 3, p. 35—40), în care arată că acest act istoric are și un caracter religios. Informații deosebite de interesante prezintă Ioan Vasile Leb în studiul *Legături ale Universității din Halle cu Țara Românească în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu* (nr. 3, p. 51—58). O reluare utilă și, în același timp, o analiză

profundă realizează Marin Cojoc în lucrarea *Leon Diaconul – izvor de istorie bizantină în sud-estul Europei* (nr. 5, p. 3–29). Notăm, de asemenea, următoarele contribuții: *Mihail Teodor – vechi slujitor al școlii biserictești din Craiova (1821–1913)* de Gheorghe Părnuță și Adrian Săvoiu (nr. 5, p. 117–128); *O practică străveche n ritualul funerar din Oltenia*, de Ion Ionescu (nr. 5, p. 128–132) și *Femei din trecutul sfințeniei românești*, de Toma Hrisant (nr. 6, p. 62–99).

La rubrica „Documentar” Liviu Poenaru și Dumitru Bălașa publică *Un pergament inedit din județul Gorj* (nr. 4, p. 76–81). Este vorba de un act de cancelarie emis de domnul Țării Românești Alexandru Coconul, la 25 aprilie 1626, aflat în posesia unuia dintre editori. Publicarea s-a făcut în manieră „fotografică”, prin transcrierea de mână întocmai a textului, care apoi

a fost reprodus identic, nu prin metoda științifică a tipăririi propriu-zise, utilizată în corpusul *Documenta Romaniae Historica*. Se impunea, totodată, un studiu introductiv sau cel puțin o prezentare mai amplă a conținutului acestui document.

La aceeași rubrică este redat „Jurnalul călătoriei de studiu în sud-estul Europei (1931)” al cunoscutului teolog și istoric Paul Mihail, în patru părți: I – În Bulgaria (nr. 3, p. 86–118), II – În Grecia (nr. 4, p. 82–107), III – La Muntele Athos (nr. 5, p. 96–115) și IV – În Turcia (nr. 6, p. 132–147). Pentru instituția noastră un interes deosebit prezintă tocmai publicarea de documente inedite, acțiune pe care o dorim găzduită în continuare, cu aceeași ospitalitate, în paginile revistei „Mitropolia Olteniei”.

TUDOR MATEESCU

„Arhivski pregled”, nr. 1–2/1990, Beograd, 1990, 279 p.

Revista Arhivelor din Serbia, „Arhivski pregled”, nr. 1–2/1990 conține în paginile sale o tematică variată, cuprinzând articole din activitatea Arhivelor Serbiei, prezentări de fonduri și colecții interne, studii de istorie și de teorie și practică arhivistică, grupaje de documente, legislație arhivistică, prezentări de fonduri din arhive străine.

Revista debutează cu articolul lui Mirjana Dajić *Nouăzeci de ani de la înființarea Arhivelor Serbiei* (Dovedeset godina Arhiva Srbije, p. 11–14. După o succintă prezentare a rezultatelor obținute pe plan arhivistic, în cele nouă decenii de existență a Arhivelor Serbiei, autoarea se oprește asupra principalelor preocupări ale acestei instituții din ultimii zece ani. Astfel, sînt ilustrate aspecte ale activității de păstrare a documentelor de arhivă și a materialelor de registratură, activitatea de întocmire a unor liste cuprinzînd categoriile de documente și termenele de păstrare a lor pentru numeroase instituții care sînt în competența Arhivelor Serbiei, precum și întocmirea de liste orientative pentru anumite domenii: organizații social-politice, învățămînt, documentare tehnică și medicală etc. Autoarea scoate în evidență importanța preluărilor de arhivă de la Secretariatul de Stat pentru Afacerile Externe, anume preluarea izvoarelor documentare care se referă la activitatea diplomatică a Principatului și Regatului Serbiei în perioada 1871–1918, precum și a celor din perioada de după cel de al doilea război mondial (potrivit termenelor de preluare). Este subliniată, de asemenea, activitatea de achiziții și donații, menționîndu-se în acest sens donația făcută de Petar Stambolić, care consta în documente

scrise și fotografice din îndelungată și bogată sa activitate și alte documente prețioase pentru istoria Serbiei. Este reliefată apoi activitatea de ordonare și inventariere a numeroaselor fonduri și colecții din perioade mai vechi și mai noi și activitatea de informare. Referitor la programul de colaborare culturală pe linie de arhive cu alte state se apreciază ca fructuoase cercetările efectuate în arhivele din Franța, Anglia, Italia, URSS, Olanda, Bulgaria, Polonia și Cehoslovacia.

În ultimul deceniu s-a dezvoltat și activitatea de valorificare a tezaurului arhivistic, prin publicarea de instrumente de informare și a unor ediții de documente referitoare la personalități sau evenimente din trecutul nu numai al poporului sîrb ci și al altor popoare (ex. Documente privind istoria poporului macedonean, *Documente privind istoria poporului bulgar* ș. a.) A înregistrat progrese și activitatea cultural-educativă și de propagandă, s-au organizat expoziții de mare succes (ex. Mișcarea studentescă progresistă de la Universitatea din Belgrad 1934–1941). Cu ocazia aniversării a 85 de ani de la înființarea Arhivelor Serbiei au fost expuse cele mai importante documente din fondurile interne, alte expoziții de o deosebită calitate au fost organizate cu prilejul a 150 de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice cu Franța și Rusia.

Arhivele Serbiei au avut o bună colaborare cu alte organizații, evidențiîndu-se în special colaborările privind ediția *Fondurile și colecțiile arhivistice din R. S. F. Iugoslavia*, ca și pregătirea și desfășurarea seminarului cu tema: Microfilmarea documentelor de arhivă. S-a rezolvat una din

problemele arzătoare, anume cea a spațiului de depozitare și de lucru, prin adaptarea unor spații la condițiile cerute de aceste activități.

În articolul *Citeva cuvinte despre activitățile Arhivelor Serbiei în domeniul colaborării internaționale* (Nekoliko reci o akcionostima Arhiva Srbije u domenu međunarodne saradnje), p. 15–17. Ivanka Bruk ilustrează citeva modalități de colaborare, subliniind importanța schimbului de experiență în activitatea de specialitate, precum și a cercetării mai atente a structurii și conținutului acelor fonduri arhivistice dintr-o țară care pot servi ca sursă de cunoaștere a trecutului unei alte țări. După ce enumeră împrejurările în care unele fonduri au rămas incomplete sau chiar au fost distruse în totalitate, subliniază necesitatea întregirii fondurilor cu copii de pe documente externe și a realizării unei colaborări pe plan național pentru evitarea paralelismelor în cercetare. Menționează în acest sens înțelegerea din anul 1974 ca Arhivele Serbiei să efectueze cercetări organizate și sistematice, realizând evidența și microfilmarea documentelor externe referitoare la istoria Iugoslaviei. Autoarea apreciază că s-au realizat colaborări substanțiale cu arhivele din Franța, Anglia, Olanda, Italia, Cehoslovacia și URSS, cu câțiva ani în urmă și cu Bulgaria, mai puțin cu Turcia și România, din cauza partenerilor. Având în vedere că activitatea de cercetare presupune angajarea de mari forțe de specialitate, precum și mijloace financiare deosebite, pe viitor se preconizează o planificare mai rațională și mai eficientă.

În articolul *Activitatea Arhivelor Serbiei la Mănăstirea Hilandar și Sintandrei* (Rad Arhiva Srbije u manastiru Hilandar u Sentandreji), p. 18–22, autorul Boško Djenić apreciază că Hilandarul reprezintă cea mai veche bibliotecă națională și arhivă a poporului sârb, iar după incendierea Bibliotecii Naționale din Belgrad din anul 1941 este cel mai bogat tezaur al manuscriselor sârbești. Activitatea începută de Arhivele Serbiei în anul 1977 la Mănăstirea Hilandar a fost înainte de toate clar definită prin cercetarea materialelor la fața locului. S-au luat măsuri imediate de protecție a materialului arhivistic. Arhiva a fost ordonată, un mare număr de documente restaurat, au fost legate cărțile și au fost microfilmate toate documentele sârbești pînă la 1900 și o parte a documentelor grecești. Pînă în anul 1998, Arhivele Serbiei vor edita un *Inventar al arhivci Hilandar*, precum și seria de cărți sub titlul *Surse de arhivă chirilice și grecești de la Mănăstirea Hilandar*. Sînt subliniate, de asemenea, eforturile depuse pentru conservarea și ordonarea arhivci

de proveniență sîrbă din Sintandrei (Szentandrás-Ungaria), potrivit Programului de colaborare între RSF Iugoslavia și Ungaria în domeniul protecției și cercetării monumentelor istorice și culturale de interes comun pentru cele două state.

În articolul *Activitatea la arhiva comunității bisericești ortodoxe sârbe din Triest* (Rad u Arhivu srpske prayoslavne crkvene opštine u Trstu), p. 23–29, Ljubodrag Popović descrie activitatea începută în anul 1982 conform Programului de cercetare și conservare a materialelor de arhivă aflate peste graniță. În baza planului elaborat, o echipă de specialiști de la Arhivele Serbiei a ordonat arhiva, a întocmit planuri metodice de lucru pe perioade, iar activitatea este redată detaliat, pe operațiuni efectuate anual, de la 1983–1989.

În articolul *Ghiduri privind materialele de arhivă din Serbia* (Vodiči Kroz arhivsku gradju Srbije), p. 30–39, Ielena Nedeljković, arătînd că această inițiativă a fost luată pe plan național în cadrul consfățuirii Uniunii asociațiilor arhiviștilor din Iugoslavia din anul 1962, menționează că Arhivele Serbiei au început pregătirile în vederea elaborării ghidului în anul 1968. Primul volum al *Ghidului Arhivelor Serbiei* a apărut în anul 1973, iar cel de-al doilea volum în anul 1975. În anii următori au fost publicate o serie de ghiduri ale Arhivelor istorice din Șumadija (1978), Smederevska Palanka (1980) Pomoravie (1984), Belgrad (1984), Čačak (1988), Titovo Užice (1990), iar *Ghidul Arhivelor istorice din Niš* se află în curs de elaborare.

Vladimir Milosavljević descrie în articolul *Centrul de informații al Arhivelor Serbiei* (Centar za informacije Arhiva Srbije), p. 40–43, activitatea și rezultatele obținute de acest centru în decursul timpului în slujba cercetării științifice și a altor beneficiari ai documentelor de arhivă. Autorul se referă la eforturile depuse în direcția modernizării centrului, reorganizării sale și utilizării cu cele mai moderne mijloace în domeniul informaticii, insistînd asupra obiectivelor ce sînt în atenția imediată și de perspectivă a centrului, de culegere și prelucrare automată a datelor. În acest sens, menționează ca o prioritate elaborarea și completarea *Registrului bunurilor culturale*.

În continuare (p. 44–89), în revistă sînt prezentate citeva fonduri și colecții deținute de Arhivele Serbiei cum sînt: fondul personal Stojan Novaković, fondul personal Milan Kujundjić-Aberdar; Legația regală sîrbă de la Roma (1879–1918); Documente din Arhivele Serbiei referitoare la Cercul infirmierelor sârbe; Privire asupra instituțiilor școlare sârbe și școlarizarea tineretului sîrb în Grecia în anii 1916–1919.

Un spațiu important este destinat unor studii și articole din domeniul istoriei și arhivisticii. Dr. Petar Milosavljević publică un studiu intitulat *Semnificația istorică a bătăliei de la Ivankovac din anul 1805* (Istorijski značaj boja na Ivankovcu 1805 godine) p. 90–96. În articolul *Expozițiile arhivistice — reversul medaliei* (Arhivske izložbe — druge strane medalje), p. 97–103, Radmila Petrović enumeră câteva reguli de care trebuie să se țină seama la organizarea unei expoziții temporare sau permanente. Autoarea se referă în special la spațiul destinat expoziției, la vitrine și panouri, la pregătirea fizică a exponatelor, expunerea documentelor, activitatea de întreținere a exponatelor în timpul expoziției și la timpul necesar pregătirii unei expoziții.

Materialul *Organele republicane de conducere ale Serbiei — creatori de arhivă* — (Republički organi uprave S. R. (N. R.) Srbije kao stvaraoči arhivske gradje), F. 107–145, semnat de Milić Petrović, se referă la importanța actelor create de organele de conducere, la atribuțiile acestor organe și categoriile de documente rezultate din activitatea lor. Scopul acestui articol, susține autorul, este de a aduce o contribuție modestă la adoptarea unei metodologii adecvate privind ordonarea și prelucrarea materialelor de arhivă create de organele republicane de conducere. La sfârșitul articolului este publicată lista bibliografică și schema structurii organizatorice pentru perioada 1944–1989.

Rubrică „Documente” (p. 146–193), cuprinde informații despre fondul Rista Odavić, poet, traducător, dramaturg sârb, fiind redată lista completă a corespondenței acestuia. Iovan Pejin scrie despre *Evaluarea proprietăților cu ocazia delimitării hotarului orașului Belgrad în anul 1866*, publicând documente integrale, cu păstrarea formei originale a documentelor și anexează lista persoanelor deținătoare de proprietăți.

„LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK, Budapest, 1989, nr. 1–2.

Revista „Léváltári Közlemények”, organ al Arhivei Naționale a Ungariei cu o apariție semestrială, are un număr bogat, cuprinzând articole de fond, editări de izvoare, recenzii ale unor cărți și articole de specialitate recent apărute, precum și bibliografia literaturii arhivistice maghiare din anul precedent.

Dintre studiile publicate se distinge lucrarea lui Jakó Zsigmond, *Scurtă istorie a morilor de hirtie din Transilvania în epoca feudală târzie, (sec XVI — XIX)* (nr. 1, p. 3–55). Autorul realizează o prezentare extrem de bine documentată a principalelor aspecte legate de istoria morilor de

Boro Majdanac publică lista copiilor refugiați la Belgrad în anul 1942, veniți din Slovenia, Croația, precum și din teritoriile ocupate de trupele bulgare, italiene și ungare. Numărul copiilor se ridică la peste 12.000, din care aproximativ 300 au fost acceptați de diverse familii belgradene, în special de condiție modestă.

Rubrica „Legislație” inserează două materiale, unul intitulat *Legislația arhivistică a Serbiei* (Arhivsko zakonodavstvo Srbije), p. 194–211, unde se face un istoric al legislației, începând din 1846, de la înființarea Arhivelor Statului din Belgrad, până în anul 1990, fiind incluse în subcapitole și reglementările arhivistice din cele două provincii autonome — Vojvodina și Kosovo. Cel de-al doilea material se intitulează *Lege referitoare la bunurile culturale și alte reglementări privind protecția și folosirea documentelor* (Zakon o kulturim dobrima i drugi propisi o zaštiti i korišćenju arhivske gradje) p. 212–261, fiind publicată integral noua *Lege privind bunurile culturale*, care a intrat în vigoare în ianuarie 1990.

Revista se încheie cu rubrica „Din arhivele străine”, unde sînt prezentate câteva fonduri și instituții de arhivă din URSS și Franța. Astfel, Lj. A. Mirašova prezintă *Arhiva politicii externe a Rusiei. Arhiva Generală de la Moscova, Ministerul Afacerilor Externe — primii pași*, iar Ljubodrag Ristić oferă informații interesante în *Documente din arhivele de la Grenoble referitoare la refugiații sârbi*, cu reproduceri ale unor documente originale.

Pagina de încheiere a revistei este dedicată memoriei lui Predrag Babić-Preša (1936–1990), neobosit lucrător în domeniul arhivisticii, care și-a desfășurat întreaga activitate în cadrul Arhivelor Serbiei.

IELIȚA GĂMULESCU

Hatvanadik évfolyam”, anul 60,

hirtie din Transilvania, oprindu-se în primul rînd asupra cercetărilor de pînă acum în acest domeniu. Dezvoltarea morilor de hirtie a fost strîns legată de răspîndirea tipărișelor. Astfel, în secolul al XVI-lea, apar mori de hirtie la Brașov, Cluj și Sibiu, aparținînd unor persoane bogate. La începutul secolului al XVII-lea, producerea hirtiei în Transilvania a încetat pentru o perioadă de timp. Politica principilor de încurajare a culturii, a dus la reînființarea morilor de hirtie, dar cu meșteri aduși din Imperiul habsburgic. În secolele XVIII — XIX, au fost întemeiate noi mori de hirtie de către Tezaurariat și comandaturile regimentelor

de graniță la Orlat și Prundul Birgăului. Pe lângă morile de hîrtie astfel întemeiate, au existat și mori aparținînd unor familii bogate cum a fost cea a familiei Teleki. Acest studiu se încheie cu analiza relațiilor de producție în Transilvania în secolele XVIII — XIX.

Articolul GABRIELEI TROSTOVSKY, intitulat *Documentele capitalului din Esztergom din sec. XIII — XIV aflate în Arhiva diplomatică a Arhivelor Naționale ale Ungariei* (nr. 1, p. 57—81), încearcă să realizeze o imagine despre practica eliberării de documente de către locurile de adevărate ale capitolului în perioada menționată. Autoarea urmărește pe baza studierii a peste 300 de documente (cel mai timpuriu din 1214, iar cel mai tîrziu din 1399), modul de constituire și funcționare a locului de adevărate al capitolului. Începînd cu primele decenii ale secolului al XIII-lea, au avut loc importante transformări în dreptul maghiar. Locul mărturiilor orale a fost luat treptat de măturile scrise, mult mai obiective și mai de încredere. Două treimi din actele emise de capitolul din Esztergom în secolele XIII — XIV sînt documente alcătuite sau transcrise la cererea părților. Aceste documente erau adevărate printr-un sigiliu propriu, aprobat de rege. Studiul insistă asupra particularităților diplomatice ale documentelor capitolului, subliniind faptul că în această perioadă a luat naștere așa numitul stil de cancelarie, care a avut influență și asupra alcătuirii documentelor personale.

A doua parte a revistei este consacrată publicării de izvoare. Borsa Iván și Tóth István György în studiul denumit *Raportul episcopului de Belgrad Benlich Máté despre catolicii aflați în ținuturile ocupate de turci (1651—1658)* (nr. 1, p. 84—142) pornește de la ideea importanței rapoartelor și scrisorilor preoților catolici din perioada stăpînirii otomane ca izvoare de o mare valoare istorică. Printre cele mai importante rapoarte de acest gen se numără raportul episcopului belgrădean Benlich Máté, care cuprinde date referitoare la numărul catolicilor din ținuturile aflate sub stăpînire otomană și în general despre numărul de locuitori din ținuturile vizitate (teritoriile dintre Dunăre, Drava și Sava și comitatul Baranya, precum și orașele Bács, Szeged, Makó și Timișoara).

Articolul lui Ember Győző (nr. 2, p. 181—197), intitulat *Instituții arhivistice relevă importanța arhivei ca instituție, făcînd și un mic istoric al evoluției concepției asupra rolului și importanței arhivei și a materialului arhivistic deținut*. Ultima și cea mai mare parte a articolului prezintă tipurile de arhivă, fiind relevate caracteristicile fiecărui tip, precum și importanța acestora.

Interesant și bine documentat este și articolul lui Borsa Iván *Comiții și vicecomiții comitatului Turóc pînă la 1526* (nr. 2, p. 199—217). Comitatul Turóc, care și-a luat numele de la râul care îl străbate, s-a format în prima treime a secolului XIV, avînd ca centru cetatea Szklabinya. Pentru a întocmi listele comiților și vicecomiților din comitatul Turóc, autorul a studiat documente emise pe parcursul a 195 de ani. Primul vicecomes al comitatului Turóc a fost „Mark comes” (așa cum rezultă din documentul datînd din 1337), iar începînd cu anul 1339 este semnalată și instituția comitatului. Conform listei de la sfîrșitul studiului, există anumite perioade pentru care nu sînt date despre comiții din Turóc. Astfel, în cazul a 91 de ani nu se cunoaște numele vicecomiților, iar în alți 79 de ani, numele comiților. Ceea ce pare și mai surprinzător este faptul că pentru 46 de ani nu este cunoscut nici numele comiților, nici cel al vicecomiților. Fără a se dori o prezentare exhaustivă, studiul reprezintă totuși stadiul actual al cercetării în această problemă.

Studiul lui Hajdu Lajos, *Criminalitatea și judecătoria penală în Transilvania (pre-cum și în Partium) în anii de dinaintea de reformele lui Iosif al II-lea*, (nr. 2, p. 219—277) se bazează pe cercetarea unui bogat material arhivistic existent în Arhiva Națională a Ungariei. Autorul se oprește asupra celorva aspecte mai importante ale problemei studiate, cum ar fi dimensiunile cantitative ale criminalității, mărimea și compunerea afacerilor penale etc. Înaintea reformelor lui Iosif al II-lea, în practica judecătorească, alături de experiența judecătorilor, se foloseau și regulile de drept cuprinse în *Approbatæ Constitutiones*, Tripartitul lui Werbőczy și Instrucțiunile Tablei regale din 1777. Plecînd de la aceste reguli autorul prezintă diverse tipuri de delictे judecate (furturi, atentate împotriva vieții și integrității corporale, prejudicii aduse familiei și moralei și altele-delictе). Ultima parte (p. 279—318), a studiului cuprinde un număr de 27 de sentințe penale pronunțate în Transilvania și Partium între anii 1783—1784, precum și o listă de cuvinte și expresii latine, care apar în documentele respective.

O rubrică permanentă a revistei o constituie cea consacrată recenziilor de cărți și articole de specialitate. În final este publicată bibliografia arhivistică din Ungaria pe anul 1988, întocmită de Szabó Anikó pe baza lucrărilor intrate în posesia Bibliotecii centrale a Arhivei Naționale.

ECATERINA ANTON

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara și la filialele județene ale Arhivelor Statului

Prețul abonamentului este de 25 lei pe număr și 100 lei pe un an.

Revista poate fi cumpărată de la sediile Direcției Generale și ale filialelor județene ale Arhivelor Statului.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, izvoare, instituții și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente noi de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona
prin RODIPET S.A., PO—BOX 33—57, telex
1195 sau 11034, fax 90—18.56.73—
București, Piața Presei Libere nr. 1,
Sector 1, România.

Articles appearing in this journal are
abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACT and AMERICA HISTORY AND LIFE

Din sumarul numărului următor :

SILVIA POPOVICI — Arhivele Statului din România. 160 de ani de existență

VASILE MANOLE — Izvoare privitoare la arhivele Daciei Romane

EUGEN GLÜCK — Cercetări în Austria și Germania

MILIANA ȘERBU — Diplomați români. GRIGORE GAFENCU (VIII)

VASILE MATEI — Arhivele poloneze — sursă importantă pentru istoria României

CRISANTA PODAREANU — Fondul personal General Alexandru Socec